

TARTU ÜLIKOOL
Usuteaduskond
Praktilise teoloogia õppetool

MAREK KAHRO

**EKRAANIRELIGIOON:
POPULAARSETE FILMIDE JA TELESARJADE MÕJU
EESTI NOORTE USKUMUSTELE**
Magistritöö

Juhendaja vanemteadur LEA ALTNURME, *dr. theol.*

Tartu 2013

SISUKORD

EESSÕNA.....	4
SISSEJUHATUS.....	5
Teema põhjendus ja töö eesmärk.....	5
Uurimuslik taust.....	7
Uurimisobjekt.....	7
Uurimisülesanne ja -küsimused.....	9
Töö ülesehitus.....	9
I osa. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	11
1. MEEDIA NOORTE SOTSIALISEERIJANA.....	11
1.1 Meedia ja käitumine.....	11
1.2 Meedia ja popkultuur.....	13
1.3 Meedia ja kristlus.....	14
2. EESTI NOORTE USULISED KALDUVUSED MEEDIA KONTEKSTIS.....	17
2.1 Eesti noorte usuline üldiseloomustus.....	17
2.2 Teadmised usust ja usu allikad.....	19
3. FILMI TUNNUSED: LUGU, NÄIVUS JA EMOTSIOON.....	22
3.1 Filmiliku jutustamisviisi eripära.....	22
3.2 Narratiivi eesmärk ekraaniteostes.....	23
3.3 Reaalsuse illusioon.....	25
4. USULISED ILMINGUD FILMIS JA TELEVISIOONIS.....	28
4.1 Ekraanitoodang kui religioon.....	28
4.2 Usuline ainestik.....	31
5. OKULTISM JA ULME EKRAANIL.....	34
5.1 Okultistlikud teemad.....	34
5.2 Okultism ja vaimsed otsingud.....	35
5.3 Surm, teispoolsus ja maaväline elu.....	36
II osa. EMPIIRILINE MATERJAL.....	39
6. UURIMISVÕTTESTIK.....	39
6.1 Valim.....	39
6.2 Empiirilise materjali kogumise kulg.....	39
6.3 Esitatud küsimused.....	40

6.4	Kogutud materjali analüüsimise tehnika.....	41
6.5	Liigituse põhimõtted.....	42
7.	FILMIDE JA TELESARJADE VAATAMISE HARJUMUSED.....	43
7.1	Filmide ja sarjade vaatamise sagedus.....	43
7.2	Peamised lemmikud.....	43
7.3	Filmivaatamise põhjused.....	44
8.	ÜLDINE USKUMUSLIK TAUST.....	47
8.1	Eksistentsiaalsed küsimused.....	47
8.2	Usklikkus.....	48
8.3	Kogemuse tähtsus.....	49
8.4	Traditsiooniline ja isiklik usk.....	50
8.5	Ratsionalism ja religioon.....	51
9.	REALISTID.....	53
9.1	Rühma üldisloomustus.....	53
9.2	Realistlike teoste vaatamise põhjused.....	53
9.3	Õpetlikud aspektid.....	54
9.4	Usklikkus.....	55
9.5	Saatuse ja tulevik.....	56
9.6	Hing ja teispoosus.....	57
9.7	Maaväline elu.....	59
10.	MÜSTIKUD.....	61
10.1	Rühma üldisloomustus.....	61
10.2	Müstiliste teoste vaatamise põhjused.....	61
10.3	Õpetlikud aspektid.....	62
10.4	Usklikkus.....	64
10.5	Saatuse ja tulevik.....	65
10.6	Hing ja teispoosus.....	67
10.7	Maaväline elu.....	70
11.	JÄRELDUSED JA ARUTLUS.....	73
11.1	Teaduse ja religiooni ühitamise probleem.....	73
11.2	Popkultuuri keel.....	75
	KOKKUVÕTE.....	78
	KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	80
	SUMMARY.....	88

EESSÕNA

Mõned aastad tagasi juhtusin ühe vana tuttavaga pikemalt juttu ajama. Kui olime kõikvõimalikud maised asjad sirgeks kõnelnud, jõudis keskustelu mingit hämarat rada pidi kosmiliste teemadeni. Eks kange kohv erguta ka kõige pöörasemad mõtted vurinal veerema. Nõnda hakkaski mu hea tuttav järsku pajatama äsja kinos nähtud „Avatarist“, kosmoserännakutest, illusoorsest füüsilisest maailmast, inimliku vaimujõu neuroloogilistest alustest ja lihtsureliku surematust energeetilisest väljast, mis võib igavesti looduses ringi rännata. See äärmiselt kütkestav jutujada ajendas mind endamisi küsima, kas meid ümbritsev massimeedia, mis kõikehõlmava võrgustikuna erinevaid kultuurilisi kihte koos hoiab, võiks tõepoolest kujundada ja omal moel ka toetada indiviidi usulist maailmapilti.

Teine impulss, mis viis mind lõpuks käesoleva töö koostamiseni, tuli teleekraanilt. Üks mu lemmiksarju on USA situatsioonikomöödia „The Big Bang Theory“, mis käsitleb humoorikas võtmes noorte teadlaste argielu. „BBT“ tegelased on oma vaadetelt ateistid, agnostikud ja materialistid, kes loevad vabal ajal koomikseid, vaatavad fantaasiafilme ning kehastavad stiilipidudel superkangelasi. Kuna sari on ilmselgelt inspireeritud elust endast, kerkis jällegi küsimus: kas võib olla, et inimesed, keda tavapäraselt nimetatakse usuleigeteks või kes on lausa usuvastased, leiavad ikkagi mooduse, kuidas rahuldada oma alateadlikku janu üleloomulikkuse ja müstika järele? Eeldatakse ju, et inimene on endiselt *homo religiosus*. Kui teler on altar ja kuvar virtuaalne ikonostaas, kas ekraan on siis värav, mis võimaldab andunud usklikul piiluda teispoolsusesse ja saada aimu elu müsteeriumist?

Küsimused nõuavad vastuseid ning käesolev töö ongi avastusretk võimalike vastuste juurde. Üksi poleks ma eesmärgile jõudnud. Seetõttu tahangi siinkohal tänada kõiki neid kümneid inimesi, kes nõustusid minuga oma mõtteid jagama ning üsna tüütutele pärimistele heatahtlikult vastama. Nende usalduse ja avameelsuseta oleks käesolev kirjutis hoopis verevaesem, sõbralike soovitude ja ettepanekuteta kaugelt vigasem. Suurima tänu võlgnen aga oma juhendajale, kelle nõuanded olid hindamatu väärtusega.

SISSEJUHATUS

Teema põhjendus ja töö eesmärk

Töö mõtteline karkass toetub kolmele üldisele teemale: religioon, massimeedia ja popkultuur. Massimeedia toimib nii teavitava kui meelt lahutava vahendina, mille tähtsust ja tähendust nüüdisaegses ühiskonnas ei saa kuidagi alahinnata. Paljusid valdkondi ühendav massimeedia on omakorda tihedas seoses popkultuuriga.¹ Christopher Partridge'i väitel peegeldab popkultuur ühiskonnas levinud ideid, väärtusi ja tähendusi ning samas aitab neid avastada. Inimesed arendavad muuhulgas religioosseid ja metafüüsilisi ideid, peegeldades kirjandusest, filmist ja muusikast leitud teemasid.²

Käesoleva töö tulipunktis on üks kaalukamatest popkultuuri ja massimeedia segmentidest: mängufilmid ja telesarjad. Võiks arvata, et inimest mõjutab kõige enam see, mille vastu ta aktiivselt huvi tunneb. Selle rõhutamiseks olgu toodud 2003. aasta meediauuringu andmed: kiriku või religiooni vastu tundis enda väitel järjepidevalt huvi 13% Eesti elanikest, telesaadete ja filmide vastu aga 64%.³ Eriti tugevalt paelub meelelahutuslik meedia noori.⁴

Paljud visuaalsel veetlusel põhinevad meediatooted, sealhulgas reklaamid ja muusikavideod, ongi suunatud eeskätt noorele vaatajaskonnale. Aastail 2009–2010 Eesti elanikkonna ajakasutust kaardistanud uuringu andmetel kulutavad 15–24-aastased päevas televisiooni ja video peale keskmiselt 100 minutit ning arvutiga seotud tegevusele (v.a. arvutimängud) 87 minutit, samas kui lugemisele pühendatakse

¹ Siin ja edaspidi kasutan mõisteid *popkultuur* ja *massikultuur* sünonüümidena, ehkki nende tähendus pole kultuuriteoorias lõpuni selgeks vaieldud ning esimest võib pidada ka viimase osaks. – **Kraavi**, Janek. Postmodernismi teooria ja postmodernistlik kultuur. Ülevaade 20. sajandi teise poole kultuuri ja mõtlemise arengust. Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia, 2005, lk 211.

² **Partridge**, Christopher. The Re-Enchantment of the West. Volume I. London and New York: T and T Clark International, 2004, p. 121.

³ **Lõhmus**, Maarja; Lauristin, Marju; Salupere, Rauno. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused. Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Studia societatis et communicationis 1. Toim. Veronika Kalmus, Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 118.

⁴ **Põldmäe**, Eva Maria. Erinevad põlvkonnad teleauditooriumina 2011. aastal. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

aega vaid keskmiselt 11 minutit.⁵ Neist harjumustest lähtuvalt saadakse suur hulk maailmavaate kujundamisel kasutatavat teavet helilispildilisel kujul.⁶

Usuvallas toimuv paradigmade muutus, mis raskendab seisukohtade väljakujundamist,⁷ lubab arvata, et vajadus religiooni järele pole kahanenud. Pigem võtab usk uusi vorme. Ent usu sisu, mis seisneb peamiselt eksistentsiaalsetele küsimustele pakutavates vastustes, ei ole põhiolemuses muutunud. Inimesed tahavad endiselt teada, kes nad on, kust nad tulevad ja kuhu lähevad.⁸ Võttes taustaks üldised religioossed suundumused – ühiskonna ilmalikustumine ja usu privatiseerumine –, tasuks küsida, kas televisioon ja film rahuldavad mingil moel inimeste usulisi vajadusi ning kas tele- ja filmisfäär võib varustada inimesi taolise teabe ja sõnavaraga, mis lubaks neil ennast ka väljaspool kristlikku mõttelaadi usuliselt väljendada.

Christian Grethlein mõönab, et praktilise teoloogia vallas tehtud uurimustel, mis põhinevad filmide sisuanalüüsil, on piiratud väärtus ning need ei ütle midagi filmi mõju kohta.⁹ Siinne käsitus püüab seda lünka omalt poolt täita. Ma ei pea käesoleva töö raames vajalikuks arutleda esteetikasse kalduvate küsimuste üle, *à la* kas Hollywoodi kassahitid on toodang või looming. Üks töö kõrvaleesmärkidest on näidata massimeedia ja popkultuuri positiivset, õpetavat ning intellektuaalset mõju vastukaaluks käsitlustele, mis näevad neis valdkondades enamjaolt vaid pealiskaudsust, kommertsi, kriitilise mõtlemisvõime pärssimist ja ühiskonna moraalset allakäiku.¹⁰

⁵ Kõigist vanusegruppidest veedavad 15–24-aastased arvuti taga aega kõige enam, telerit vaadatakse aga teiste vanusegruppidega võrreldes veidi vähem. – Keskmise ajakasutus päevas põhitegevuse, soo ja vanuserühma järgi. Statistikaamet. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=AK022&ti=KESKMINE+AJAKASUTUS+P%C4EVAS+P%D5HITEGEVUSE%2C+SOO+JA+VANUSER%DCHMA+J%C4RGI&path=../Database/Sotsiaalelu/01Ajakasutus/&lang=2>. 13.08.2012.

⁶ Helve, Helena. Values, world views and gender differences among young people. – Youth and life management. Helsinki University Press, 1996, pp. 183–184.

⁷ Altnurme, Lea. Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2005, lk 89.

⁸ Eesti elanikud mõtlevad elu mõtte ja eesmärgi peale küllaltki palju: tihti või mõnikord mõtiskleb elust ligi 80% eestimaalastest. See on Euroopa Liidu keskmisest näitajast veidi kõrgem tulemus. – Social Values, Science and Technology. Special Eurobarometer 225. European Commission, 2005. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf. 28.11.12.

⁹ Grethlein, Christian. Meediaühiskond kui väljakutse praktilisele teoloogiale. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1, 2004, lk 84.

¹⁰ Vt nt Kuurme, Tiiu. Meedia ja kasvatus väljavaated. – Kasvatuse võim ja võimetus. Valitud esseed kasvatajast. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2003, lk 81–87; Pärn, Malle. Meedia kultuuri (või kultuurituse) kujundajana. http://decivitate.ee/?news_id=643. 02.09.2012.

Uurimuslik taust

Religiooni ja meedia ning religiooni ja popkultuuri vahelisi seoseid hakati laialdasemalt uurima 1990. aastatel Põhja-Ameerikas, kui tähelepanu keskmesse sattus nn. X-põlvkond ehk kuuekümnendail-seitsmekümnendail sündinute põlvkond.¹¹ X-põlvkonna usuliste hoiakute uurimine avas ühtlasi tee sotsioloogilisele arutlusele, mis puudutas institutsioonilise religiooni taha peidetud tähenduste ja väärtuste allikaid.¹²

Popkultuuri peetakse endiselt millekski väheväärtuslikuks ja madalaks, mistõttu on selle sügavama tähenduse uurimist akadeemilistes ringkondades pigem välditud. Ometigi aitab popkultuuriliste elementide sügavam lahtimõtestamine mõista nüüdisaegseid vaimseid suundumusi. Popkultuuri ja massimeedia laialdane levik kõigis elusfäärides lubab nimetatud nähtusi uurida ka usuteaduslikus kontekstis.

Viimase kümnemkonna aasta jooksul on valdkonda aktiivselt eritlenud briti religioonisotsioloog Christopher Partridge, belgia uurija Adam Possamai, ameeriklane Lynn Schofield Clark, Taanist Line Nybro Petersen ning Rootsist Mia Lövheim. Saksa uurijatest on silmapaistvam olnud Manfred L. Pirner. Eestis on popkultuuri ja religiooni suhet käsitletud seni väga ettevaatlikult ning peamiselt lõputööde tasemel.¹³

Uurimisobjekt

Antud juhul on uurimuse keskmes Eesti noored vanuses 15–29. Alla 30-aastasi iseloomustab ühelt poolt nõrk side kristliku traditsiooniga ja teiselt poolt selge suhe popkultuuriga. See vanusegrupp jälgib ka väga aktiivselt meediat.¹⁴ Need tunnused on sobivaks ajendiks, et uurida religiooni, popkultuuri ja massimeedia vahekorda noorte näitel.

¹¹ **Lynch**, Gordon. 'Generation X' Religion: A Critical Evaluation. – Religion and Youth. Eds. Sylvia Collins-Mayo, Pink Dandelion. Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2010, p. 34.

¹² **Lynch**, G. 'Generation X' Religion, p. 35.

¹³ Vt **Kangur**, Kristjan Jaak. Religioossed sümbolid „Matrixis“. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, 2006; **Lehtna**, Barbara. „Videviku“ saaga 16–18 aastaste noorte religioonipildi mõjutajana. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond, 2012; **Visak**, Ivo. Religiooni modelleerimine arvutimängudes. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond, 2012.

¹⁴ **Lõhmus**, M. jt. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused, lk 125.

Tuleb tunnistada, et „noor“ on mõnevõrra probleemne sõna, mis võib tähistada nii varateismelist kui ka keskeale lähenevat täiskasvanut, mistõttu maksab siinkohal küsida, kas uuritav rühm pole sellest tulenevalt liiga laialivalguv ja selgete tunnusjoonteta. Nooruse mõiste lahtimõtestamisel on tavapäraselt määravaks vanus ehk ajavahemik, kui inimene lõimub ühiskondlikesse struktuuridesse, ehkki struktuuriline üleminek võib kesta inimeseti kauem.¹⁵ Üheks ühiskondlikult küpse inimese omaduseks on väljakujunenud maailmapilt, millest ei puudu usulised veendumused. Valitud vanusevahemik peaks katma nii vara- kui hilisküpsed noored, kelle arusaamad võivad sellest hoolimata kõikuda primitiivsest intellektuaalseni. Käesoleva töö valimisse kuuluvaid inimesi saab tinglikult kokku võtta ühisnimetajaga „Y-põlvkond“.

Y-põlvkond on mõiste, millega tähistatakse 1980. ja 1990. aastatel sündinuid, kes on 21. sajandi alguseks jõudnud teismelise või noore täiskasvanu ikka.¹⁶ Eesti kontekstis on tegemist põlvkonnaga, kelle sünni „epitsenter“ jääb laulva revolutsiooni ja riigi taasiseseisvumise aega. Valdav osa neist noortest on alustanud kooliteed vabas Eestis ning omandanud hariduse demokraatlikus ja ideoloogiliselt mitmekesisel, ent alles euroopalike tavadega harjuvas keskkonnas. Eesti Y-põlvkonna esindajaid on seega rohkemal või vähemal määral siirdeühiskonna lapsed, kelle väärtused ja tõekspidamised on kujunenud välja rööbiti neid ümbritseva ühiskonnaga.

Kuidas üheksakümnendatel toimunud sotsiaalsete, majanduslike, kultuuriliste ja ideoloogiliste rajajoonte ümberkujundamine toonaseid lapsi tegelikult mõjutas, on keeruline välja selgitada, kuid ajaloolises tagasivaatepeeglis võib üleminekuaeg olla omamoodi mõjur Eesti ühiskonnale tunnuslike usuhoiakute tekkimisel. Üleminekuajal algas pealegi lääne popkultuuri tormiline sissevool Eestisse ning praeguseks kahekümnendaisse eluaastaisse jõudnud põlvkond oli esimene, kes sellega täiel määral kokku puutus. Seetõttu võib öelda, et alla 30-aastased on olnud kogu elu meediapõhise popkultuuri mõjuväljas.¹⁷

¹⁵ **Nugin**, Raili. Noorus kui hilismodernse individualismi kandja. – Noortest ja noorusest täna. Tallinn, 2007, lk 10.

¹⁶ **Collins-Mayo**, Sylvia; Bob Mayo, Sally Nash, Christopher Cocksworth. The Faith of Generation Y. London: Church House Publishing, 2010, p. ix.

¹⁷ Vt ka valimit täpsustavaid märkusi pt 6.1.

Uurimisülesanne ja -küsimused

Töö peamiseks ülesandeks on välja selgitada, mil moel ilmneb noorte lemmikfilmide ja –sarjade temaatika nende usulistes veendumustes. Tähelepanu koondub eeskätt noortele, kes eelistavad vaadata üleloomuliku sisuga ekraanitoodangut, sest ulme-, õudus- ja fantaasiafilmides esineb rohkesti esoteerilisi ja uue vaimsusega seostatavaid teemasid.

Siinses töös püstitatud põhiküsimused on järgmised: kas filmidest ja telesarjadest nähtu mõjutab noore religioosseid arusaamu? Kui jah, siis milles see mõju väljendub? Mille poolest erinevad üleloomulikke nähtusi kujutavaid filme ja sarju vaatavate noorte uskumuslikud arusaamad realistliku sisuga teoseid eelistavate noorte arusaamadest? Viimaks võiks ettevaatlikult küsida, kas filmi võib käsitleda sakraalse nähtusena, mis annaks sellisel juhul ekraaniteosele religioosse mõõtme.

Töö ülesehitus

Esimeses osas tutvustan teoreetilist raamistikku, millesse empiiriline uurimus asetub. Avapeatükis vaatlén, kuidas toimib massimeedia noorte ühiskonda lõimimisel: mil moel mõjutab meedia noorsoo üldist käitumist, millised on meedia ja popkultuuri seosed, kuidas need noorte puhul avalduvad ning milline on meedia ja kristluse vahekord. Teine peatükk on pilguheit Eesti noorte üldistele usulistele hoiakutele ja veendumustele, mida püüan vaadelda meedia ja selle oletuslike mõjude taustal. Kolmanda peatüki märksõnaks on narratiiv kui vorm, mis aitab kõitval moel esitada mitmesuguseid väärtushinnanguid. Rõhuasetus on selles peatükis eripärasel filmi- ja sarjanarratiivil. Selle peatüki eesmärk on näidata, kuidas film kujundab vaataja meeltes reaalsust.

Filmis ja religioonis on nähtud ühiseid tunnusjooni, mis võimaldavad rääkida koguni filmist kui religioonist. Selle käsitluse tagamaadest ja filmides sisalduvast usulisest ainestikust on põgusalt juttu neljandas peatükis. Ehkki usust kõneldakse kõige enam kõrgreligioonile omaste mõistete kaudu, oleks vääri mööda minna okultismist, maagiast ja müstikast, mis on määranud suure osa massimeedia ja popkultuuri palgest. Viies peatükk ongi pühendatud nende nähtuste kajastumisele ekraaniloomes.

Empiirilises osas püüan avada konkreetsemalt Eesti noorte uskumusi massimeedia mõjuväljas. Sisuloogika mõttes selgitan metoodilisi lähtekohti ja uurimuse läbiviimise protseduuri kuuendas peatükis. Järgmistes peatükkides tutvustan uurimuse tulemusi: millised on noorte vaatamisharjumused (mida, miks ja kui sageli vaadatakse) ning milline on küsitletud noorte üldine uskumuslik taust. Viimaks vaatlen eraldi peatükkides realistliku ja üleloomuliku sisuga ekraaniteoste vaatajate usulisi arusaamu, keskendudes eeskätt valitud religioossetele aspektidele.

I osa. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1. MEEDIA NOORTE SOTSIALISEERIJANA

1.1 Meedia ja käitumine

Isiksuse väljaarenemine sõltub paljuski elukeskkonnast ning sellesse kätketud erilaadilistest mõjuritest, mis kujundavad isiku väärtushinnanguid, tõekspidamisi ja mõtteviisi. Kristlikus maailmas on kirik olnud sajandeid peamiseks juhtivaks jõuks, mille toel noored lõimuvad ühiskonda. Luterlikus kirikus on leeri läbimine tähendanud ühtlasi sümboolset täiskasvanuks tunnistamist. Nüüdseks on erinevate sotsialiseerivate tegurite mõju, roll ja tähtsus oluliselt teisenenud.

Karl Erik Rosengren jagab sotsialiseerimisvahendid kaheksasse tüüpi, mis paiknevad kolmel erineval tasandil: perekond, eakaaslased ja töökaaslased; kool, kirik ja riiklikud institutsioonid ning ühiskondlikud liikumised ja massimeedia.¹⁸ Sotsialiseeriva tegurina on massimeedia tähtsus järjest tõusnud, massikommunikatsiooni vahendid seovad ühtlasi teisi ühiskondlike institutsioone.¹⁹ Mitmesugustes sotsioloogilistes uurimustes nenditakse, et moodne massimeedia mõjutab tugevalt noorte maailmavaadet ja väärtushinnanguid,²⁰ olles seega kodu ja kooli kõrval üks tähtsamaid noorsoo sotsialiseerijaid. Teatud tüüpi teadmiste jagamisel on massikommunikatsiooni kanalid haaranud juhtpositsiooni, nende sekka kuuluvad näiteks õigusalsed teadmised.²¹

Arthur Asa Berger toob välja kuus peamist meedia kasutamise põhjust:²² (1) kogemuste jagamine, (2) jäljendatavate eeskujude otsimine, (3) oma identiteedi ja

¹⁸ **Rosengren**, Karl Erik. *Culture in Society. Agency And Structure, Continuity And Change. – Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition.* Ed. Marju Lauristin and Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu University Press, 1997, p. 14.

¹⁹ **Rosengren**, K. E. *Culture in Society*, p. 23.

²⁰ **Helve**, H. Values, world views and gender differences, p. 173; **Kilemit**, Liina; Nõmmik, Urmas. *Eesti elanike suhtumisest religiooni. – Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi.* Toim. Lea Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 28.

²¹ **Noorte õigusliku sotsialiseerimise uurimine** üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse: materjale kordusuuringust. Koost. Lembit Auväärt, Hans Dsiss, Silvia Kaugia, Paul Kenkmann, Eduard Raska. Tartu: Tartu Ülikool, 1999, lk 65.

²² **Berger**, Arthur Asa. *Media and Society. A Critical Perspective.* Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2007, p. 80.

elustiili kujundamine, (4) teabe hankimine, (5) põhiväärtuste kinnitamine, (6) maailmapildi korrastamine. Alles küpseva maailmavaate ja minapildiga noorte jaoks on meedia seetõttu lausa eluliselt oluline.

Samas ei aita meedia üksnes kaasa inimese enesemääratluse kujunemisele, vaid on ka vahend, mille kaudu väljendatakse oma arvamusi, maitseid ja meeleolusid. Kuna nüüdisajal on rohkesti võimalusi valida, mida, millal ja missugusest meediakanalist vaadata või kuulata, siis võimaldab see varasemast enam oma eripalgelistele eelistustele järgneda.²³

Üldiselt käsitletakse avalikus arutelus meedia mõju noortele negatiivsest küljest. Põhiprobleemiks paistab olevat, kuidas meediast nähtav vägivald ja erootika mõjub noorsoo moraalile ning käitumisele.²⁴ Vägivalla mõju vaatajatele on sügavuti uuritud, kuid põhjuslikku seost ekraanil esitletava vägivalla ja tegeliku vägivaldse käitumise puhul pole suudetud lõplikult kinnitada, ehkki leidub uurimusi, mis näitavad teatud seost noorte vägivaldse käitumise ja meedias esitletava vägivalla vahel.²⁵

Pelgalt meedia negatiivse mõju uurimine on siiski ühekülge lähenemisviis. Massimeedia hõlmab paljusid erinevaid teemasid, vaatenurki ja žanre, mis ühtse ning järjepideva voona tarbijaid mõjutavad. Seejuures vahendatakse ka hulgaliselt positiivseid norme ja väärtusi, näidates sümbolset karistust ning tunnustust erinevat laadi käitumise eest. Nõnda pakutakse pidevalt eeskujusid, käitumismudeleid ja kuvandeid elust.²⁶ Noored tarbivad vabatahtlikult erinevaid enesekuvandeid, kuid nende omaksvõtt ei toimu seejuures kunagi ilma kriitikameeleta.²⁷

²³ **Johnsson-Smaragdi**, Ulla. Models of Change and Stability in Adolescents' Media Use. – Media Effects and Beyond: Culture, Socialization and Lifestyles. Ed. Karl E. Rosengren, London: Routledge, 1994, p. 89.

²⁴ **Pöntinen**, Päivi. 'Moral panics' revisited. – Youth and life management. Helsinki University Press, 1996, p. 212; **Strasburger**, Victor C. Children, Adolescents, and the Media, <http://www.nelsonwaldorf.org/documents/Strasburger2004.pdf>, pp. 54–113; **Berger**, Arthur Asa. Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 1997, p. 121; **McQuail**, D. McQuaili massikommunikatsiooni teooria, lk 389–390.

²⁵ **Strasburger**, V. C. Children, Adolescents, and the Media, pp. 57–63; **McQuail**, D. McQuaili massikommunikatsiooniteooria, lk 390; **Berger**, A. Media and Society, p. 154–155.

²⁶ **McQuail**, D. McQuaili massikommunikatsiooni teooria, lk 412.

²⁷ **Brooks**, Karen. Nothing Sells like Teen Spirit: The Commodification of Youth Culture. – Youth Cultures. Text, Images, and Identities. Ed. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, p. 13.

1.2 Meedia ja popkultuur

Kui vaadata noorte meediakasutust laiemas kultuurisotsioloogilises kontekstis, paljastub huvipakkuv arengujoon. Nooremat põlvkonda iseloomustab tugev popkultuurikeskne kultuurisuhe.²⁸ Massi- või popkultuuri laialdane levik on omane just nüüdisaegsele maailmale ning taolise kultuurivormi tähenduse kasv seostub ennekõike tehnoloogiliste uuendustega, mis on kujunenud laiatarbekultuuri taimelavaks.²⁹ Tihedalt meediaväljaga seotud popkultuur vastandub oma olemuselt traditsioonilistele alalhoidlikele väärtustele, olles üleilmse haardega ning rõhudes pigem uuendusmeelsusele ja progressile. Popkultuur ja meedia on üheskoos aidanud kaasa üleilmastumisele ning rahvuslikud väärtused on tõrjutud kultuuri äärealale. Eestis läbi viidud meediauuringud kinnitavad, et noored, iseäranis alla 20-aastased, ei väärtusta kultuuri rahvusliku identiteedi kandjana.³⁰

Popkultuur ja massimeedia on postmodernistlikud nähtused. Muuhulgas iseloomustab postmodernistlikku loomingut kõrgkultuuri ja massikultuuri vahelise piiri ähmastumine.³¹ Noored samastavad kultuuri suhteliselt palju meelelahutusega, kultuurilt oodatakse elamuslikkust.³² Üldiselt peetakse Eestis meelelahutust kultuurivaldkonna osaks tunduvalt enam kui teistes Euroopa riikides,³³ mistõttu võib öelda, et vähemalt Eesti oludes kogutud andmed kinnitavad tõepoolest hägustunud piire elitaarse kõrgkultuuri ja madalaks peetud massikultuuri vahel. Sellele suundumusele on oma panuse andnud internet, mis on noorema põlvkonna jaoks saanud multifunktsionaalseks, tavapäraseid kultuurikanaleid asendavaks kultuurikeskkonnaks.³⁴ Eestimaalased paistavad silma väga aktiivse internetipõhise ajaviitega: tasuta filmide allalaadimise ja internetist telesaadete vaatamise poolest on Eesti kõigi Euroopa Liidu riikide seas esimene.³⁵

²⁸ **Lõhmus**, M. jt. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused, lk 125.

²⁹ **Kraavi**, J. Postmodernismi teooria, lk 211–212.

³⁰ **Lauristin**, Marju. Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdeühiskonnast võrguühiskonda. – Nullindate kultuur I: teise laine tulemine. Koost. Aili Aarelaid-Tart, toim. Anu Kannike. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 32.

³¹ **Kraavi**, J. Postmodernismi teooria, lk 165.

³² **Lauristin**, M. Eestlaste kultuurisuhte muutused, lk 32. Noored ootavad meelelahutuslikkust ja elamust ka meedialt tervikuna. – **Põldmäe**, E. M. Erinevad põlvkonnad teleauditooriumina.

³³ European Cultural Values. Special Eurobarometer 278. European Commission, 2007. http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc958_en.pdf. 28.11.12.

³⁴ **Lauristin**, M. Eestlaste kultuurisuhte muutused, lk 25

³⁵ European Cultural Values. Special Eurobarometer 278.

Tänu internetile on hägustunud piirid ka erinevate meediakanalite vahel: veebist on kättesaadavad raadio- ja telesaated, perioodilised ajakirjanduslikud väljaanded, filmid ja muusika. Ehkki kirjandust üldiselt massimeedia hulka ei liigitata, on sellelgi moodsas meediavallas oluline koht. Ristmeedia ajastul on üsna tavapärane, et raamatul põhinev film sisaldab laulu, mida mängitakse raadios. Filmist võib välja kasvada telesari või laiendatakse linateose käsikiri romaaniks. Filmide ja telesarjade kõrvale on tekkinud ka veebiseriaalid. Kõik see teeb kultuuri lihtsalt kättesaadavaks.

Popkultuur mõjutab inimeste sotsiaalkultuurilist käitumist, sest laialdase leviku tõttu rahuldavad massikultuuri valdkonnad esmase kultuurivajaduse.³⁶ Hoolimata sellest, et popkultuur näib ühendavat suuri rahvamasse kogu maailmas, ei ole nüüdiskultuurist kadunud individualistlik element. Moodsa, arvutipõhise kultuurisuhte selgeimaks jooneks on eristumine ümbritsevast kultuurikeskkonnast, oma maitse ja valikute rõhutamine.³⁷

Meedia sarnaneb hiiglasliku turuplatsiga, kus igaühel on võimalus valida ja tarbida meelepäraseid tooteid. Turul kehtivad loomulikult ärimaailma reeglid, mistõttu ei maksa unustada, et ka popkultuuri ja massimeedia juurde kuulub teadlik tootearendus, turustamisstrateegiad, reklaamikampaaniad ja kõik muu, mis tulu teenimisele kaasa aitab. Sihtgrupini jõudmiseks peavad meediaettevõtted kasutama tüüpilisele äritegevusele iseloomulikke tehnikaid.³⁸ Meedia ja selle tarbijaskond on vastastikusel sõltuvusel: meediaruumis peegelduvad tarbija ootused ning vajadused, kuid need võivad pakutavas teabevoos ajapikku muutuda.

1.3 Meedia ja kristlus

Teemad, isikud ja sündmused, mis pidevalt meediaruumis püsivad, loovad mulje, nagu oleks tegemist millegi olulisega ning nõnda mõjutavad need hõlpsasti ka noore inimese väljakujunevat maailmapilti. Seega sõltub meediast lähtuva sotsialiseerimisprotsessi kulg otsesemalt või kaudsemalt neist nähtustest, mis järjepidevalt ja rohkesti avalikku tähelepanu pälvivad.

³⁶ Kraavi, J. Postmodernismi teooria, lk 212.

³⁷ Lauristin, M. Eestlaste kultuurisuhte muutused, lk 39.

³⁸ Berger, A. Media and Society, p. 70.

Kristlikel traditsioonidel ei ole massimeedias kohta.³⁹ Televisioonis kiriklike pühade ja olulisemate riiklike tähtpäevade ajal üle kantavad jumalateenistused ning intervjuud kõrgemate vaimulikega kuuluvad pigem erandlike juhtude hulka. Sellest tulenevalt leiab kinnitust üldine arusaam, mille kohaselt liigituvad massimeedias figureerivad nähtused avalikku sfääri. Usuelu paikneb privaatsfääris ning puudulik meediahuvi üksnes juurutab taolist olukorda. Teisipidi võttes peegeldab religiooni vähene esindatus massimeedias ka ühiskonna kalduvust ilmalikkusele.

Konkreetselt usulise sisuga meediat jälgitakse Eestis väga vähe. Samas leitakse, et kirikutest kõneldakse meediakanalites piisavas mahus ning kristlikku temaatikat käsitletakse meedias pigem erapooletult ja objektiivselt.⁴⁰

End ateistina määratlevad inimesed hindavad institutsioonidest kõrgemalt just massimeediat.⁴¹ Demokraatlikes ühiskondades vastandub meedia dogmaatilisele tõemonopolile, mille esindajana näevad usu suhtes kriitiliselt meelestatud inimesed ka kirikut. Saksamaal läbiviidud uuringust selgus, et kui noor omandab varakult kristlikud põhiväärtused, on massimeedia mõju tema uskumustele väiksem.⁴² Siit ei saa teha järeldust, et mida rohkem massimeedia inimest mõjutab, seda vähem ta usku (või konkreetselt kristlust) oluliseks peab. Arvamuste paljusust ülistavas, ilmalikkusele kalduvas ja indiviidikeskses maailmas tõlgendatakse sõna „usk“ väga mitmeti, isiklik suhe religioossetesse nähtustesse on sageli sügavalt intiimne ja täis vastuolusid, mistõttu tuleks ka üldistusi tehes olla ettevaatlik.

Näib, et meedial on praegusel ajal sarnane ühiskonna arengut suunav ning selle erinevaid koostisosi ühendav roll, mis on kristlikus maailmas olnud sajandeid kirikul. Meedia arvelt on tuntavalt vähenenud kiriku tähtsus maailmavaate ja elustiili kujundajana. See suundumus on andnud alust väitele, et meedia ongi tegelikkuses võtnud endale kiriku positsiooni.⁴³

³⁹ **Altnurme**, L. Kristlusest oma usuni, lk 20.

⁴⁰ **Soom**, Kaido. Eestimaalase kuvand ristiusust, kirikust ja kristlastest. – Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist. Toim. Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 261–262.

⁴¹ **Hansen**, H. Luterlased, õigeusklikud ja teised. Tallinn, 2002, lk 74.

⁴² **Pirner**, Manfred L. Religious Socialization by the Media? An Empirical Study and Conclusions for Practical Theology. – International Journal of Practical Theology. Vol. 13, 2009, issue 2, pp. 275–292.

⁴³ Vt nt **Raave**, Raivo J. Meediast on saanud uus kirik. – Delfi. 16. märts 2011.

<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/raivo-j-raave-meediast-on-saanud-uus-kirik.d?id=42136379>. 02.09.2012.

Tänapäeval on massimeediast saanud üks kaalukamaid jõude, mis suunab noorsoo ühiskonda lõimumise kulgu. Meedia on tihedalt seotud populaarkultuuriga, mis on postmodernistliku mõttelaadi voolus lähenenud elitaarkultuurile. Kristlik teemadering ei ole massimeedias peaaegu üldse esindatud, lubades esile kerkida teistel usulistel süsteemidel.

2. EESTI NOORTE USULISED KALDUVUSED MEEDIA KONTEKSTIS

2.1 Eesti noorte usuline üldiseloostus

Mitmed uurimused kinnitavad, et vähemalt kolmandik Eesti noortest ei pea religiooni enda jaoks tähtsaks.⁴⁴ 2006. aastal korraldatud küsitluse järgi pidasid ligi pooled (48,5%) 15–26-aastastest noormeestest end usu suhtes ükskõikseks ning enam kui viiendik ehk 22% määratles ennast ateistina. Naiste seas olid vastavad näitajad 38% ja 16%.⁴⁵ 2011. aasta rahvaloenduse andmete järgi peab usku omaseks 17,6% alla 30-aastastest ehk 45 019 noort,⁴⁶ samas kui kõigi vanuserühmade lõikes tunnistas usku 29,3% ehk 320 872 inimest.⁴⁷ 15–20-aastastest pole üle 90% kunagi Piiblit lugenud, 80% pole iialgi jumalateenistusel käinud.⁴⁸

Toodud arvud näitavad ilmekalt noorema põlvkonna kaugenemist kristlusest, kuid täiesti usuleigeteks Eesti noori kindlasti pidada ei saa. On tähelepanuväärne, et enamik noori ei oska või ei soovi oma usulisi tõekspidamisi sõnastada.⁴⁹ Võib oletada, et nende seas leidub ka inimesi, kes eneseväljenduslikus kimbatuses nimetavad ennast pigem ateistiks või eitavad igasugust suhet religiooniga. Noortel, kel puudub kontakt kristliku traditsiooniga, on raske leida sõnu, et oma kogemusi ja tundeid kirjeldada.⁵⁰ Enese väljendamist segab ka teatav ükskõiksus: paljud noored näevad religiooni kui ajaloolist või kauget nähtust, mis isiklikult neisse ei puutu.⁵¹

⁴⁴ Vt **Schihalejev**, Olga. Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 17. Tartu: Tartu University Press, 2009, p. 66; **Kilemit**, L.; **Nõmmik**, U. Eesti elanike suhtumisest religiooni, lk 28.

⁴⁵ **Parts**, Velli; **Pärnamets**, Riin. Noored ja religioon. – *Noortemonitor 2009*. Toim. Velli Parts. Tallinn: Eesti Noorsoo Instituut, 2009, lk 187–188.

⁴⁶ Vähemalt 15-aastased usu, soo, vanuserühma ja elukoha järgi, 31. detsember 2011. – Statistikaamet. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RL0452&lang=2>. 03.05.2013.

⁴⁷ Vähemalt 15-aastased usu, soo ja elukoha järgi, 31. detsember 2011. – Statistikaamet. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RL0451&lang=2>. 03.05.2013.

⁴⁸ **Schihalejev**, Olga. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes. – *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. Toim. Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 232.

⁴⁹ **Kilemit** L.; **Nõmmik**, U. Eesti elanike suhtumisest religiooni, lk 29. Rahvaloendusel jättis usuküsimusele vastamata 40 245 15–29-aastast ehk 15,7% sellest vanuserühmast. – Vähemalt 15-aastased usu, soo, vanuserühma ja elukoha järgi.

⁵⁰ **Altnurme**, Lea. Eesti koolinoorte jumalapilt. *Akadeemia*, nr 6, 1999, lk 1222; **Schihalejev**, O. Estonian young people, religion and religious diversity, p. 71.

⁵¹ **Schihalejev**, O. Estonian young people, religion and religious diversity, p. 116.

Samas ilmneb, et noorte mõttemaailmas on endiselt säilinud side oma rahvuse ja sellele iseloomuliku traditsioonilise usutunnistuse vahel. Kui ateistid kõrvale jätta, peab luterlust omaseks 65% eesti noortest (samal ajal seostab 90% vene noortest end õigeusuga). Huvitaval kombel on aga tõusuteel nende noorte hulk, kes peavad kõige lähedasemaks katoliiklust.⁵² Sellele vaatamata ei kipu noored oma uskumusi traditsiooniga põhjendama, rohkem kehtib see eestlaste ja vähem vene päritolu noorte kohta.⁵³ Kristlike usutunnistuste kõrval mainitakse südamelähedase religioonina sagedamini budismi.⁵⁴

Usuobjektidena nimetavad noored läbiseigi Jumalat, astroloogiat ja horoskoope, iseennast, saatust, tulnukaid, vanemaid ja sõpru, taassündi, vaime, ennustusi jne.⁵⁵ Kuna astroloogia usaldusväärsus näib noorte seas olevat üsna kõrge, on koguni küsitud, kas see kompenseerib noortele religiooni.⁵⁶ Radikaalsemalt väljendudes oleks vastus eitav. Pole näha, et noored massiliselt astroloogiat või teisi parateadusi pooldaks. Kuigi mõnel juhul võib jääda mulje, et traditsioonilisele kõrgkristlusele eelistatakse pigem „ebaasku“, on noored teiste vanusegruppidega võrreldes ka paranormaalsete nähtuste suhtes skeptilisemalt meelestatud.⁵⁷

Enam kui pooled Eesti noortest väidavad, et rasketel hetkedel loodavad nad ise toime tulla.⁵⁸ Taoline mõtteviis on kooskõlas teiste noorsoole omaste väärtustega. Alla 30-aastaste väärtusteadvuses on kesksel kohal isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal, materiaalne kindlustatus ja enesekehtestamine.⁵⁹ Noorte veendumuse kohaselt sõltub inimesest endast, kas ta suudab oma eesmärgid täita. Paljud noored usuvad, et elu põhiline eesmärk on võtta elamisest maksimum, haarata kinni igast võimalusest ja teha kõik, mis võimalik.⁶⁰

Eneseusku võib tõlgendada ühe osana individikesksest maailmatunnetusest, milles puudub traditsiooniga ette antud tõde. Ka mõistet *püha* seostavad Eesti noored inimese individuaalse määratlusega: paljudel noortel on kalduvus arvata, et inimene

⁵² Parts, V.; Pärnamets, R. Noored ja religioon, lk 188.

⁵³ Schihalejev, O. Estonian young people, religion and religious diversity, pp. 67–68.

⁵⁴ Parts, V.; Pärnamets, R. Noored ja religioon, lk 188.

⁵⁵ Viilma, Urmas. Gümnaasiuminoorte usuline maailmapilt. – Postimees. 15. november, 1998.

<http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/98/11/15/kirik.htm#teine>. 15.08.2012; Schihalejev, O. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes, lk 235–236.

⁵⁶ Liiman, Raigo. Usklikkus muutub Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk 61.

⁵⁷ Schihalejev, O. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes, lk 237.

⁵⁸ Altnurme, L. Eesti koolinoorte jumalapilt, lk 1217–1218.

⁵⁹ Lõhmus, M. jt. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused, lk 125.

⁶⁰ Collins-Mayo, S. *et al.* The Faith of Generation Y, p. 37.

otsustab ise, mis on tema jaoks püha, olulisimaks suunanäitajaks saab seejuures isiklik tunne.⁶¹

Omaette teemana tuleb ära mainida mõningate noorte huvi satanismi vastu, ehkki sageli jääb selgusetuks, kui paljud noored mõistavad seda religioosse kultusena. Pigem on satanism tänapäeva noortele radikaalne protestivorm.⁶² Satanismi levik paistis 1990. aastatel olevat sõltuvuses meediakajastusest, meedia on pidanud teemat aga käsitusväärseks, kuna see äratav tähelepanu. Teisalt põhinevad üldised satanistlikud teadmised pelgalt õudusfilmidest ja -raamatutest hangitud materjalil.⁶³

2.2 Teadmised usust ja usu allikad

Viimasest lõigust järeldub, kui märgatav roll on ühelt poolt ajakirjandusel ja teiselt poolt ekraaniloomel usualaste kujutelmade ning käitumise kujundamises. Kristlike noorte jaoks on esmasteks usuliste teadmiste allikateks perekond ja kirik; kristliku taustata noored, kelle tunniplaani kuulub religiooniõpe, nimetavad peamiseks kokkupuutepunktiks religiooniga just kooli.⁶⁴ Vähem teadvustatakse ja tähtsustatakse meedia mõju. Siinjuures tuleb eristada kaht aspekti: kas meedia aitab kaasa usuliste teadmiste levikule või kujundab teatud tüüpi uskumusi.

Esimene aspekt avaldub selgemas vormis: näiteks teadmised paavsti kohta võivad pärineda nii päevakajalistest uudisklippidest, dokfilmidest kui mängufilmidest. Vaataja jätab sel juhul faktid meelde, ent ei pruugi hakata katoliiklust pooldama. Teine aspekt toimib pigem inspiratsiooniallikana, kui vaataja võtab omaks mõnes meediakanalis esitatud teooria (nt viljaringid on ettekuulutus maailmalõpust). Ähmased arusaamad satanismist näitavad, et uskumuste kujunemisel pole faktipõhised teadmised olulised. Tõekspidamised konstrueeritakse mitmete erisisuliste, sealhulgas meelelahutuslike allikate põhjal.

⁶¹ **Altnurme**, Lea. Eesti koolinoorte püha mõistest. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1, 2001, lk 115.

⁶² **Ringvee**, Ringo. Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 23. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011, lk 181.

⁶³ **Ringvee**, R. Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis, lk 179.

⁶⁴ **Schihalejev**, O. Estonian young people, religion and religious diversity, pp. 68–69.

Meedia, populaarkultuur ja lähematest inimestest koosnev suhtlusring moodustavad pretsedenditult mitmekesise mosaiigi erinevatest elustiilidest ning niisuguses olukorras näib institutsiooniline usutraditsioon lausa iganenuna.⁶⁵ Erinevalt kõrgreligioonist ei paku meedia ühtset maailmavaadet ega moraalisüsteemi. Paljudest kanalitest hoovav teave on killustunud, koosnedes sageli vastukäivatest väidetest, faktidest ja fantaasiatest, mistõttu näib ka paljude tänapäeva noorte usk võrdlemisi ebamäärasena: see on teaduslikus kuues esitatud segu kristlusest, folkloorist, esoteerikast ja ulmest.⁶⁶ Noored ei püüdle märgatavalt intellektuaalsete järelduste tegemise poole,⁶⁷ sest meedia laialivalguv infoväli ei toeta seda. Tabud, dogmad, käsud ja keelud, mida esindab kirik, näivad noortele ahistavana. Arvatakse, et religioon seab ette tülikad piirid, mis takistavad vabu valikuid ja eneseteostust.⁶⁸ Meedia ei sunni aga millekski, võimaldades valida igapähe ise meelepärased kanalid, mida jälgida. Kui lisada kristliku traditsiooni katkemisele teaduslik-tehniline mõtteviis, maailma ratsionaliseerimine, pluralism ja individualiseerumine, ongi käes komplekt põhjusi, mis on viinud religiooni pöördumatu teisenemiseni.⁶⁹

Eelnevalt öeldu ei tähenda, et noored pole eksistentsiaalsetest teemadest üldse huvitatud. Elu mõttekust, tõe ja surma puudutavad küsimused on mõningatel hinnangutel olulisemad pigem noortele.⁷⁰ Näilise ükskõiksuse taga pakitsevad vajadus oma elu mõtestada ja identiteediloome probleemid. Vastamata küsimused võivad põhjustada eksistentsiaalse kriisi, mille rängimaks tagajärjeks on hoolimatu suhtumine ellu. Tervelt viiendik Eesti noortest arvab, et inimesel on õigus lõpetada oma elu mitte ainult talumatus olukorras, vaid alati, kui ta peab seda vajalikuks.⁷¹

Usu suhtes väljendatav ükskõiksus ning tugevalt sünkretistlik religioonipilt on ilmselt tingitud usulise hariduse puudumisest.⁷² Ka perekonna ja sõpradega

⁶⁵ **Lövheim**, Mia. *Virtually Boundless?: Youth Negotiating Tradition in Cyberspace*. – *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. Ed. Nancy T. Ammerman. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 83.

⁶⁶ **Altnurme**, L. *Kristlusest oma usuni*, lk 21.

⁶⁷ **Altnurme**, L. *Eesti koolinoorte jumalapilt*, lk 1202.

⁶⁸ **Lövheim**, M. *Virtually Boundless?*, p. 85.

⁶⁹ **Collins-Mayo**, S. *et al.* *The Faith of Generation Y*, p. 10–18.

⁷⁰ **Laats**, Annika. *Eestimaalase moraal ning selle seosed tema religioossete hoiakutega*. – Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist. Toim. Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 191. Siiski on põhjust arvata, et süütunde ja tõe küsimused on kristliku taustata noortele pigem võõrad. Vt 8. pt.

⁷¹ **Laats**, Annika. *Eestimaalase moraal ning selle seosed tema religioossete hoiakutega*, lk 175.

⁷² **Liiman**, Raigo. *Usklikkus muutub Eesti ühiskonnas*, lk 62–63.

räägitakse usust väga harva.⁷³ Ehkki internet pakub hulgaliselt võimalusi ka usualaseks mõttevahetuseks, tekib veebipõhises suhtluses risk saada valesti mõistetud ning pealegi avaldub religioonist kõnelemine internetis pigem vaadete vastandamises, mitte korralikult argumenteeritud dialoogis.⁷⁴ Nõnda ongi noorte usuline eneseväljendus tugevalt pärsitud ning peamiseks „usuõpetajaks“ jäänud massimeedia selle kõige laiemas tähenduses. Üks võimalus vaimsete väärtuste, sealhulgas religioosete hoiakute kujunemist hinnata on uurida noorte meediavalikuid.

On mitmeid põhjusi, miks tuleks nii üldiste väärtusprintsipiide kui ka ebamäärase usu allikat otsida massimeediast, eriti narratiivse iseloomuga meediatoodangust. Popkultuurist toituv meedia ei levita noorte seas üksnes usulisi kujutelmi, vaid pakub välja ka lugusid, mille abil võib lahendada isiklikke eksistentsiaalseid probleeme ning leida vastuseid elu ja universumit puudutavatele küsimustele.

Kokkuvõtvalt öeldes on Eesti noorte uskumused ja usulised hoiakud väga mitmekesised ning mõnevõrra vastuolulisedki. Enamikel noortel pole sügavat suhet kristlusega ning ehkki huvi paranormaalsete nähtuste vastu on märgatav, pole seegi selgelt domineeriv. Eesti noortel puudub oskus ja huvi religiooniteemadel rääkida, üheks põhjuseks kindlasti usualaste teadmiste vähesus. Enamik usku puudutavast teabest hangitakse iseseisvalt erinevatest meediakanalitest, sealhulgas meelelahutuslikest.

⁷³ **Schihalejev**, O. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes, lk 238–239. Põhjustena, miks usust omavahel ei räägita, mainitakse teema igavust, väheseid teadmisi ja asjaolu, et usk on midagi sügavalt isiklikku. – **Schihalejev**, O. Estonian young people, religion and religious diversity, p. 78.

⁷⁴ **Lövheim**, M. Virtually Boundless?, p. 94.

3. FILMI TUNNUSED: LUGU, NÄIVUS JA EMOTSIION

3.1 Filmiliku jutustamisviisi eripära

Filmid ja telesarjad moodustavad ajamahult olulise osa laiatarbemeediast. Filmikunst tekkis 19. sajandi lõpul ning kujunes väga kiirelt massimeediumiks. Kinoskäimine pakkus töölisklassile kultuurihüvesid, ühtlasi oli see tööst vaba aja täitmise vahend. Praeguseks on film saavutanud teiste meediumide seas keskse koha kultuurilise allikana, millest kasvavad välja raamatud, laulud ja telesarjad.⁷⁵ Ehkki mõningatel hinnangutel pole telerivaatamine samalaadne kogemus, mis filmivaatamine,⁷⁶ jäävad telesarjad oma jutustusliku ja tehnilise loomuse poolest pigem filmisfääri. Seetõttu on ka käesolevas töös filme ja telesarju käsitletud ühe medialiigina ning filmi kohta öeldu laieneb ka telesarjadele.

Antiikfilosoofid tegid põhimõttelist vahet jutustusel ja etendusel: *diegesis* on jutustuslik kunstiliik ning *mimesis* jäljenduslik, esituslik, tegevuslik. Sellest vaatepunktist oleks film, teater ja tants *mimesis*,⁷⁷ kuid käsitledes narratiivi korraga nii arutleva kui esitava vormina, võib ka ekraaniteosed liigitada jutustuslike vormide hulka.

Narratiivi ülesehitamine on peamine viis, kuidas koondada oma kogemusi tähenduslikeks episoodideks.⁷⁸ Lood on osa kogemuslikust õppimisprotsessist, mis hõlmab kognitiivset, aistingulist ja käitumuslikku õppemeetodit, nii et õppijad osalevad lugudes, reflekteerivad ja mõtestavad neid, loovad nende põhjal tähendusi ja käituvad nende järgi.⁷⁹ Lugude jutustamine seob kokku kogemusliku, intuiitse ja kujutlusliku teadmise ning ratsionaalse ja analüütilise teadmise.⁸⁰ Kultuuriliste

⁷⁵ **McQuail**, D. McQuaili massikommunikatsiooni teooria, lk 21–22.

⁷⁶ **Gorton**, Kristyn. Media Audiences, Television, Meaning and Emotion. Edinburgh University Press, 2009, p. 5.

⁷⁷ **Fleishman**, Avrom. Narrated Films. Storytelling Situations in Cinema History. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1992, pp. 2–3.

⁷⁸ **Berger**, A. Narratives in Popular Culture, p. 10.

⁷⁹ **Shaw**, Susan M. Storytelling in Religious Education. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1999, p. 54.

⁸⁰ **Shaw**, S. Storytelling in Religious Education, p. 115.

identiteetide kujunemisel on oluline roll tuntud ning korduvatel narratiividel, kõigile tuttavatel tegelaskujudel, mida pakuvad erinevad kunsti- ja meedialiigid.⁸¹

Meedias jutustatakse pidevalt lugusid, mille esmaülesandeks on mõtestada esitatud kogemust, sidudes sündmusi loogilisse järjestusse ning pakkudes inimlikest motiividest juhitud tegelaskujusid. Peamised narratiivi vormid hõlmavad paljusid meediatüüpe. Ka uudise ülesehitus ning esitus (positiivsed ja negatiivsed tegelased, seostatud tegevus, dramaatilised pöörangud jne) tuleneb iidsest lugude jutustamise tavast.⁸² Narratiivivormi järgivad samuti spordivõistlused, kus kerkivad esile kangalased ja nende vastased, on põnevust, riskantseid olukordi, otsustavaid sündmusekäike ning ootamatuid lõpplahendusi.⁸³

Mõningad filmiteoreetikud tõstavad filmiliku jutustamisviisi suulise ja kirjaliku jutustamisviisi kõrvale.⁸⁴ Juri Lotmani arvates on filmikunst olemuselt kujutava ja sõnalise jutustamislaadi süntees.⁸⁵ Nii ehk teisiti sisaldavad ekraaniteosed jutustamistegevusele omaseid tunnuseid. Narratiiv luuakse muuhulgas kaameratöö, montaaži ja teiste visuaalsete vahendite kaudu.

3.2 Narratiivi eesmärk ekraaniteostes

Pildiliste kujundite ohtruse kõrval pakuvad film ja televisioon vaatajaile iga päev palju erinevaid narratiive. Keskkonnal, mille teler hulga lugude põhjal loob, on kahtlemata ka intellektuaalne mõju, ehkki telerivaatamist seostatakse üldiselt ajaraiskamise, laiskuse ja halva maitsega.⁸⁶ Kriitikute meelest soodustab televisioon passiivsust, sentimentaalsust, lõtva sugumoraali ja õhutab vägivalda kui probleemide lahendajat.⁸⁷ Seejuures ei erine ilmalik kriitika oluliselt usulisest: ühiskonna moraalset allakäiku, pealiskaudsust ja kommertsistumist on televisioonile ette heitnud ka kirikutegelased.⁸⁸

⁸¹ Lauristin, M. Eestlaste kultuurisuhte muutused, lk 28.

⁸² McQuail, D. McQuaili massikommunikatsiooni teooria, lk 309–310.

⁸³ Berger, A. Narratives in Popular Culture, p. 174.

⁸⁴ McClean, Shilo T. Digital Storytelling. The Narrative Power of Visual Effects in Film. London: The MIT Press, 2007, p. 15.

⁸⁵ Lotman, Juri. Filmisemiootika. Tallinn: Varrak, 2004, lk 104.

⁸⁶ Gorton, K. Media Audiences, p. 3.

⁸⁷ Berger, A. Media and Society, pp. 90–101.

⁸⁸ Rosenthal, Michele. 'Turn it off!': TV criticism in the *Christian Century* magazine, 1946-1960. – Practicing Religion in the Age of the Media: Explorations in Media, Religion, and Culture. Ed. Hoover, Stewart M.; Clark, Lynn Schofield. Columbia University Press, 2002, pp. 142–144.

Telesaadete edukust mõõdetakse peamiselt vaadatavuse järgi,⁸⁹ mis teeb televisioonist esmapilgul puhtalt kasule suunatud nähtuse. Ka telesarju ei käsitleta enamasti kunstiteostena, ehkki leidub erandeid: silmapaistva esteetilise väärtuse ja kunstilise kaaluga sarju nimetatakse kvaliteetsarjadeks. Enamik sarju kuulub siiski meelelahutuse valda, mis tähendab, et kommerts võimutseb kunsti üle.

Suur osa populaarsetest filmidest toodavad samuti narratiivi, mis põhineb rohkem meelelahutusel.⁹⁰ Konventsionaalsed massimeedia tekstid sisaldavad tuntud teemasid, stereotüüpseid tegelasi, üldtunnustatud ideid ja lihtsaid metafoore.⁹¹ Massitarvinguks mõeldud filmid ja sarjad põhinevad lihtsal käsikirjal, olemaks mõistetavad võimalikult suurele vaatajaskonnale.⁹² Taolised narratiivid on ühtlasi tegijate jaoks kergemini levitatavad ja seega tulutoovamad.

Ent meelelahutus ei paku ainult ebaintelligentset rahuldustunnet, ajaviidet ja lõbustusi. Erinevate žanrite võimuses on rahuldada inimese psühholoogilisi vajadusi, näiteks vajadust kogeda midagi ilusat või hoopis jubedat, tugevdada usku jumalikku õiglusse, armastusse või imelistesse juhtumitesse, olla kaasatud ajalooliselt olulistesse sündmustesse, saada kinnitust oma moraalsetele tõekspidamistele, otsida seksuaalset erutust jne.⁹³

Sugude erinevad psühholoogilised vajadused peegelduvad vaatamiseelistustes ning seda juba üsna varases eas. Vaadatumad žanrid poiste seas on märulid, õudusfilmid, komöödiad ja ulmefilmid (*science fiction*). Tüdrukud kalduvad eelistama realistlikke linateoseid, näiteks nimetatakse lemmikutena sagedamini psühholoogilisi õudusfilme ulmeõuduse asemel.⁹⁴ Sugupoolte maitserinevused selituvad noorte filmiõpitubades: poisid kalduvad tegema märulit või seikluslugu, mida ilmestab rohke vägivald, plahvatused ja veri; tüdrukute töödes puudub seevastu

⁸⁹ **Wober**, J. M. The Use and Abuse of Television. A Social Psychological Analysis of the Changing Screen. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988, p. 10.

⁹⁰ **Bahovski**, Erkki. Ajaloo kaks palet: kas minevikust annab parema pildi meelelahutus või tõsiteadus? – Postimees AK. 31. märts 2012, nr 216, lk 7. Bahovski näeb sellise kalduvusega massikultuursetes filmides ja telesarjades teatavat ohtu teaduslikult tõestatud ajaloolisele, kui tegelik ja väljamõeldud ajalugu hakkavad vastanduma.

⁹¹ **Berger**, A. Media and Society, p. 136.

⁹² **Berger**, A. Media and Society, p. 175.

⁹³ **Berger**, A. Media and Society, pp. 80–81. Grethleini järgi pärineb saksakeelne sõna *unterhaltung* (meelelahutus) väljendist „kedagi millegagi toetama” (*unterhalten*). Kultuuriloolises plaanis on meelelahutus seega midagi vajalikku, millel pole aga selget funktsiooni. – **Grethlein**, C. Meediaühiskond kui väljakutse praktilisele teoloogiale, lk 85.

⁹⁴ **Pöntinen**, Päivi. 'Moral panics' revisited. – Youth and life management. Helsinki University Press, 1996, p. 219.

vaatemänguline vägivaldsus, nende jaoks on esiplaanil melodraamalikud jutustused.⁹⁵ „Mehelikud“ filmid esitlevad väsimatust, mässu ja soovi piire proovile panna, naistefilmid keskenduvad sageli inimestevaheliste suhete arengule.⁹⁶

Just kunstilise taotluseta ekraaniteostel on selgemalt hinnatav sotsialiseeriv ning eeskujusid pakkuv mõju. Lihtsakoelised noortefilmid toimivad muuhulgas kui seksuaalelu „käsiraamatud“, mis sisaldavad ühtlasi ajastule vastavaid moraalseid väärtushinnanguid ja esitlevad moodsale kontseptsioonile ehitatud soorolle.⁹⁷

Paljude teismefilmide põhisündmustik sisaldab olulist teekonda, otsiskelu või katsumust, võib käsitleda sõbra või armastatu kaotust, nurjumisi ja õnnestumisi.⁹⁸ Üleminekut lapsepõlvest täiskasvanuikka näidatakse sagedasti läbi peategelase emotsionaalse vapustuse. Areng tegevusetusest tegutsemisse sümboliseerib pöördepunkti, mida ületades muutub inimene teismelisest täiskasvanuks.⁹⁹

3.3 Reaalsuse illusioon

Ekraaniteose oluline eripära on reaalsuse illusiooni tekitamine. Nähtu peab vaatajas esile kutsuma sarnaseid emotsioone, mis elugi.¹⁰⁰ Sama eesmärki kannavad kinodes ruumiline heli ja viimastel aastatel menukaks saanud 3D-efektid. Puhas reaalsus ei saa filmis olla mõistagi täielikult võimalik, sest näidatav on ikkagi sõltuvuses filmitegijate subjektiivsusest. Film on korruga nii realistlik kui kunstiline.¹⁰¹

Psühhoanalüütilised filmiuurijad leiavad, et kinematograafilised elemendid – pimendatud kinosaal, ekraanikujutiste kiire vaheldumine, elementaarsete ihade ja hirmude esilekutsumine – moodustavad unenägudele omase õhkkonna.¹⁰² Filmiprojektsioon äratav psüühilise projektsiooni: vaataja samastab kujutist

⁹⁵ **Kearney**, Mary Celeste. *Girls Make Movies*. – *Youth Cultures. Text, Images, and Identities*. Ed. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 28–29.

⁹⁶ **Kearney**, Mary Celeste. *Girls Make Movies*, p. 29.

⁹⁷ **Pearce**, Sharyn. 'As Wholesome As...': *American Pie* As a New Millennium Sex Manual. – *Youth Cultures. Text, Images, and Identities*. Ed. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, p. 73–77.

⁹⁸ **Stephens**, John. 'I'll Never Be the Same After That Summer': From Abjection to Subjective Agency in Teen Films. – *Youth Cultures. Text, Images, and Identities*. Ed. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, p. 124.

⁹⁹ **Stephens**, J. 'I'll Never Be the Same After That Summer', p. 135.

¹⁰⁰ **Lotman**, J. *Filmisemiootika*, lk 32.

¹⁰¹ **Lyden**, John. *Film as Religion: Myths, Morals, and Rituals*. NYU Press, 2003, p. 50.

¹⁰² **Fleishman**, A. *Narrated Films*, p. 3.

edasiandva kaamera iseendaga.¹⁰³ Filmi unenäolist õhkkonda ei maksa siiski üle tähtsustada, sest vaatajad saavad ekraani jälgides aru, kus nad on ja teadvustavad, et vaatavad loomingulist teost. Pealegi ei ole filmid ühegi vaataja jaoks üksnes isiklikult kogetavad.¹⁰⁴

Filmilike motiivide tajumine on loomuldasa teadlik, ehkki filmides tuleb ette elemente, mida tajutakse alateadlikult. Intuitsioonil on filmivaatamise juures oluline kaal.¹⁰⁵ Ekraanil toimuva tunnistaja teadvustab filmi kui irreaalsust, kuid suhtub emotsionaalselt sellesse kui tõelisse sündmusesse.¹⁰⁶ Vaatajad kogevad nii filmi kui telesarju vaadates kõrvalreaalsust.¹⁰⁷

Üks olulistest jutustamisvahenditest, mis aitab luua filmi tugevat emotsionaalset väge, on montaaž.¹⁰⁸ Kiirelt vahelduvad kaadrid tekitavad vaatajas pinevusseisundi, üldplaan annab ülevaate, suure plaaniga kaasneb intiimsus jne. Ühtlasi toob suur plaan tegelase vaatajale lähemale, tekitades empaatiat. Empaatiat on fundamentaalne aspekt, mis loob sideme vaataja ja ekraani vahel.¹⁰⁹ Erinevad kaadrid ja montaaživõtted töötavad märkidena, mis kannavad tähendust – annavad juhise, kuidas vaataja peaks mõtlema või tundma.¹¹⁰ Vaataja on seeläbi nii vaatleja, avastaja kui arvaja, kes püüab vastata ekraaniteoses püstitatud küsimustele.¹¹¹

Tehnika areng on suure kinolina kõrvale lisanud veel palju väiksemaid ekraane: filme, sarju ja videoklippe on võimalik jälgida nii telerist, erinevat tüüpi arvutitest kui ka mobiiltelefonidest. Vastupidiselt kinole muutub kodune telerivaatamine järjest vähem sotsiaalseks ürituseks.¹¹² Televaatajad lõikavad end teistest lahti, paljudel pereliikmetel on isiklikud ekraanid, et keskenduda täielikult oma lemmiksaadetele.¹¹³ Seetõttu on ka ekraaniteoste vaatamine muutunud intiimsemaks tegevuseks. Vaataja „suhtleb“ pigem ekraanilt nähtavate tegelastega. Helilispildiline teave loob vaatajas

¹⁰³ **Fleishman**, A. Narrated Films, p. 4.

¹⁰⁴ **Lyden**, J. Film as Religion, pp. 51–52.

¹⁰⁵ **Casebier**, Allan. Film and phenomenology. Toward a Realist Theory of Cinematic Representation. Cambridge University Press, 1991, p. 155.

¹⁰⁶ **Lotman**, J. Filmisemiootika, lk 21.

¹⁰⁷ Clifford Geertzi arvates ongi kunstniku eesmärk luua näilisi objekte, mis seisavad lahus praktilisest mõistusest ja omandavad seeläbi erilise kõnekuse. – **Geertz**, Clifford. Religioon kui kultuurisüsteem. – Akadeemia, nr 11, 1990, lk 2320–2321.

¹⁰⁸ **Berger**, A. Narratives in Popular Culture, p. 149.

¹⁰⁹ **Gorton**, K. Media Audiences, pp. 92–93.

¹¹⁰ **Berger**, A. Media and Society, p. 43.

¹¹¹ **Casebier**, A. Film and Phenomenology, p. 61.

¹¹² **Gorton**, K. Media Audiences, p. 4.

¹¹³ **Berger**, A. Media and Society, p. 95.

mulje, nagu oleks ta nähtavasse ise kaasatud, mõningal juhul isegi osaleb selles, mida ta näeb.¹¹⁴ Vaatajates tekib illusioon, et nad tunnevad ekraanilt nähtud tegelasi.¹¹⁵

Teletegelased kujutavad endast ekraanikogukonda, kellega vaataja regulaarselt lävib, see on paljudele nagu laiendatud sugulasring. Ühel juhul tekib tugev kiindumus tegelastesse, teisalt võib toimuda täielik samastumine ja kaob reaalsustaju.¹¹⁶ Mõningad inimesed loovad televisioonist nähtavate tegelastega lausa parasotsiaalse suhte.¹¹⁷

Inimesed vaatavad filme ja jälgivad telerit, et läbida „emotsionaalset teekonda“. Just vaatajale sobivad emotsioonid teevad programmi tema jaoks „heaks“.¹¹⁸ Eesti meediauurijad on leidnud, et emotsionaalsele samastumisele ja lõõgastumisele orienteeritud filmihuvi iseloomustab eelkõige naised, nooremad mehed otsivad filmidest pigem pinget kui lõõgastumist.¹¹⁹ Vähem tähtis pole ekraanitoodangu võime tagada mitmekülgset esteetilist naudingut, sealhulgas visuaalsete efektide vormis, mis loovad fantastilisi maailmu, üleloomulikke olendeid ja imepärast tulevikutehnoloogiat.¹²⁰

Enamjaolt jälgitakse filme ja sarju, mis sobivad vaataja tõekspidamiste ja väärtushinnangutega ning ühtlasi toetavaid neid. Seetõttu hoidutakse programmidest, mis ei lähe kokku isiklike väärtustega, et vältida kognitiivset dissonantsi.¹²¹ Olemasolevad väärtused ja filmieelistused ei pea aga igal juhul ühtima, mistõttu võib näida kummalisena, kui mõnele sügavalt usklikule kristlasele meeldivad näiteks sadistlikud õudusfilmid.¹²²

Selle peatüki eesmärk oli näidata, mille poolest filmindus teistest meedialiikidest erineb ning milliseid võtteid vaataja kaasaaharamiseks kasutatakse. Loojutustamine, näilise tegelikkuse ülesehitamine ja emotsioonide esilekutsumine on vahendid, mille abil vaataja kaasatakse „teise maailma“, millele tal tavaelus ligipääs puudub. Erinevad lood ja žanrid rahuldavad inimese psühholoogilisi vajadusi ning juurutavad moodsaid väärtushinnanguid.

¹¹⁴ **Wober**, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 177.

¹¹⁵ **Berger**, A. Narratives in Popular Culture, p. 114.

¹¹⁶ **McQuail**, D. McQuaili massikommunikatsiooni teooria, lk 363.

¹¹⁷ **Berger**, A. Media and Society, p. 97.

¹¹⁸ **Gorton**, K. Media Audiences, p. 89.

¹¹⁹ **Lõhmus**, M. jt. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused, lk 114–115.

¹²⁰ **McClellan**, Shilo T. Digital Storytelling, p. 15.

¹²¹ **Berger**, A. Media and Society, p. 76.

¹²² **Lyden**, J. Film as Religion, p. 11.

4. USULISED ILMINGUD FILMIS JA TELEVISIOONIS

4.1 Ekraanitoodang kui religioon

Kui filmikunst ja telesarjad jäljendavad reaalsust ning nende kaugemaks sihiks on tekitada vaatajas teda täielikult haaravaid emotsioone, tekivad paralleelid usulise riitusega. Ka rituaalis sulavad reaalsus ja kujutletav maailm kokku, tekitades inimese tegelikkusetajus omapärase nihke.¹²³ Clifford Geertzi esitatud religiooni määratlust saab mugavalt kasutada filmi ja telesarjade usulise loomuse põhjendamisel. Ekraanitoodang sisaldab hulgaliselt sümboleid, mis moodustavad inimkogemust rikastava ja näilist tegelikkust loova süsteemi. Eeldades, et meeolud ja motivatsioonid, mida pühad sümboolid inimestes esile kutsuvad, ja nendest kujundatud tõekspidamised põkkuvad tseremoniaalses sündmuses,¹²⁴ võib ekraaniteosesse süvenemist tinglikult tõepoolest rituaalina tõlgendada. Iseasi, kas tegemist on ikkagi usuliselt mõtestatud rituaaliga.

Paljud tegevused on algselt sisaldanud rituaalset loomust, mis on hilisema desakralisatsiooni tõttu kaduma läinud.¹²⁵ Filmil ja televisioonil ei ole aga kunagi olnud religioosset tähendust. Ekraanikunstide tekkimine sai võimalikuks tänu tehnika arengule. Filmikunst oli jätkuks fotograafia, televisiooni sünnile aitasid kaasa raadio ja telekommunikatsiooni vahendite võidukäik. Siiski on mõlemal meedialiigil vähemalt teoreetiliselt üks ühine eelkäija: teater. Jumalateenistustest või üldisemas plaanis üleloomulikele vägedele pühendatud usulistest talitustest välja arenenud teatrikunsti rituaalsus võiks olla seetõttu ka filmi ja televisiooni tunnuseks. Taoline mõttekäik on aluseks teoreetilistele arutlustele ekraanitoodangu religioossusest.

John Lyden nendib, et nii nagu religioonil, on ka filmil olemas ühendus reaalsuse ning „teise maailmaga“.¹²⁶ Religioon seab õpetusliku sihi täiusliku maailma juurde, milleni tegelik empiiriline maailm peaks jõudma. Nõnda esitab ka filmi- ja telesfäär

¹²³ Geertz, C. Religioon kui kultuurisüsteem, lk 2322.

¹²⁴ Geertz, C. Religioon kui kultuurisüsteem, lk 2321.

¹²⁵ Eliade, Mircea. Cosmos and History. The Myth of the Eternal Return. New York & Evanston: Harper and Row, Publishers, 1959, p. 28.

¹²⁶ Lyden, J. Film as religion, p. 53.

mudeli, milline võiks maailm ideaaljuhul olla. Kuigi religioon ja film on inimese konstrueeritud, ei võta see neilt vähemaks „teise maailma“ väljendusjõudu.¹²⁷

Ekraani kaudu vahendatavat virtuaaltõelust on peetud koguni institutsioonilise religiooni vaenlaseks. Juba esimeste regulaarsete telesaadete eetrisse mineku järel pelgasid konservatiivsed kristlased, et televisioon võib pärssida kirikuskäimist. Ameerika protestandid võtsid 20. sajandi keskel teravalt sõna telerivaatamise vastu, pidades seda leebemal juhul ajaraiskamiseks, halvimal juhul aga usu ohustajaks.¹²⁸

Alates 1970. aastatest hakkasid meediateoreetikud arutlema, mil määral televisioon mõjutab või asendab traditsioonilisi religioosseid tõekspidamisi ning kas tegemist võiks olla lausa omaette usulise nähtusega. Kuna televisioon tõusis massimeediumide hulka samal ajajärgul, kui hakati täheldama kristluse ühiskondliku mõju kahanemist ja üleüldist usuelu teisenemist, oli küsimus televisiooni religioossest iseloomust piisavalt põhjendatud.

Akadeemilisest kirjandusest on viimastel aastakümnetel läbi käinud mitmeid selleteemalisi mõtteid. Mõningate arvamuste kohaselt on televisioon hingekujundaja¹²⁹ või usund, mille keskne jumalus määratletakse tehnoloogia kaudu.¹³⁰ Ekraanil domineerivaid karismaatilisi ja populaarseid teletegijaid on peetud uueks presterkonnaks, kelle roll rahvahulkade suunamisel ja kõlbelisel kasvatamisel sarnaneb vaimulike omaga.¹³¹

Teatud olukorras võib televiisor täita otseselt fetiši ülesannet, seda näiteks juhul, kui telesaates esinev ravitseja kutsub vaatajaid asetama kätt ekraanile, saamaks osa tervendavast väest.¹³² Naljatamisi nimetatakse telerit ka koduseks altariks, mis viitab jällegi üldises teadvuses tärnanud aimdusele, nagu oleks telerivaatamises midagi rituaalset.

Geertzi religiooni lahtiseletuse järgi on religioon sümbolite süsteem, mis võimaldab tekitada inimestes tugevaid, täielikult haaravaid ja kauakestvaid meeolusid ja motivatsioone, kujundades arusaamu eksistentsi üldise korralduse

¹²⁷ Lyden, J. Film as religion, p. 54.

¹²⁸ Rosenthal, Michele. 'Turn it off!': TV criticism in the *Christian Century* magazine, p. 138.

¹²⁹ Novak, Michael. Television as a social force: new approaches to TV criticism. New York: Praeger, 1975, cit. Wober, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 113, 218.

¹³⁰ Postman, Neil. The disappearance of childhood. New York: Delacorte Press, 1982, cit. Wober, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 112.

¹³¹ Bakewell, Joan; Garnham, Nicholas. New priesthood: British Television Today. London: Allen Lane, 1970, cit. Wober, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 113; 218.

¹³² Grimes, Ronald L. Rite out of Place: Ritual, Media, and the Arts. Oxford University Press, 2006, p. 4.

kohta ning ümbritsedes need arusaamad taolise tegelikkuseauraga, et tekkinud meeleolud-motivatsioonid näivad elulähedased.¹³³ Sellest määratlusest lähtuvalt võiks kõikvõimalikke sümbolitest ümbritsetud nähtusi pidada usuliseks, kui need inimest psüühiliselt piisaval määral kütkestavad. Ent J. M. Woberi arvates on filmil ja televisioonil vähemalt üks oluline religiooni tunnus: ekraan paneb inimesi mõtisklema eksistentsiaalselt tähtsate asjade üle. Teleri kaudu hoiatatakse selle eest, mis on ohtlik ja tõstetakse esile seda, mis kasulik.¹³⁴ Filmid ja sarjad teevad üldjoontes seda, mida religioonilt oodatakse: need varustavad inimesi humaansete arhetüüpidega ning annavad vaatajate käsutusse elulised põhiväärtused.¹³⁵

Ka professionaalsed filmitegijad on kasutanud oma tegevusalast rääkides religiooni metafoori.¹³⁶ Kui seda seostuslikku võrdkujude jada jätkata, võiks pidada filmistaare vaimulikeks ja fänne koguduseks.¹³⁷ Mõningatel juhtudel „kummardavad“ fännid neile meeldivat filmi või sarja nii andunult, et ekraaniteos ise muutub pühaks ja koguni omamoodi kanooniliseks tekstiks.¹³⁸ Lähtudes mõiste *medium* (mitmuses *media*) põhitähendusest, on televisioon ja film vahendajad, nii ratsionaalse kui emotsionaalse teabe edastamise kanalid. Teisiti öeldes võib filme ja telesarju pidada tööpoolest helilispildilisteks tekstideks, millel on „lugejale“, s.t. vaatajale oma mõju. Isegi kui neid tekste nimetada tinglikult usulisteks, ei saa neid üheselt tõlgendada. Filmivaatamine on passiivne rituaal, mis ei nõua otsest osalust ja seega on pelgalt ekraanil toimuva jälgimist riskantne usuliseks tegevuseks pidada. Rituaal peab aga põhinema narratiivil, mille tähendusest oli eelpool juba juttu. Just narratiivi sisu peaks näitama, kas rituaalil on ka tegelikult usulist alust.

¹³³ Geertz, C. Religioon kui kultuurisüsteem, lk 2303.

¹³⁴ Wober, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 218.

¹³⁵ Lyden, J. Film as Religion, p. 12.

¹³⁶ Filmirežissöör Rene Reinumägi ütles 18.09.12 ETV kultuurisaates OP!: „Film on justkui ilmalik religioon, esiteks ta annab võimaluse luua maailma ja sellist võimalust nii massiivselt mitte ükski kunstiilik tegelikult ei anna.“ – FILM. Rene Reinumägi peab filmi ilmalikuks religiooniks. 18.09.2012. <http://etv.err.ee/index.php?05641797&video=4748>. Vaadatud 17.11.12.

¹³⁷ Mõisted *popikoon*, *iidol* ja *fänn* (< *fanaticus*) on ilmselgelt laenatud religioosest sõnavarast.

¹³⁸ Vampires give Danish Teenagers taste for Spirituality. – Copenhagen University. http://news.ku.dk/all_news/2012/2012.5/vampires_give_danish_teenagers_a_taste_for_spirituality/. 18.11.2012.

4.2 Usuline aineestik

Nagu juba mainitud, ei ole kristlik temaatika meedias peaaegu üldse esindatud. Kultuurilises kontekstis väljendatuna tähendab see, et kristlus ei kuulu popkultuuri valdkonda. See ei välista aga viiteid ristiusule. Filmid ja telesarjad sisaldavad hulgaliselt kristlikku sõnavara ja sümboolikat, mida esitatakse sageli humoorikas vormis (nt õun ja madu sarja „Desperate Housewives“¹³⁹ sissejuhatavas klipis) või ulmelises seoses, mida väljendavad „Terminatori“ filmide alapealkirjad: „Judgment Day“ („Viimne kohtupäev“) ja „Salvation“ („Lunastus“). Neil viidetel puudub aga sügavam sisu, kristlik atribuutika on oma kontekstist välja rebitud ning rakendatud uues tähenduses popkultuuri teenistusse. Kristlikust semiootikast sellisel juhul enam rääkida ei saa. Paljude ekraanimenude puhul on tuntav nende postmodernistlik vaimsus: postmodernistlikku teost iseloomustab lisaks kõrgkultuuri ja massikultuuri vahelise piiri ähmastumisele ka traditsioonilise väljenduslaadi ümbermängimine popkultuuri sõnavara ja strateegiate abil.¹⁴⁰

Klassikalisest mütoloogiast või piiblilugudest sagedamini esitleb ekraanitoodang erinevate müütide ja religioosete ideede põhjal konstrueeritud uusmütoloogilisi lugusid. Üks paremaid näiteid mütoloogia ja filmikunsti sümbioosist on „Star Wars“ („Tähesõjad“). Ulmeopuse looja George Lucas oli tugevasti inspireeritud mütoloogiaaurija Joseph Campbelli töödest.¹⁴¹ „Tähesõdade“ teaduslik-fantastilise universumi juures on tuntavad mõjud Piiblist, Kreeka müütidest, Rooma ajaloost, kuningas Arthuri lugudest ning idamaade, eriti Tiibeti, Hiina ja Jaapani filosoofiast.¹⁴² „Tähesõdade“ filmide ülemaailmse edu taga võib näha asjaolu, et neisse kätketud müütilised ja religioossed elemendid on mõistetavad kogu maailmas. Üheks kandvamaks ideeks „Tähesõdade“ maailmas on kõike määrav Jõud (*Force*), millel on nii „valge“ kui ka „tume“ poolus.¹⁴³

¹³⁹ Siin ja edaspidi kasutan filmide ja telesarjade puhul esmajoones originaalpealkirju. Iseäranis põhjendatud on see empiirilises osas: paljud vastajad eelistasid nimetada pealkirju originaalkeeles ning mitmetel teostel puuduvad ka ametlikud eestikeelsed pealkirjad. Stiililise ühtluse huvides järgin ka teoreetilises osas seda põhimõtet.

¹⁴⁰ Kraavi, J. Postmodernismi teooria, lk 165.

¹⁴¹ Ginneken, J. Screening Difference, p. 215.

¹⁴² Ginneken, J. Screening Difference, p. 216.

¹⁴³ Pimer, Manfred L. The Media Culture Approach to Religious Education. An Outline of a Focus on Interreligious Learning. – Religious Education in a World of Religious Diversity. Eds. Wilna A. J. Meijer, Siebren Miedema, Alma Lanser-van der Velde. Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2009, p. 158.

Ka „Matrixi“ triloogia sisaldab otseseid viiteid mitmetele usunditele ja õhtumaises kultuuriruumis tuntud fantaasialugudele. Samuti religioosse vundamendiga on „Matrixis“ tajutava maailma ja sealpoolse ehk „tõelise“ maailma vastandamine.¹⁴⁴

Suurem osa üleloomulikest teemadest, nagu vaimud, needus, müstilised pühapaigad jms laenatakse samuti religioonist. Fantastika sisaldab hulgaliselt märke, alltekste ja narratiive, mis leiavad ainekse mütoloogiast, ajaloost või teistest fantaasialugudest.¹⁴⁵

Fantaasiažanrit esindavaid ekraaniteoseid (eriti õudusfilme) analüüsid on küsitud, kuidas nende vaatamisest saadavad emotsioonid matkivad või meenutavad usulisi emotsioone.¹⁴⁶ Õudusfilmides puutuvad tegelased sageli kokku tundmatute ja üleloomulike jõududega, kes võivad vaatajas äratada korruga nii hirmu kui ka imetlust. Nende vastakate tunnete esilekerkimise seletuseks sobib üsna hästi Rudolf Otto tuntud kontseptsioon religioosest hirmust ja lummusest pühaduse kogemisel – *mysterium tremendum et fascinans*.¹⁴⁷ Otto teooria ei aita küll täielikult mõista õudusfilmi fännide kiindumust oma lemmikžanrisse, kuid tegemist on siiski lihtsaima viisiga seda lahti seletada.¹⁴⁸

Sama nähtumus on täheldatav ulmefilmides, eriti mis puudutab tuleviku tehnoloogiat ja roboteid. Tehisintellekt on klassikalises ulmežanris imetlusväärne objekt, kelle lähedalolekuga kaasnevad ometigi hirmusegased tunded.¹⁴⁹ Ka avastusretked võõrastele planeetidele ja kohtumised tulnukatega on kantud neist kahetistest emotsioonidest. Sageli on hirmuks ka alust – robotid või tulnukad pöörduvad inimkonna vastu.

Fantaasiafilmide apokalüptiline õhustik on taotluslik ning jällegi näib, et selle juured peituvad kristluses. Teaduslik fantastika toonitab alalõpmata moodsa inimese lootusi ja hirme tuleviku ees. Ulme fookuses on utoopia või düstoopia, sageli

¹⁴⁴ **Feise-Mahnkopp**, Patricia. Die Ästhetik des Heiligen. Kunst, Kult und Geschlecht in der Matrix-Filmtrilogie. Köln: Böhlau Verlag, 2011.

¹⁴⁵ **Possamai**, Adam. Religion and Popular Culture. A Hyper-Real Testament. Brussels: Peter Lang, 2007, p. 72.

¹⁴⁶ **Hong**, Seung Min. The Ring Goes to Different Cultures: A Call for Cross Cultural Studies of Religious Horror Films. – Journal of Religion & Film. Vol. 16, iss. 2, 2012. <http://digitalcommons.unomaha.edu/jrf/vol16/iss2/2>. 16.11.12.

¹⁴⁷ **Otto**, Rudolf. Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen. München: C. H. Beck, 2004.

¹⁴⁸ **Hong**, S. M. The Ring Goes to Different Cultures.

¹⁴⁹ **Geraci**, Robert M. Robots and The Sacred in Science and Science Fiction: Theological Implications of Artificial Intelligence. – Zygon, vol. 42, no. 4, 2007.

mõlemad. Tegemist võib olla hoiatusfilmidega, mis peegeldavad samas inimloomust ja individualismi.¹⁵⁰

Tom Beaudion on kasutanud mõistet „virtuaalus“ (*virtual faith*), et iseloomustada noorte suhet popkultuuri ja kirikuvälise usuga.¹⁵¹ Kas ekraaniteosed võivad olla aluseks religioonile või luua omaette uskumuste süsteemi? See pole võimatu, kui tuua näiteks Ühendkuningriigi 2001. aasta rahvaloenduse tulemused: 390 000 inimest oli vastanud, et nad on „jedi-usku“. Ilmselt vastasid nõnda peamiselt hilisteismelised ja kahekümnendais aastais isikud.¹⁵² On vägagi küsitav, kui paljud „jedi-usulised“ oma usundit ka tegelikult järgivad ja kui paljud tegid lihtsalt nalja, ent vastuste kaheldavale tõepärale vaatamata näitab taoline reaktsioon, kuidas helilispildilise popkultuuri kujundid noorte usulistes hoiakutes peegelduvad. „Tähesõdade“ mütolooget kasutatakse usuliste vaadete illustreerimiseks või toetamiseks.¹⁵³ Popkultuuri elementidest moodustuv keel toimib seega otsekui kultuuriline *lingua franca*, mis aitab noortel ka religioosete teemadega suhestuda.¹⁵⁴

Filmis ja televisioonis on nähtud küllaldaselt religioosset tunnuseid. Ekraaniteoste vaatamine sarnaneb rituaaliga, milles esitatakse moraalseid hoiakuid. Ehkki filmide ja telesarjade loojad laenavad religioonist ainet ja sümboleid, on nende kasutamise kontekst muutunud. Seetõttu võiks ekraaniteostest kõnelda pigem kui uskumusteni juhtivatest tekstidest või religioosset vaateid edastada aitavast vahendist, mitte religioonist kui sellisest.

¹⁵⁰ **Ginneken**, J. Screening Difference, pp. 202–203.

¹⁵¹ **Collins-Mayo**, Sylvia; Beaudoin, Tom. Religion, Pop Culture and 'Virtual Faith'. – Religion and Youth. Eds. Sylvia Collins-Mayo, Pink Dandelion. Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2010, p. 19.

¹⁵² Census 2001 Summary theme figures and rankings – 390,000 Jedi There Are. Office for National Statistics, 2003. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171780_225970.pdf. 18.12.12.

¹⁵³ **Possamai**, A. Religion and Popular Culture, p. 73.

¹⁵⁴ **Pirner**, Manfred L. The Media Culture Approach to Religious Education, p. 151.

5. OKULTISM JA ULME EKRAANIL

5.1 Okultistlikud teemad

Okultism hõlmab väga suurt hulka uskumusi ja praktikaid, sealhulgas idamaade vaimsust, paganlust, spiritismi, teosofiat, alternatiivteadusi ja alternatiivmeditsiini, populaarset psühholoogiat (eriti Jungi õpetust) ning paranormaalsetest nähtustest lähtuvaid uskumusi.¹⁵⁵ Meedia rolli okultismi ja esoteerika populaarsuse kindlustamises ei saa mingil juhul alahinnata.¹⁵⁶ Esoteerilised teemad, *New Age* ning folkloorist ja mütoloogiast inspireeritud motiivid püsivad pidevalt meedias, mis on ilmselt aidanud kaasa ka uue vaimsuse müüdi juurutamisele massides. Üheksakümnendatel olid populaarsed sarjad „X-Files“ („Salatoimikud“), „Buffy the Vampire Slayer“ („Vampiiritapja Buffy“) ja „Charmed“ („Võluvägi“), mille teemaderingi kuulusid paranormaalset nähtused, vandenõuteooriad, vampiirid, nõiad, demonid, maagia jms. Uuematest telesarjadest jätkavad sama traditsiooni „Fringe“, „Supernatural“, „American Horror Story“, „The Walking Dead“, „Vampire Diaries“, „Being Human“ jt, rääkimata menukatest kinofilmisarjadest, nagu „Harry Potter“ ja „Twilight“ („Videvik“).

Üheks põhjuseks, miks rahvausundilistele kujutelmadele ja tuntud müütilistele motiividele rajatud ekraaniteosed paremini mõjule pääsevad, on mõningal määral seotud Ameerika usulise profiili ja turustuslike eesmärkidega: massitarvinguks mõeldud filmides pigem välditakse konkreetse konfessiooni (või ka religiooni) kujutamist, et olla vastuvõetav võimalikult paljudele vaatajatele. Meedias ringlevad popreligioossed ideed on viidud üldaktsepteeritavale kujule. Samas kajastub peamiselt USA päritolu ekraanitoodangus protestantlik evangelikalism, mis ameerika noorte usuliste hoiakute juures silmatorkaval kujul ka ilmneb.¹⁵⁷

Kui 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel tuntud okultistliku sisuga lood juurutasid ratsionaalset mõtteviisi (kõik üleloomulik püüti mõistuspäraselt lahti

¹⁵⁵ Partridge, C. *The Re-Enchantment of the West*, pp. 69–70.

¹⁵⁶ Hansen, H. *Luterlased, õigeusklikud ja teised*, lk 81.

¹⁵⁷ Clark, Lynn Schofield. *From Angels to Aliens: Teenager, the Media, and the Supernatural*. New York: Oxford University Press, 2003.

seletada) või hoiatasid okultistlike praktikate eest, tugevdades nõnda kristlikku maailmavaadet, siis nüüd esitletakse üleloomulikku maailma kui tegelikku ja tõelist.¹⁵⁸ Postmodernistlik intertekstuaalsus koos õhtumaiste rahvauskumuste, linnalegendide ja okultistlike ideede laialdase levikuga popkultuuris lahjendab religiooni intellektuaalset poolt ning toob esile lihtsustatud usulised kujutelmad.¹⁵⁹ Muuhulgas leidub populaarsetes filmides ja telesarjades käsitusviise, mis võivad levitada vaatajaskonna seas uuspaganlikke ideid või juurutada kontseptsiooni, mille kohaselt pole monoteism ainuvõimalik religioosne suund.¹⁶⁰

5.2 Okultism ja vaimsed otsingud

Üleloomulikkust puudutavad uskumused, millel on meelelahutuslik mõõde, ei seisa lahus religioossetest traditsioonidest ja laiematest vaimsetest otsingutest.¹⁶¹ Osaliselt okultismi mängulisusest johtuvalt on tänapäeva noortele omased „mis-oleks-kui“ tüüpi arutlused, kus mängitakse religioossete mõttekäikudega: mis oleks kui see, mida üleloomulikke nähtusi kajastavad fantaasialood näitavad, ongi tõsi?¹⁶² Tänu filmide ja telesarjade mängulisusele on okultism muutunud palju paelavamaks kui kõrgreligioon.¹⁶³ Hoolimata asjaolust, et usulisi ideid esitatakse ekraanil mängulises võtmes, ei tähenda see, et uskumused poleks tõsiseltvõetavad. Inimesed ei usu üleloomulikesse nähtustesse (näiteks kurjadesse vaimudesse) samal moel nagu varasemal ajal, kuid see ei tähenda, et ei usutaks siiralt ja pühendunult – uskumuslikud müüdid on lihtsalt ümber kujundatud.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Partridge, C. *The Re-Enchantment of the West*, p. 126.

¹⁵⁹ Petersen, Line Nybro. Renegotiating religious imaginations through transformations of 'banal religion' in *Supernatural*. 2010.
<http://journal.transformativeworks.org/index.php/twc/article/view/142/145>. 18.11.12.

¹⁶⁰ Näiteks fantaasiasarja „Game of Thrones“ („Troonide mäng“) tegevus toimub polüteistlikus maailmas. – Game Of Thrones Season 2: Religions Of Westeros. – Youtube.
http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=DIe0Q3PgcOw. 25.11.2012.

¹⁶¹ Clark, Lynn Schofield. Religion, Twice Removed: Exploring the Role of Media in Religious Understandings among “Secular” Young People. – *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. Ed. Nancy T. Ammerman. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 73.

¹⁶² Clark, L. S. Religion, Twice Removed, pp. 72–73; Collins-Mayo, S. *et al.* *The Faith of Generation Y*, p. 38.

¹⁶³ Petersen, L. N. Renegotiating religious imaginations.

¹⁶⁴ Partridge, C. *The Re-Enchantment of the West*, pp. 122–123.

Okultistlikud teemad ei välista kristlikku ainekku, millele noorte kujutlused ikkagi osaliselt toetuvad, seda eriti Ameerika oludes. Lynn Schofield Clark on esile tõstnud teatud tüüpi noored, kelle rahvausundilik vaimsus ja skeptiline hoiak institutsioonide vastu väljendub läbi lugude deemonitest, põrgust, kuradist ja surmajärgsest elust (*dark-siders*), ning noored, kes usuvad pigem ingleid ja räägivad innukalt Jumalast, palvetamisest ja piiblist (*light-siders*). Need on noored, kes ei pea end usklikeks, nad ei ole ka spirituaalsed otsijad, ehkki vanemate kaudu on neil tugev side kristlusega. Neil puudub suhe institutsioonilise religiooniga, kuid nad on veendunud teispoolsusse uskujad.¹⁶⁵

Line Nybro Peterseni väitel annavad filmid nagu „Videvik“ noortele raamistiku, mille sees mõtiskleda tähtsate eluliste küsimuste, moraalsete valikute ja paranormaalsete nähtuste üle ilma kõrgusundiliste normide ja tavadeta.¹⁶⁶ Isikud, kes väljendavad spirituaalsust läbi popkultuuri, loovad oma subjektiivseid müüte.¹⁶⁷ Populaarsetes filmides esineb tihti supervõimete kasutamine, mis kandub vaataja meeltes üle usulistesse püüdlustesse. Paljud filmid kinnitavad, et iga inimene võib olla sündides kangelane või pooljumal. Hetk, kui tavalised inimesed avastavad endas üleloomulikud võimed, on mitmete filmide ja telesarjade käivitavaks motiiviks. Taoliste lugudega kaasneb sageli ka ettemääratuse käsitlus.¹⁶⁸ Need tegelased ja käsitlused sobivad kokku ajastu vaimuga: praegune ühiskond nõuab kiiret ainelise ja vaimse heaolu saavutamist.¹⁶⁹

5.3 Surm, teispoolsus ja maaväline elu

Marju Kõivupuu on täheldanud, et rahvusvahelises kultuuriantropoloogias, etnoloogias ja folkloristikas on surmakultuuri uurimine muutunud väga trendikaks ning ka laiemas kultuuriavalikkuses on surma teema tõusnud viimastel aastakümnetel rohkem esile.¹⁷⁰ Samal ajal on märgatavalt kasvanud nende filmide ja sarjade hulk,

¹⁶⁵ Clark, L. S. Religion, Twice Removed, p. 73–77.

¹⁶⁶ Vampires give Danish Teenagers taste for Spirituality.

¹⁶⁷ Possamai, Adam. Religion and Popular Culture, p. 72.

¹⁶⁸ Petersen, L. N. Renegotiating religious imaginations.

¹⁶⁹ Possamai, A. Religion and Popular Culture.

¹⁷⁰ Kõivupuu, Marju. Surmakultuuri suundumustest tänapäeval. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1 (60), 2010, lk 107.

mis käsitlevad fantaasiarikkal moel teispoosust ning surmajärgset elu.¹⁷¹ Seos nende kahe suundumuse vahel näib olevat ilmne.

Mingil määral on surm muutunud nüüdisaja inimestele tabuks, võõraks ja privaatseks nähtuseks, millest ei räägita kuigi palju ja mida ei taheta õieti teadvustadagi.¹⁷² Eriti peaks taoline hoiak olema omane noortele, kel pole ka ealistel põhjustel tungivat vajadust surma peale mõelda. Ekraanitoodang aitab visuaalselt paeluvaid kujuneid esitades tabust mööda hiilida ning teadvusest välja tõrjutud teema üle kasvõi endamisi arutleda. Samas on tänapäevane suhtumine surma tugevasti mõjutatud massimeedia tavadest „viimsete asjade“ kujutamisel. Meedias on surma käsitlemine kommertslikult kasulik, sest tekitab huvi, suurendades nõnda meediaväljaannete tarbimist.¹⁷³ Vägivaldsed või ilustatud surma kujutamised tuimestavad noori ja kaugendavad reaalsusest, ka uudismeedias libisetakse surmateadetest kiirelt üle.¹⁷⁴ Filmides antakse pidevalt mõista, et surma on võimalik edasi lükata või pääseda kindlast hukust. Taoline lähenemisviis tuleneb ilmsesti käsikirjalisest loogikast, et publikule mitte pettumust valmistada.¹⁷⁵ „Head“ surevad fiktsioonides harvem kui „halvad“ ning positiivse tegelase surma näidatakse dramaatilisemalt.¹⁷⁶

Ka laialt levinud UFO-uskumustele pani 20. sajandi keskpaiku aluse kõrgenenud meediahuvi tundmatute lendavate objektide vastu, millele lisandusid üleilmsed poliitilised pinged ja nihked religiooses maailmavaates, mis olid paljuski põhjustatud tehnoloogia meeletust arengust.¹⁷⁷ Tulnukad on ekraaniteostes enamasti pahatahtlikud „teised“, kes tahavad vallutada ja hävitada meie tsivilisatsiooni. Vähestes ulmefilmides tulevad võõrtsivilisatsioonid inimesi õpetama ning püsivad rahumeelsena.¹⁷⁸

Populaarkultuuris esinevatel demonlikel tulnukakujutlustel on nähtavalt religioossed juured. Kurjade tulnukate kujutlused on välja kasvanud kristlikust demonoloogiast, kuid neid esitatakse tehnoloogiaajastu mõttelaadiga arvestaval moel.

¹⁷¹ Petersen, L. N. Renegotiating religious imaginations.

¹⁷² Kõivupuu, M. Surmakultuuri suundumustest tänapäeval, lk 110–117.

¹⁷³ Kõivupuu, M. Surmakultuuri suundumustest tänapäeval, lk 123.

¹⁷⁴ Collins-Mayo, S. *et al.* The Faith of Generation Y, p. 41–42.

¹⁷⁵ Petersen, L. N. Renegotiating religious imaginations.

¹⁷⁶ Wober, J. M. The Use and Abuse of Television, p. 219.

¹⁷⁷ Partridge, Christopher. Alien demonology: the Christian roots of the malevolent extraterrestrial in UFO religions and abduction spiritualities. – *Religion*, 34, 2004, pp. 163–189. <http://www.ignaciodarnaude.com/ufologia/Demonology%20Alien,C.Partridge.pdf>. 19.11.12.

¹⁷⁸ Ginneken, J. Screening Difference, p. 205.

Tulnukas kui tehnoloogiline deemon on ideena menukas, sest näib usutav ning tuttavlik tänu läänelikus kultuuris juurdunud arusaamale kurja vaimu põhiolemusest ja esinemiskujudest.¹⁷⁹ Popkultuur toetab igati ideed, et tulnukad eksisteerivad. Isegi kui kahtlused püsivad, ei kao huvi UFO-mütoloogia ja tulnukröövide vastu.¹⁸⁰

Okultistlikud ideed on meedias viimastel aastakümnetel nähtavamalt levima hakanud. See suundumus näib olevat kooskõlas üleüldiste muutustega inimeste vaimsuses. Ratsionaalne maailmavaade, kaugenemine kõrgreligioonist ja mänguline suhtumine müstikasse ei välista uskumuste tõsiseltvõetavust. Muutunud arusaamad ja hoiakud surma, teispoolsuse ning maavälise elu suhtes peegelduvad vastastikku massimeedias ja vaatajaskonna veendumustes.

¹⁷⁹ Partridge, C. Alien demonology.

¹⁸⁰ Partridge, C. The Re-Enchantment of the West, pp. 125–126.

II osa. EMPIIRILINE MATERJAL

6. UURIMISVÖTTESTIK

6.1 Valim

Eelnevalt sai juba selgitatud, miks on käesoleva töö uurimisobjektiks alla 30-aastased noored. Loomulikult ei ole tegemist ühelaadseid väärtusi ja hoiakuid jagava sotsiaalse kihiga. Põhikooli lõpuklassi õpilase maailmapilti ei saa võrrelda isemajandava perekonnainimese omaga, kuid sissejuhatuses mainitud põlvkondlikud sarnasused lubavad ealistest eripäradest hõlpsamini üle libiseda. Eeldades, et inimese maailmapilt jõuab enam-vähem küpsele tasemele 20.–24. eluaastaks, on selle vanusegrupi esindajad ka valimis kõige rohkemaarvuliselt esindatud, pealegi kuuluvad just nemad selgelt siirdeajastu laste hulka.

Uuring hõlmab 57 vastajat. Neist 12 on vanuses 15–19, 29 vanuses 20–24 ja 16 vanuses 25–29. Mehi oli küsitlute seas 24 ja naisi 33. Selleks, et valimis oleks esindatud võimalikult lai spekter noori, on vastajaid üle Eesti, ehkki enamike vastanute praegune elukoht on Tallinnas või Tartus. Vastajaskonna seas on ka paar inimest, kes on viimaste aastate jooksul siirdunud elama välismaale.

6.2 Empiirilise materjali kogumise kulg

Empiirilise materjali kogumisel on kasutatud nii suulist küsitlust (intervjuud) kui ka kirjalikku küsitlusvormi (avatud vastustega ankeet). Väärtuslikuma materjali moodustavad siiski suulised küsitlused, mis võimaldasid vastajat paremini teemasse sisse juhtida, esitada täpsustavaid küsimusi ning intervjuu käiku paindlikult suunata. Vastajad, kelle jaoks oli oluline täielik konfidentsiaalsus ning pikem aeg küsimuste üle järele mõtlemiseks ja rahulikuks vastamiseks neile sobivas miljöös, said võimaluse kirjalikuks väljenduseks. Selle tarbeks avasin ankeedi uuringukeskkonnas LimeSurvey aadressil <https://www.ut.ee/survey/index.php?sid=62818&lang=et>. Linki levitasin nii e-posti teel kui ka sotsiaalvõrgustikes. Kirjalikud vastused andsid toetavat

teavet, kuid nii mõnedki neist jäid siiski liiga pealiskaudseks ja lakooniliseks. Positiivseks pooleks on kirjalike vastuste puhul kindlasti asjaolu, et küsitlaja mõju oli vastuste vormimisel minimaalne.

Prooviküsitlused toimusid oktoobris-novembris 2012, mille käigus katsetasin erinevaid teemasse puutuvaid küsimusi ja lähenemisviise. Aktiivne küsitlusperiood jäi ajavahemikku 16.11.2012–07.02.2013. Kokku küsitlesin suulises vormis 15 inimest. Uurimusse kaasamiseks sobivaid kirjalikke vastuseid laekus 42. Analüüsist jäi välja kümnekond ankeeti, mis olid poolikult täidetud (vastatud vaid ühe osa küsimustele, puudusid vastused enam kui pooltele küsimustele jne).

6.3 Esitatud küsimused

Intervjuude läbiviimisel kasutasin toetava selgroona kirjaliku küsitlusvormi küsimusi, kuid informandi vastustest lähtuvalt lisasin küsimusi juurde või sõnastasin ümber, mistõttu võib seda pidada pooleldi struktureeritud intervjuuks. Liikusin lihtsamaid vastuseid ja vähem järelemõtlemist nõudvatelt küsimustelt keerukamateni.

Esimene plokk sisaldas küsimusi filmieelistuste kohta (*Nimeta oma lemmikfilmisarju. Milliseid žanreid sa vaadata eelistad?*), vastaja jaoks oluliste ekraaniteoste tähendust (*Selgita, mis on sinu jaoks nende filmide mõte? Mis sulle nende juures meeldib? Kirjelda üht oma lemmiktegelast, mis sulle tema juures meeldib? Mida need filmid-sarjad on sulle õpetanud?*) ja üleüldist filmitarbimist puudutavat (*Kui tihti sa filme vaatad? Mis on need põhjused, miks sa filme ja telesarju vaatad?*).

Teises osas küsisin mõningaid üldisi eksistentsiaalseid aluseid puudutavaid küsimusi (*Mis on elu mõte? Kui tihti sa mõtiskled elu mõtte ja eesmärgi üle?*¹⁸¹ *Mis sind kõige rohkem rõõmustab? Mis teeb su südame rahutuks?*¹⁸²). Sihiks oli seejuures saada aimu, kui olulised on vastaja jaoks eksistentsiaalsed teemad. Uurimuse üldist eesmärki silmas pidades polnud tegemist olulise küsimusteplokiga, kuid see võimaldas otsida kinnitust noorte vaimsete huvide kohta ning juhatada vastajad emotsionaalselt järgmise osa juurde.

¹⁸¹ Samalaadset küsimust kasutati ka Eurobaromeetri uuringus 2005. – Social Values, Science and Technology. – Special Eurobarometer 225.

¹⁸² Sarnases sõnastuses küsimus (Mis teeb Teie südame rahutuks?) esitati ka kvantitatiivses uuringus „Elust, usust ja usuelust 2010“. Noorte seas tekitasid keskmisest enam rahutust elu mõttekust, tõde ja süüd puudutavad teemad. – Laats, A. Eestimaalase moraal ning selle seosed tema religioossete hoiakutega, lk 188–189.

Kolmanda plokki eesmärk oli välja selgitada mõningad vastaja uskumuslikud kalduvused. Esitasin kaheksa juhtumit/väidet, mida vastaja sai omalt poolt kommenteerida. Põhiküsimus oli sealjuures: „Kuidas neid juhtumeid seletada?“ Taoline lähenemine lubas mul aimu saada vastaja suhtumisest erinevatesse üleloomulikesse nähtustesse ning jälgida, kas ja mil viisil teeb vastaja viiteid ekraanitoodangule. Käsitletud väited olid järgmised: unenägude kaudu on võimalik tulevikus aset leidvaid sündmusi ette näha; Jumala poole palvetamine aitab pääseda rasketest haigusest või olukorrast; erilised inimesed suudavad kätega ravida; taevas nähakse salapäraseid objekte, mis ei saa olla lennukid, satelliidid ega ilmastikunähtused; inimestega on tehtud kosmoselaeva pardal mitmesuguseid katseid; inimesed väljuvad kliinilise surma ajal kehast ja uitavad ringi; taimed on võimelised kuulama, rõõmustama ja kurvastama; inimestel on kaitseingel, kes neid õnnetuse korral kaitseb.¹⁸³ Valitud põhiküsimus võimaldab süüvida usu sisusse ning saada aimu, kuidas vastajad esitatud nähtusi lahti mõtestavad.

Neljanda osa küsimused olid kitsapiirilised ning puudutasid saatust ja selle määra inimese elus, tuleviku ettenägemise võimalikkust, surmajärgset elu ja hingedesse puutuvat ning maavälist elu. Iga käsitletava teema juures palusin nimetada mõnd filmi või telesarja, mis käsitletava väidet kinnitaks või ilmestaks. Viimaks küsisin ka vastajate suhtumist usku, kas nad peavad end usklikeks ja millega seostub nende jaoks sõna „usk“.

6.4 Kogutud materjali analüüsimise tehnika

Tegemist on kvalitatiivse uurimusega, mille sihiks on leida empiirilisest materjalist nähtumusi, mis iseloomustaks vastajate usulist maailmapilti. Sisuanalüüsi meetodit rakendades püüdsin välja selgitada, milliseid hoiakuid ja arusaamu konkreetne vastaja väljendab.

Transkribeeritud intervjuusid ja kirjalikke ankeete põhjalikult üle lugedes tõstsin esile vastaja isikupärale viitavad tekstiühikud. Nende põhjal moodustatud märksõnad paigutasin küsimustest lähtuvasse kategooriatesse: lemmikud, lemmikžanrid,

¹⁸³ Kõik väited olid esitatud pikemas vormis koos suunava küsimusega. Nt: *Paljud inimesed usuvad, et neil on kaitseingel, kes neid õnnetuste eest kaitseb – kuidas seda seletada? Hulk inimesi on näinud taevas salapäraseid objekte, mis ei saa olla lennukid, satelliidid ega ilmastikunähtused – mis need siis tegelikult on?*

vaatamise põhjused, vaatamise sagedus, õpetlikud aspektid, eksistentsiaalsete küsimuste aspektid, usklikkus ning suhtumine saatusesse, tuleviku ettenägemisse, hingedesse ja elusse väljaspool Maad.

Esimese osa materjal ehk vaatamisharjumused moodustavad konteksti, mille raames sain vaadelda uskumuste sisu. Taoline lähenemisviis muudab võimalikuks religioossete vaadete käsitlemise meediavalikute taustal.

6.5 Liigituse põhimõtted

Jagasin küsitletud kahte põhilisse tüüpi: ühed, kes eelistavad vaadata üleloomuliku või müstilise sisuga filme ja telesarju (ulme, õudus, fantaasia) ning teised, kes vaatavad pigem realistlikke või realismi kalduvaid ekraaniteoseid (draama, põnevik, krimi, romantika, komöödia). Mugavuse mõttes kasutan edaspidi nende tüüpide tähistuseks mõisteid *müstik* ja *realist*.

Juhul, kui informant eelistas vaadata võrdsel määral nii müstilisi kui realistlikke žanreid, sai liigitamisel otsustavaks tema lemmikfilmide ja –sarjade loetelu. Näiteks kindla vaatamiseelistuseta informant, kes nimetas lemmikutena vähemalt paar ulmefilmi, liigitus müstikute sekka; vahetevahel õudusfilme vaatav informant, kes pidas lemmikuteks pigem draamasid, liigitus realistide sekka jne. Segażanrite (nt õuduskomöödia, ulmemärul) puhul sai määravaks teguriks loomulikult konkreetselt nimetatava teose sisu.

Kirjeldatud liigitus võimaldab paremini esile tuua, mille poolest realistliku ja üleloomuliku sisuga filmide vaatajate uskumused teineteisest erinevad. Pelgalt ulme- ja fantaasiafännide mõtteid analüüsides võib tekkida küsimus, kas tegemist on vaid neile iseloomuliku või hoopis üldise nähtumusega. Müstikute ja realistide võrdlemine aitab ühtlasi lahendada uurimisülesannet.

7. FILMIDE JA TELESARJADE VAATAMISE HARJUMUSED

7.1 Filmide ja sarjade vaatamise sagedus

Varasemalt oli juttu sellest, et noored on aktiivsed meediatarbijad ning iseäranis rohkesti väärtustatakse massimeedia meelelahutuslikku osa. Käesoleval juhul leidis see suundumus veelkord kinnitust. Enamik vastanutest vaatab mängufilme 2–3 korda nädalas, telesarju peaaegu iga päev. Suuremad filmisõbrad vaatavad täispikki filme kas iga päev või ülepäeviti. Kõik valimis esindatud noored vaatavad kvartali jooksul vähemalt ühe filmi.

Kinokülastuste sagedus on väga erinev: mõned püüavad kinos käia iga nädal, teised külastavad kino vaid kord aastas või üldse mitte. Loomulikult sõltub kinoskäimise harjumus elukohast, sest maal elavad noored satuvad kinno harva ja juhuslikult. Kinoskäimist põhjendatakse enamasti suhtlemisvajaduse ning seltskonnaga.

Filmivaatamise sagedus sõltub kõige enam vaba aja olemasolust. Filme vaadatakse õppimise, töö ja koduste toimetuste kõrvalt. Filmidele pühendatakse sagedamini näiteks nädalavahetustel või suvisel ajal.

7.2 Peamised lemmikud

Lemmikfilmide ja –sarjade nimekiri on mitmekesine. Kokku nimetati üle saja erineva ekraaniteose. Sarjade – eriti komöödiate – lõikes esines rohkem kattuvusi, filmilemmikutes on täheldatavad suuremad erinevused. Draama- ja põnevusfilmide kategoorias olid eelistused väga individuaalsed, erinevad vastajad pidasid lemmikuteks valdavalt erinevaid filme. Ulme- ja fantaasiafilmide puhul on maitsete kattuvused suuremad. Järgnev nimekiri sisaldab filme-sarju, mida vähemalt kaks vastajat oma lemmikute seas ära mainisid.

Komöödiasarjad: „That 70’s Show“, „Big Bang Theory“, „Friends“, „Two and a Half Men“, „Modern Family“, „New Girl“.

Draama- ja põnevussarjad: „Grey’s Anatomy“, „Suits“, „Pretty Little Liars“, „Desperate Housewives“, „Criminal Minds“, „Sherlock“, „Revenge“, „Dr House“, „Dexter“

Animasarjad: „The Simpsons“, „Futurama“, „Family Guy“

Draama-, põnevus- ja komöödiafilmid: „American History X“, „Limitless“, „Love Actually“

Ulme- ja fantaasiasarjad: „Fringe“, „Once Upon a Time“, „Stargate’i“ sarjad, „Doctor Who“, „Firefly“, „Babylon 5“, „Game of Thrones“, „Star Trek“, „Supernatural“

Ulme- ja fantaasiafilmid: „Inception“, „Harry Potteri“ filmid, „Matrixi“ filmid, „Star Warsi“ filmid, „Avatar“, „Dark Knight“, „Avengers“, „Prometheus“.

Nagu näha, on tegemist enamjaolt Ameerika Ühendriikide, vähemal määral Suurbritannia toodanguga. Üksikutel juhtudel nimetati lemmikutena ka Mandri-Euroopa filme: „Dancer in the Dark“, „La Vie En Rose“, „Jeux d’enfants“, „Admiral“, „Tillsammans“ jt. Esines ka konkreetseid Aasia linataseid: „Princess Mononoke“, „Hotarubi no mori e“, „Ringu“, „Warriors of Rainbow“.

Eesti filmidest nimetati vaid ühel puhul Veiko Õunpuu filme „Sügisball“ ja „Püha Tõnu kiusamine“. Kohalikest telesarjadest leidsid nimetamist „Kättemaksukontor“, „Pilvede all“ ja „Tuulepealne maa“.

Lemmikute nimekiri näitab ilmekalt rahvusvahelise popkultuuri ja massimeedia laialdast levikut Eesti noorte seas. Kohalikku ekraaniloomet nähtavalt ei väärtustata. Enamasti kõnetab noori vaatajaid teos, mis pole sisu ega vormi poolest piiratud kindla kultuuriruumiga. Teiseks leiab kinnitust noorte lembus meelelahutusliku ekraanitoodangu vastu. Peaaegu kõiki enamnimetatud teoseid võib liigitada popkultuuriliste ja osalt ka kommertsliku suunitlusega teoste hulka.

7.3 Filmivaatamise põhjused

Põhjused, miks filme ja sarju vaadatakse, peaks viitama sellele, mida ekraanilt oodatakse. Enamike noorte jaoks on esikohal peaaegu iseenesest mõistetavalt *meelelahutus, lõõgastumine, ajaviide, igavuse peletamine*. Teiseks väga sageli nimetatud põhjuseks on *vaheldus reaalsusest, teistsuguse maailma nägemine*,

*põgenemine igapäevaelust või tegeliku elu probleemidest, põnevuse toomine oma ellu.*¹⁸⁴

Elu on niigi karm vahel, seetõttu vaatan heameelega romantikat, fantaasiat, komöödiat ja seikluslikke filme/sarju, et luua unistusi ja uskuda headusesse, elada kaasa õnnelikkudele lõppudele. Krimi on aga ajugümnastika, mõtlen kaasa ning püüan samuti lahendusi leida. Mulle meeldib, kui asjad lahenevad. (Naine, 27)

Filmimaailm on nagu teine maailm, kus kõik ei ole küll alati parem kui siinses maailmas, tihtipeale on filmides kurjust ja ebaõiglust veel rohkem kui reaalsuses – aga filmitegelaste võitlused tõe ja õiguse eest mõjuvad väga innustavalt, annavad tuge ja panevad mõtlema ka enda elu üle. (Mees, 25)

Sarjade ja filmide vaatamine, nagu ka raamatute lugemine on pigem eskapism. Pärismaailmas selliseid asju ei juhtu, elu on oluliselt igavam. Ja kas ma tahaksingi, et elu oleks nagu filmis? Ilmselt mitte. Vanaema, kes mind lugema ajas, ütles, et raamatutest saab igaks elujuhtumiks skripte, et kui elus mingi ootamatu olukord ette tuleb, siis suure lugemusega inimene on tõenäoliselt sarnast olukorda mõnes raamatus kohanud ning tal on reageerimisviisi valimiseks rohkem võimalusi. Filmid ja seriaalid minu arvates nii ei tööta, sest need ei ole enamasti mitmekihilised – tänapäeva noor armastab läbimälutust. (Naine, 29)

Ühe filmivaatamise põhjusena toodi esile ka filminduse hariv funktsioon: leiti, et *filmid arendavad maailmapilti ja annavad uusi teadmisi*. Rõhutati seda, et tänu filmidele *saab mõelda uute asjade üle*, samuti pakuvad need *mõtteinnet, värskaid ideid ja kogemusi*. Küllalt palju tähtsustatakse ka filmivaatamise positiivset psühholoogilist mõju: *stressi maandamine, puhkus, värskendav tunne pärast filmivaatamist*.

Mainida tasub veel järgmisi filmide ja sarjadega kaasnevaid ilminguid: *vaatemäng, suurejoonelised visuaalefektid; rahuldustunne sarja lõppedes; sõltuvus sarjast (soov teada, mis edasi juhtub); samastumine (võimalus ennast kangelase asemele panna) ning hea seltskond, kellega koos filmi vaadata*. Filmivaatamist tähtsustatakse ka suhtlust edendava tegurina:

¹⁸⁴ Meelelahutuslik süžee, mis pakub võimalust põgeneda tegelikkusest, on peamiseks filmide vaatamise põhjuseks ka Briti noorte seas. – **Savage**, Sara; Collins-Mayo, Sylvia; Mayo, Bob. Making Sense of Generation Y: The world view of 15- 25-year-olds. London: Church House Publishing, 2006, p. 60.

Seega inimesed vaatavad filme, sest see toob nad lähemale fantaasiale ja mõtlemise vabadusele. Muidugi sõltuvalt inimesest võib ka filme vaadata taustamüraks, et elus oleks pinget sotsiaalses lävimises. Kui üks vaatab ja teine vaatab, hakkab ka kolmas vaatama, et nende kahega suhelda sotsiaalselt. (Mees, 23)

Selles peatükis kirjeldasin mõningaid mängufilmide ja telesarjadega seonduvaid harjumusi, et saada aimu, kui tihti, mida ning miks vaadatakse. Selgub, et Eesti noored veedavad suure osa oma vabast ajast peamiselt üleilmse levikuga angloameerika ekraanitoodangut jälgides. Lisaks meelelahutusele ja ajaviitele on filmide ning sarjade vaatamisel ka psühholoogilise ja sotsiaalse sisuga põhjendused.

8. ÜLDINE USKUMUSLIK TAUST

8.1 Eksistentsiaalsed küsimused

Elu ja maailma olemuse lahtimõtestamine on usu olulisemaks koostisosaks. Küsitletud noored mõtisklevad elu mõtte ja eesmärgi üle erineva sagedusega. On neid, kes mõtlevad elu üle *absoluutselt iga päev* ning neid, kes *eriti ei mõtle*. Kõige tüüpilisemal juhul mõeldakse elust aeg-ajalt vastavalt olukorrale, näiteks *vaiksematel hetkedel* või *kui mõne lähedasega on midagi juhtunud* ja *asjad ei suju üldse nii, nagu tahaks*. Mõned leiavad, et elu ei ole midagi keerulist või sellist, mille üle peaks pidevalt mõtlema või seda „paika sättima“.

Üldiselt ei erine müstikud ja realistid eksistentsiaalsete arutluskäikude poolest kuigi palju. Enim torkas silma, et müstikute seas oli vaid paar üksikut inimest, kes elu mõtte ja eesmärgi üle üldse ei mõtle. Pigem kaldusid müstikud elu üle mõtisklema natuke sagedamini kui realistid.

Samuti võiks märkida, et realistid mainisid rohkem elu nautimisega seonduvaid aspekte, müstikud rõhutasid elu mõttena veidi enam õppimist ja arenemist. Peamiselt jäi kõlama sõnum: elu mõte on olla õnnelik, saavutada seatud eesmärgid, püüelda rahu ja armastuse poole, unustamata näidata oma häid külgi ka teistele inimestele.

Vastajaid rõõmustab ennekõike see, kui endal ja lähedastel on kõik hästi ning kui õnnestub tegeleda meeldivate asjadega. Südame teeb enamjaolt rahutuks tulevikku puutuv teadmatus, isiklikud ebaõnnestumised, mitmesugused inimlikud pahed, nagu rumalus ja hoolimatus, ning probleemid suhtevallas.

Taalised vastused on nii mõneski mõttes kooskõlas aja vaimuga, eriti kui arvestada, et noore inimese elu toetub ilmalikule kolmainsusele, mille moodustavad perekond, sõbrad ja inimene ise. Igapäevaelu tähendus ja ülim õnn tulenevad seega headest ja usalduslikest suhetest.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Collins-Mayo, S. *et al.* The Faith of Generation Y, p. 32.

8.2 Usklikkus

Ehkki võiks eeldada, et sõna „usklik“ seostub paljude jaoks ennekõike ristiusuga, tõlgitsesid küsitletud noored usklikuks olemist väga laial skaalal. Küsimused „Kas sa pead end usklikuks?“ ja „Millesse sa usud?“ andsid küllaltki vastukäivaid tulemusi.

End usklikuks pidavate noorte seas oli nii veendunud kristlasi kui ka pigem kristluse poole kaldujaid, samuti neid, kes usuvad iseendasse, loodusseadustesse, headusesse, armastusse, „mingisse suuremasse jõudu“, „suurde meistrimehesse“, „asjadesse, mida ei saa seletada“ jne. Samas oli noori, kes ennast usklikuks ei pidanud, kuid tunnistasid, et neil on oma usk.

Mitteusklike seas oli nii neid, kes väljendasid usulist ükskõiksust kui ka neid, kes nimetasid ennast kindlameelselt ateistiks. Mitteusklikud seostavad sõna „usk“ ennekõike religioonidega, aga väga sageli ka eneseusuga. Mitmed noored mõistavad religiooni negatiivse nähtusena.

Näib, et paljude noorte jaoks tekitavad sõnad „usk“ ja „religioon“ teatavat ebamugavust või segadust.¹⁸⁶ Mõningad noored tunnevad oma uskumustest kõneldes kohmetust. Üht põhjust on juba varem mainitud: pole harjumust usust rääkida. Teiseks põhjuseks on ilmselt see, et enese jutus tajutakse vastuolusid, kui veendumused ei ole lõpuni läbi mõeldud, maailmapildis on lüngad ja puudub ühtne tõekspidamise süsteem. Oma usku alles otsitakse. See kõik pärsib ka väljendusvõimet.

Kui palusin vastajatel nimetada mõni film või telesari, mida võib pidada usuteemaliseks, mainiti kõige enam sarja „7th Heaven“ ja filme Jeesuse elust („The Passion of the Christ“, „Jesus Christ Superstar“). Samuti märgiti ära Dan Browne raamatutel põhinevaid filme „The Da Vinci Code“ ja „Angels and Demons“. Nii et hoolimata sellest, et usuga võib seostada väga paljusid erinevaid nähtusi, kipuvad konkreetsete näidete nimetamisel noorte mõtted minema ikkagi kristlikule temaatikale. Huvitaval kombel peavad mitmed ulmefännid usuteemaliseks aga just ulmekaid, nagu „Stargate“, „Doctor Who“ ja „Battlestar Galactica“. Veel nimetati usuteemalistena selliseid teoseid: „3rd Rock from the Sun“, „Harry Potter“, „Twilight“, „I am Legend“, „The Secret“, „Sister Act“, „The Book of Eli“, „Fireproof“, „Facing the Giants“, „Apocalypto“, „Waking Life“ jt.

¹⁸⁶ Samale järeltulele on jõutud teisteski uurimustes: vt **Kilemit** L.; Nõmmik, U. Eesti elanike suhtumisest religiooni; **Schihalejev**, O. Estonian young people, religion and religious diversity.

8.3 Kogemuse tähtsus

Noored peavad tähtsaks, et uskumused oleksid nende jaoks autentsed. Kuna noor inimene kujundab iseseisvalt välja oma identiteedi, saab isiklik kogemus oluliseks suunanäitajaks.¹⁸⁷ Kogemuse usaldamine puudutab nii usku Jumalasse, inglitesse kui tulnukatesse:

Ei oska arvata, kuidas on see võimalik, et inimesed kaitseinglisse usuvad. Tegelikult ei oska ma vaimudeilma kohta midagi öelda, sest mul puuduvad kogemused. (Naine, 29)

On dokumentaale, kus räägitakse UFO-dest/tulnukatest, kes käivad Maa peal ja [on] teinud midagi. Liiga ulmeline minu jaoks, aga kui minul pole mingeid kogemusi, siis ei puutu minusse. (Naine, 21)

Küsimusele, miks inimesed Jumalasse usuvad, vastas üks noormees:

Ma ei oska öelda, mina ei usu isiklikult. Ehk neil [usklikel] siis on mingi kokkupuude olnud jumalaga, mina pole järelkult *chosen one* [väljavalitu]. (Mees, 20)

Eneseautoriteet on seotud omaette kogemuse epistemoloogiaga, mille järgi annab ainult isiklik kogemus kohese ja rikkumata juurdepääsu tõe, eriti vaimses sfääris.¹⁸⁸ Ühtlasi tähendab see, et usk kujuneb religioossete otsingute käigus ega ole üldiselt kavandatud või sihipärane tegevus.¹⁸⁹

Isiklike kogemuste kõrval tuleb ära märkida ka teisejärgulisi kogemusi, sealhulgas taolisi, mida vahendab meedia. Siiski ei ole käesoleva töö vastajaskonna näitel võimalik öelda, et virtuaalseid kogemusi peetaks kaalukamaks kui isiklike kogemusi, ent nagu hiljem selgub, mängivad ka meediakogemused usulistes otsingutes teatavat rolli. Mingil määral on kogemuse tähtsustamine usulistes küsimustes märk ratsionaalsest ja kriitilisest mõttelaadist.

¹⁸⁷ Collins-Mayo, S. *et al.* The Faith of Generation Y, p. 27.

¹⁸⁸ Partridge, C. The Re-Enchantment of the West, p. 75.

¹⁸⁹ Altnurme, L. Kristlusest oma usuni, lk 34.

8.4 Traditsiooniline ja isiklik usk

Need noored, kes väitsid, et on mingil moel „oma usku“, paigutasid isiklikud veendumused väljapoole traditsioonilise religiooni raame. Ühtlasi ilmnis toetumine üleüldistele ideaalidele:

Usk on veendumus. Ma ei pea ennast traditsioonilises mõttes usklikuks, s.t. ma ei järgi ühtegi religiooni. Aga ma pean kinni mingitest väärtustest nagu siirus, õiglus, ausus, inimlikkus, ja see võibki olla minu usk. (Naine, 22)

Ma ei saa öelda, et oleksin otseselt usklik, kuigi ma olen ristitud. Kristlikud tavad jätavad mind üldiselt külmaks, kuigi ma ei välista, et ma kunagi näiteks kiriklikult abiellun. Kui ma peaksin ennast usu mõttes määratlema, siis olen pigem eneseusku. Mul on kindlad põhimõtted, mis annavad tuge ja aitavad elus läbi lüüa. (Mees, 17)

„Omausulised“ on ühtlasi küllaltki veendunud kõrgema jõu pooldajad. Teataval määral on kõrgem jõud või energia nende jaoks ka nimetatud ideaalide kandja:

[Ma olen] nagu 70% eestlastest, kes ei käi küll kirikus ega usu mingit kindlalt religiooni, vaid lihtsalt usub, et on olemas miski meist kõrgem ja vahel on tahe kuskile kellegi poole oma soovidega, palvetega pöörduda (tihti võib inimene selle ka Jumalaks nimetada). (Mees, 20)

Ma usun, et olemas miski, mis on suurem kui meie, mingi energiakogum, mida ma võiksin Jumalaks nimetada. Religioonid kui sellised ei ole minu jaoks loomulikud, loomupärased... samas nende õpetustes on tihti tõeterasid, mis aitavad inimestel harmoonilisemalt koos eksisteerida. (Naine, 21)

Ma usun headusesse. Ma usun, et inimkond ei muutu. Ma usun, et maailm on mitmekesine. Ma usun armastusse. Ma tahan uskuda, et oleks keegi, kes kõiki meid oma kaitsva tiiva all hoiaks. Ma usun, et kõik on kinni teadaolevates valikutes. Ma ei ole religioosnes mõttes usklik. (Naine, 25)

Neis osundustes avaldub ühtlasi järjekordne kinnitus usu privatiseerumisest. Kuhugi ei ole kadunud usk kõrgemasse jõudu, kuid üleloomulikust ei räägita enam klassikalist kristlikku sõnavara kasutades.

8.5 Ratsionalism ja religioon

Asjaolu, et religiooni ei käsitleta enesesse puutuvana ning isiklikku kogemust peetakse usulise nähtuse tõele vastavuse esmaseks kinnitajaks, viitab ka teaduslik-materialistlikule mõttelaadile, mis sunnib kõiges kahtlema. Teatud juhtudel püütakse usku samuti mõistuspäraselt seletada. Seega võib ratsionaalse maailmavaate ühildamine usuliste tõekspidamistega osutuda küllaltki problemaatiliseks.

Ka jumal VÕIB olemas olla, kuid pigem ma arvan, et see on inimeste väljamõeldis, usk on ju parim massimõjutusvahend. Olen lugenud ka uurimusi, et usklikumad inimesed on kergemini mõjutatavad, nad on lojaalsemad valitsuse vastu jms. Ühesõnaga on see justkui massipsühhoos. Palju ilusamini on jumalasse uskumine väljendatud inglise keeles – „*trust in god*“. Seega inimesed mitte ei usu, vaid usaldavad ja see loob hoopis uue mõtte minu arvates. (Mees, 26)

Religiooni tõsiseltvõetavusele ei mõju hästi ka mõningate usuliikumiste äärmine konservatiivsus, mis ei sobi kokku liberaalselt meelestatud ja pluralistlike vaadetega harjunud noorte tõekspidamistega. Paljude jaoks seostuvadki usk ja religioon äärmuslaste või fanaatikutega, ehkki sisimas mõistetakse usuna midagi muud.

Minu jaoks kahjuks on sõna „usk“ rikutud erinevate usklike inimeste poolt. See, et igat usku promotakse ülemuslikuna ja ainuõigena on ebameeldiv. See, kuidas kirikutes surutakse peale õiget ja valet on juba oma olemuselt vale tegevus. Usk peaks olema avatud, salliv, mõistev, ent tegelikkus on hoopis vastupidine. (Naine, 26)

Sõna „usk“ ja „usklik“ all mõistan ma erinevaid asju. Ma ei usu Jumalasse, kuid mitmetesse teistesse asjadesse küll. Ma arvan, et olen pigem ebausklik, nagu enamik eestlasi, samas tean, et need [uskumused] ei ole põhjendatud. Ju mu ebausk on lihtsalt harjumus, mis varasemast lapsepõlvest on külge jäänud. Nagu enne ütlesin, teevad sellised asjad elu põnevamaks. Mul ei ole midagi usklike vastu, käisin ise [*nimetab ühe kooli*], mis on usklik kool, kuid mõned lähevad oma usuga tihti üle piiri, on ebaratsionaalsed ja näevad jäärapäiselt vaid asja ühte poolt, ega tahagi näha teisi külgi. (Naine, 19)

Siinses peatükis tõin välja üldised aspektid, mis on realistide ja müstikute usulistes arusaamades valdavalt ühised. Üldjoontes on empiiriline materjal kooskõlas 2. peatükis väljatoodud trendidega. Noored peavad oluliseks hakkamasaamist praeguses elus, õnnelikku käekäiku ja häid suhteid. Usklikuks olemist mõistetakse erinevalt ning religiooniga end pigem seostada ei taheta. Olulisemaid erinevusi realistide ja müstikute vaimsuses oleks põhjust vaadelda eraldi konkreetsemate aspektide näitel.

9. REALISTID

9.1 Rühma üldisloomustus

Sellesse vastajate rühma kuulub 26 inimest: 18 naist ja 8 meest. 17 vastajat on vanuses 20–24, 5 vastajat vanuses 25–29 ja 4 vanuses 15–19. Põhimõtteliselt saaks realistid jagada veel omakorda kahte alagruppi: peamiselt draama ja romantika ehk „rahulike“ žanrite eelistajad ning meelsamini põnevikke, märuleid ja seiklusfilme ehk „pingelisi“ žanreid vaatavad isikud. Kuna taoline detailsem liigitus ei lisaks aga midagi realistide religioonipildi mõistmisele, jäägu see siinkohal lihtsalt mainituks.

9.2 Realistlike teoste vaatamise põhjused

Realistide jaoks on oluline, et ekraaniteosed peegeldaks tegelikkust. Enamasti oodatakse, et filmid ja sarjad ärgitaks elu üle mõtisklema, annaks mõistusele tööd ning paneks tegelastele kaasa elama. Mõned vastajad nentisid, et eelistavad näiteks draamasid ja põnevikke, sest „ulme on loogikavastane“. Komöödiaid vaadatakse lihtsalt meelelahutuseks ja lõõgastumiseks.

Draamad panevad elu üle mõtisklema, nendest on tihti palju õppida. Komöödiaid meeldib vaadata koos sõpradega, need on kergesti meelt lahutavad ja tekitavad lõbusa meeleolu. Romantiliste filmide kütkestavus on minu arvates tüdrukutele kuidagi omane millegipärast. /.../ Rohkem tuleks vaadata aga filme, millest on midagi õppida, neid, milles on käsitletud tähtsaid, olulisi ja õpetlikke teemasid. Inimestele meeldib leida endaga sarnaseid jooni teistes inimestes ja sarnaseid situatsioone, suhteid, mida analüüsida – seda kõike leiab filmidest ja sarjadest. (Naine, 19)

Need [põnevus, draama, romantika] on huvitavad ning panevad mõtlema. Komöödiatega hulgas on liiga palju labaseid, mõnedes žanrites esineb väga palju ebausutavaid filme. (Naine, 18)

Nendel žanritel on rohkem sisukust ja erinevaid tegevusliine, ootamatuid süžeepöördeid. Annavad mõistusele rohkem tööd ning naudingut. (Naine, 23)

9.3 Õpetlikud aspektid

Ehkki filmide-sarjade vaatamise põhjusena nimetatakse esmajoones meelelahutust, on igapäev ka väga konkreetsed põhjused, miks üht või teist filmi või žanrit eelistatakse. Kui küsida, mida filmid või telesarjad õpetavad, väljendatakse kõige sagedamini elu näivuse ja kaksipidisusega seonduvaid teemasid: *elu on täis ootamatusi, kõik ei ole nii, nagu paistab*, ka *inimesed pole alati need, kellena näivad* ning *ükski seisukoht või tegu ei pea olema õige või vale*.

[Filmid] On õpetanud seda, et elus tuleb kogu aeg ette ootamatusi ning peab alati püüdma olla valmis kõigeks. Kui ebaõnnestutakse milleski, siis õpitakse oma või teiste vigadest ning järgmine kord püütakse asju õigesti/paremini teha. (Naine, 21)

Kõik ei ole elus alati nii, nagu mulle paistab. See, miks mingid asjad juhtuvad, on seotud nii paljude muude faktoritega, mida ei ole kunagi võimalik kontrollida. (Naine, 25)

Ei ole olemas täiesti halba ega täiesti head. Inimestel on samast asjast erinevad nägemused, mis kõik võivad olla õiged. (Naine, 23)

Realistide juures on väikeses ülekaalus suhete aspekt: õpetlikuks peetakse seda, kuidas isiklikul tasandil suhteid korraldada ning vajadust väärtustada perekonda ja lähedasi.

Sõbrad ja pere on su kõige tähtsam vara. Maailmas on väga palju erinevaid inimesi ja kaugeltki mitte kõik inimesed ei ole head. (Naine, 21)

Pettused ja skeemitsemised tulevad alati päevavalgele, targem on talitseda oma sisetunde järgi, kuid seaduskuulekalt. Inimesed, kes sust hoolivad, on alati sulle toeks ja neid ei tohiks eemale tõugata. (Naine, 20)

Veel ühe sageli korduva õpetliku aspektina nimetatakse toimetulekut raskustega. Filmid näitavad, et *alati on väljapääs keerulisest olukorrast* ning *parema tuleviku poole tasub püüelda*.

9.4 Usklikkus

Realistidest pidas end usklikuks 12 inimest. Nende seas oli nii kristlasi ja pigem kristluse poole kaldujaid kui ka inimesi, kes väitsid, et usuvad iseendasse või teatud ideaalidesse, millel puudub religioosne sisu:

Ma usun üldistesse väärtustesse, milleta ei saa inimväärne elu võimalik olla. Minu jaoks on tähtsad armastus, õiglus ja tõde. Need on sellised väärtused, mille eest tasub võidelda. (Mees, 25)

Paar vastajat ütlesid, et nad usuvad loodusesse või looduseadustesse. Üldistades võiks pidada realiste inimkeskse usu pooldajateks, ehkki see usk ei avaldu tingimata mingis konkreetses vormis. Valitseb teatav skepsis üleloomulikkuse suhtes:

Jumalat ei usu, samas mõnikord väga tahaks uskuda, et kui endal jõudu ei ole, siis keegi teine tuleb appi. Aga seda ei juhtu ja lõpuks peab ikka ise hakkama saama. Usun, et minu isa hing vaatab mu üle, aga ainult vaatab, ega ta midagi teha ei saa. Minu jaoks on usk pigem uskumine inimestesse, iseendasse, oma tegudesse, kuigi inimestesse uskumine on riskibisness. (Naine, 24)

Suhtumine usku ja usklikesse on küllaltki salliv ja leebe, isegi mõneti ükskõikne:

Keegi ei taha näha, et see, millesse nemad usuvad ja mida pühaks peavad, ei olegi absoluutne tõde, aga kõik just seda otsivadki. Mina ei ole see inimene, kes kellegi tõde tahaks lõhkuda, sest et ise sellesse ei usu. Las usuvad inimesed, mida iganes soovivad, peaasi, et see neile midagi positiivset pakuks. (Naine, 25)

Inimesed usuvad paljusid asju millegipärast. Seni, kuni see neile ega teistele liiga ei tee, las usuvad. Ma ei oska praegu tuumaelektri teket ka seletada – see ei tähenda, et seda olemas pole. (Naine, 27)

Ehkki esineb tuntavat umbusku religiooni suhtes, on mitmetel realistidel väljakujundatud arusaamad Jumalast:

Ma usun, et Jumal kui selline on olemas (religiooniga pole sellel suurt pistmist küll) ning Jumal on universum. Ma ei oska seda hästi seletada, aga ma usun, et kõik asjad, mis juhtuvad, on põhjustatud universumi ja meie teadvuste vahelistest sidemetest. Võiks öelda, et kõik meie mõtted jõuavad universumini, Jumalani ning need saavad mingil hetkel ja mingil viisil reaalsuseks. Tihti see reaalsus ei ole see, mida me oma mõtetega silmas pidasime. Teinekord saabki meie mõtetest reaalsus. (Naine, 21)

Realistide seas on mitmeid kõrgemasse jõudu uskujad:

Usun kõrgemasse jõusse, mis hoiab elu kaosesse laskumast. See tähendab, et inimeste ja muude eluvormide rollidel on mingi eesmärk, mis hoiab süsteemi toimivana. Kõik on omavahel seotud. (Naine, 20)

9.5 Saatus ja tulevik

Võimalust, et saatus määrab inimese elu, pooldab 7 realisti. Realistidest saatuspooldajad arvavad, et elus on palju kokkulangevusi ja mõned asjad on justkui ette määratud. Enamasti leiavad realistid siiski, et inimene ise on oma saatus määraja ning tähtis roll inimese elukäigus on ka juhustel.

Meil on iga sekund mingi valik olukorra ees. Oma valikutega määrame oma tee. (Mees, 20)

Mingil määral on osad asjad ettemääratud, kuid ma ei loeks seda saatuseks. Saatus on nagu vabandus möödapanekuteks ning ise tegutsema asumiseks. Elu seisneb enda loomises. Sind võidakse mingite kõrgemate jõudude poolt mõjutada n.ö. õigele teele, kuid lõpuks oled sina see, kes seda teed mööda käib. (Naine, 20)

Inimene ise [määrab oma saatus], iga väike otsus, mis sa teed päeva jooksul: kas ma ütlen sellele inimesele tere, kas ma viskan nätsu maha, kas ma istun toolil sirgelt või mitte. Ja suuremad otsused, kui midagi ei meeldi, siis muuda, mitte ära oota kuni mingi saatus tuleb, sest see ei tule ja niisama ei muutu midagi. Kui tahad olla õigel ajal õiges kohas, siis mine sinna, mitte ära oota, et äkki juhtub. [...] Aga sellised seriaalid ja filmid naistest, kes kõigega hakkama saavad, need annavad küll motivatsiooni ise hakkama saada ja olla oma „saatusest“ kõrgemal. (Naine, 24)

Tuleviku ettenägemist peab võimalikuks 15 realisti. Ära mainitakse prognoose ja erilisi ennustamisvõimega inimesi. Kõige silmatorkavam joon, mille poolest realistid müstikutest erinevad, on usaldus unenägude vastu. Peaaegu pooled küsitletud realistidest kinnitavad, et unenägude kaudu on võimalik tulevikusündmusi ette näha. Mitmed vastajad tõid näiteks värvikaid lugusid isiklikust elust. Seda, et unenägude kaudu on võimalik tulevikku ette ennustada, seletati nii aju erilise võimekusega kui ka jumaliku ilmutusega.

Ma arvan, et inimesed teavad tegelikult palju rohkem, kui nad oma ümbrust ja toimuvat jälgiksid tähelepanelikumalt. Seega me alateadvuses oskame ette näha, mis juhtub, aga tegelikkuses ei taha sellest aru saada. Endal ka juhtunud, et mingid asjad saavad teoks, mida unes näen. (Naine, 24)

Arvan, et osad inimesed on oma teadvusega paremas ühenduses kui teised ning ehk ongi nende aju kinni püüdnud mingid sagedused, mis tagavad teatud sündmuste juhtumisterea. Selles suhtes olen uskuja, et ennustamine on võimalik ja ka endal on pähe karanud unejärgses seisundis äkitselt numbrid, millega pisikese loteriivõidu omanikuks sain. (Naine, 20)

Ma arvan, et see [tuleviku ettenägemine] on kindlasti võimalik. Ma ei tea, kuidas. Ma usun, et Jumal on inimestele andnud need unenäod. Jumal teab kõike ja Ta suudab meile anda edasi seda, mis tulevikus juhtumas on. Ta ei pea seda tegema, aga kui see on vajalik, siis Ta teeb seda. (Naine, 22)

Üllatuslikult leidsin vaid kaks inimest, kes arvasid, et tulevikku saab ette näha astroloogia abil. Kummagi puhul polnud tegemist ka „tõsiusklike“ astroloogia pooldajatega.

9.6 Hing ja teispoolsus

Hinge edasikestmist pärast surma peab võimalikuks 15 realisti. Realistide hulgas oli paljudel raskusi hinge defineerimisega. Seati kahtluse alla, kas hing kui selline on üldse olemas.

Ma ei ole kindel, kuidas defineerida „hinge“. Samuti kahtlen selle olemasolus, kuna hinge seostatakse ka vaimude, kummituste jm veidrate nimedega. Seetõttu jääb hinge arusaam minu jaoks selgusetuks. Lihtsam on näiteks mõnda emotsiooni defineerida. (Mees, 24)

Kunagi uskusin, et hinged rändavad ja inimeste hinged on eri vanusega, sest leidsin, et mõned inimesed on oma vanuse kohta veidi naiivsed või tunduvad nooremadena – noor hing. Ka mu ema arvab nii, sealt ka mõjutus. Huvitav on igasugu selliseid asju uskuda, teeb elu huvitavamaks, samas leian, et ei ole päris sellist asja nagu „hing“. (Naine, 19)

Realistid, kel oli hingi puudutav seisukoht välja kujundatud, arvasid sageli, et hing on

nagu energia, mis võib uuesti sündida või eksisteerida edasi mingis rööpmaailmas. Kristlaste tüüpvastus oli, et hing läheb taevasse. Enamasti esitavad realistid hingi puudutavaid kujutelmi üsna ebakindlalt, selget ettekujutust surmajärgsetest asjadest ei ole. Paljud ei võta üldse seisukohta. Võib öelda, et realistide jaoks on surmajärgne hing passiivses seisundis.

Ma ei tea, raske teema, millele üldse mingit seletust leida. Taevas ja põrgu on olemas, aga kas me hinged elavad tõesti emmas-kummas igavesti või saavad hinged kunagi uue keha... (Naine, 21)

Hing elab edasi näiteks meie maailmas, meile tajumatuna. Või kuskil alternatiivmaailmas. [...] Paljudes telesarjades on küll tegemist hingedega, kuid need on tavaliselt ülepingutatud, hinged on kas kurjad või head ja alati tegevuses. (Naine, 18)

Realistid ei seosta kehaväliseid või surmalähedasi kogemusi hinge olemusega. Pigem arvatakse, et kehast väljumise kogemused viitavad meeletusele või unenägudele.

Ehk nii, et inimene on tegelikult vaim, aga siin maises elus on meile antud keha. Ma usun, et kui me siit ilmast lahkume, jääb keha siia, aga see ei tähenda, et me siia jääks. Need inimesed [kellel on olnud surmalähedased kogemused] on ehk lahkunud oma kehast ja seega näinud seda kõrvalt. Samas võib see olla ka midagi unetaolist. (Naine, 22)

Usku kaitseinglitesse esines üksikutel juhtudel. Siingi mõjutab veendumust eeskätt isiklik kogemus või tunnetus:

Mul on kogu aeg tunne, et mul on kaitseingel, kelleks võib olla mu õde [...] Kui mul on rasked ajad, siis kuidagi asjad lahenevad justkui iseenesest. Alati ei pruugi see olla õnnetus, mille ajal inglid kaitsevad, aga usun, et mu õde kaitseb ja aitab mind iga päev. (Naine, 21)

Taimedele hingelisi tunnuseid ei omistata. Mitmetel juhtudel arvati, et mõned inimesed räägivad taimedega nagu räägitakse koertega – aga nad ei ole tegelikult võimelised inimesest aru saama. Taimed võivad realistide ettekujutuses küll reageerida välistingimustele, kuid see ei tähenda, et nad suudaks inimesega kontakti astuda. Selline mõtteviis näitab osaliselt, et uuritud realistidele pole omane idee looduse hingestatusest, mida kohtab näiteks uuspaganlikes õpetustes.

Realistid peavad kätega ravimist enamasti platseeboefektiks, ehkki mõni vastaja

ei välistanud ka „energeetilist lahendust“ või aura mõju.

Kui inimene, kellele seda [kätega ravi] tehakse, seda siiralt usub, usub seda ka keha ning nii toimuvadki teatud muutused. Inimese mõtlemine aitab sellele kaasa. (Naine, 19)

Kuna enamus olukordades tekitavad valu meile närvid, siis väga palju on oma mõttes kinni. Eks terve inimene suudab endale ka valu külge mõelda. Aga järelikult osadel inimestel on kole hea aura, mis kandub teistele edasi. (Mees, 20)

9.7 Maaväline elu

Maavälise elu võimalikkuses on veendunud 24 realisti, kuid nende ettekujutus maavälisest elust on üsna tagasihoidlik. Üldiselt arvatakse, et mujal universumis võiks elu esindada peamiselt bakterid, viirused või spoorid.

Kindlasti saavad bakterid igal pool olemas olla, kui neil on ainult sobivad tingimused. Vesinik on kõige levinum element meie universumis, järelikult pole võimatu, et kuskil on näiteks ka voolavat vett, mis oleks igasuguseks elutegevuseks vajalik. (Mees, 19)

Kosmoses hulbib elu küllaga, näiteks viiruste ja spooride kujul. Ja kuna tähesüsteeme tundub olevat lõpmatu arv, on tõenäoline, et kuskil eksisteerib ka keerulisemaid organisme. (Naine, 23)

Oli üksjagu vastajaid, kes ei välistanud ka roheline taimestiku olemasolu kusagil Linnuteel või teises galaktikas. Paljudel realistidel puudub siiski igasugune ettekujutus maavälisest elust, mõned neist ütlesid, et võib-olla me ei saagi väljaspool Maad olevast elust kunagi teada. Inimkujuliste tulnukate olemasolus üldiselt kaheldakse.

Kuna keegi ei tea, kui suur maailm tegelikult on, siis on väga võimalik, et kuskil midagi on. Ma nagu ei ole sellest fantaseerinud, seega ei oska mingit ettekujutlust anda. (Mees, 20)

Mul ei ole ausalt õrna aimugi ja ma arvan, et ma ei saa seda ka kunagi teadma. Universum on suur, me oleme nii tibatilluke osa sellest. Me ei tea kõike sellest, kus me oleme. (Naine, 21)

Mitte inimlaadne ja mitte rohelised tulnukad. Pigem midagi meile ettekujutamatu, kuna teistel planeetidel-tähtedel on teine kliima, seega teised tingimused eluks, neil ei saa esineda aineid samasuguselt kui meil. (Naine, 18)

Tundmatutele lendavatele objektidele püütakse leida mõistuspärast seletust:

Enamik UFO-sid on kindlasti maapealset päritolu lennuvidinad. Kindlasti on paljud salapärased objektid põhjustatud vaataja enda häiritud tajust. Internetis on palju erinevaid teste, mis kinnitavad, et inimene ei saa alati oma silmi usaldada. Kui mingi nähtus tundub võõras, käivitub kohe inimese evolutsiooniliselt välja kujunenud ohualarm – kõik tundmatu on midagi ohtlikku, ebamaist, midagi hirmuäratavat. (Mees, 25)

Tulnukröõve peetakse hallutsinatsioonideks, unenägudeks või tähelepanuvajadusest tingitud väljamõeldisteks. Järgmises peatükis esitatud andmete taustal vääriski märkimist ka paaril juhul esinenud arvamus inimeste kohta, kes väidavad, et tulnukad on neid röövinud ja ära kasutanud: *nad on liiga palju ulmefilme vaadanud.*

Kokkuvõtlikult saab realistlike žanrite eelistajaid iseloomustada tõelust väärtustavate pragmaatiliste inimestena. Realistide jaoks on olulised suhted, hea läbisaamine inimestega ja toetumine iseenda teadmistele, oskustele ja vaistule (seda aspekti esindavad unenäod), kuid nende religioossed vaated jäävad mõneti ebaselgeks. Tugev usuvastastus pole realistide juures täheldatav, pigem peetakse usku positiivseks nähtuseks. Hingede ja maavälise eluga seonduvad uskumused ei ole välja arendatud.

10. MÜSTIKUD

10.1 Rühma üldiseloostus

Üleloomuliku sisuga filmide ja telesarjade vaatajate seas on kokku 31 inimest, neist 16 mehed ja 15 naised. 12 vastajat on vanuses 20–24, 11 vastajat vanuses 25–29 ja 8 vastajat vanuses 15–19. Eraldi võib välja tuua pigem fantaasiat ja õudust eelistavad vaatajad ning ulme ehk teadusliku fantastika austajad, kuid see vahe enamike vastajate puhul täiel määral ei ilmne. Kui on põhjust ulmefännide vastuseid eraldi esile tuua, siis seda ma ka teen.

10.2 Müstiliste teoste vaatamise põhjused

Suur osa müstikutest nendivad, et ulme-, fantaasia- ja õudusfilmid annavad võimaluse maailmast „välja kolida“ ning aitavad luua unistusi, kogeda mõnda uut ideed, mõttekäiku või olukorda. Ühe põhjusena nimetatakse lihtsalt paeluvat müstikat, ootamatusi ja positiivseid emotsioone, mida üleloomulikke elemente sisaldavad ekraaniteosed rohkesti pakuvad. Draamad ja teised realistlikud žanrid on teatud müstikute arvates lihtsalt igavad.

Olen juba väiksest saati pigem lugenud ulmet ja fantaasiat, see on külge jäänud. Pluss need on palju huvitavamad kui tüüpilised Hollywoodi noortekomöödiad. Romantikat ma väga vaadata ei suuda, eriti imalaid ja traagilisi, kus kõik käituvad nagu viimased tolapead ega suuda konkreetselt välja öelda, mis neid häirib. Nii et draama ja romantika on kindlalt mängust väljas. (Naine, 21)

Fantaasia on kõige südamelähedasem, seal saab enda maailmast välja kolida ning nautida kogu seda uut ja huvitavat maailma. (Naine, 24)

[Fantaasia] Avardab mõttemaailma: ahhaa-efekt, nii on ka võimalik, siis selliseid asju mõtlevad osad inimesed välja – kui palju sellest tegelikkus on, sest ega kõik ei ole puhas fantastika, mingil määral on fantaasial siiski tõepõhi all. (Naine, 29)

Ma defineerin fantaasiana filosoofiat, sest filosoofia on põhjendatud fantaasia ehk teaduslik ulme teiste sõnadega. Seega neil žanritel on mõte ja põhjendus olemas. See, et põhjendus oleks tõene, on eraldi küsimus. (Mees, 23)

Ulmefännide sõnutsi avardab nende lemmikžanr mõttemaailma: tänu ulmele saab aimu, kuhu inimkond liigub ja mida võib tulevikus saavutada.

„Tähevärava“¹⁹⁰ universum annab vaatajale võimaluse unustada, et inimene on hetkel Maale aheldatud, et on teisi kohti, kus elu võib olla mõnevõrra parem. Samas ei lasta vaatajal unustada, et „seal väljas“ on tegelasi, kelle kavatsused pole kõige paremad. SG1 näitab ka suurepäraselt, kuidas on võimalik inimese religioosset loomust kurjasti ära kasutada. (Naine, 29)

Kõige nauditavam minu jaoks on kindlasti ulme, kus saab näha tulevikku ja mingil määral ka ühiskonda, kus leidub rohkem tolerantsust ja kus näidatakse, milleks inimene tegelikult või vähemalt teoreetiliselt võib võimeline olla. (Mees, 17)

Ulmet vaatavad kindlasti need, kellele läheb inimkonna käekäik väga korda ja kes unistavad paremast maailmast. [...] Ulmes käsitletakse selliseid teemasid, mis on just praegu aktuaalsed. Paljud ulmefilmid hoiatavad hävingu eest, mida inimese praegune käitumine võib kaasa tuua, nii et ulmes on ka palju psühholoogiat, ühiskonnakriitikat ja päris tihti ka sügavat filosoofilist arutlemist inimkonna olemuse ja tuleviku pärast. (Mees, 18)

10.3 Õpetlikud aspektid

Sarnaselt realistidele leidsid ka mitmed müstikud, et filmid õpetavad, kui palju näilist ja mitmetimõistetavat maailm sisaldab, kuid müstikute jutus valitseb see aspekt tuntavamalt.

[Lemmikfilmid on õpetanud,] Et religioon on illusioon ning meie mõistused ei suuda hallata, kui suur tegelikult universum on ja mis meid seal ees ootab. (Mees, 24)

Paneb mõtisklema, et ega me tegelikult päris kindlalt ei tea, kas ja kuidas meie eludega manipuleeritakse ja kui palju on meid ümbritsev tõeline. Lisaks

¹⁹⁰ *Stargate SG-1* (1997–2007) – ulmeseriaal kosmosesõdalastest.

meeldib fantaasia, kuidas maailmakord on lahendatud – päris palju on ka selliseid asju seal, mis tegelikult võib-olla realselt salajastes laboratooriumites juba eksisteerivad. (Naine, 29)

Kõik nimetatud (viis) sarja või filmi [*The Matrix*, *Once upon a time*, *Fringe*, *Family Guy*, *Ayakashi*] on mulle õpetanud, et elu on filosoofiline, teaduslik, tundeline, emotsionaalne, ratsionaalne ja empiiriline, veider, naljakas. Samuti on nad õpetanud, et hariduse andmine koolides peab olema inimesest lähtuv ja väga spetsiifiline ning huvitavalt lähendav. (Mees, 23)

Mitmed müstikud rõhutavad filmide juures aspekte, mis aitavad kaasa vaataja enesearengule. Leitakse, et *tuleb olla enda vastu aus ja õppida oma vigadest ning usaldada oma sisetunnet*. Siia hulka kuulub ka enesekindluse tähtsustamine: *eesmärkide eest tuleb võidelda, peab endasse uskuma*.

Filmid või sarjad pakuvad enamjaolt emotsioone ja kaasaelamisrõõme. Otseselt õpetlikku faktorit ei oska välja tuua. Ilmselt õpetavad „Doctor Who“ ja „Harry Potteri“ filmid püüdlikkust ja mitte alla andmist. (Naine, 21)

Mõne müstiku arvates kinnitavad ulme- ja fantaasiateosed, et üleloomulikele nähtustele on võimalik leida teaduslik seletus, mis võib inimest ka emotsionaalsel tasandil arendada:

Terve seriaali [„Fringe“] hooegade kokkuvõtteks võib öelda, et peamiseks oli lahendada teaduslikult elu probleeme ja jõuda samas väga emotsionaalsele rahuldusele. Ma mõtlen, et „Fringe“ tõestab mõnes mõttes, et teadusfilosoofiline mõtlemine ei vii meid emotsioonidest kaugemale, vaid lähendab meid nendele ja aitab jõuda teatava kooskõlani, kus emotsioonid on vajalikud inimarenguks. (Mees, 23)

Meie teadus ja tehnoloogia ei ole praegu veel sellel tasemel, et võiksime kõigest aru saada. „Avatar“ näitab, et tänu teaduse tippsaavutustele võime jõuda looduse ja teiste tsivilisatsioonide mõistmises palju kaugemale, kui praegu ollakse. Tehnoloogia areng aitab kaasa inimese empaatiavõime arenemisele – muidugi, kui on tahet paremuse suunas areneda. (Mees, 17)

10.4 Usklikkus

Müstikute seas oli 10 inimest, kes pidasid end mingil moel usklikuks. Vahest kõige selgemaks müstikute juures avalduvaks eripäraks on tugev emotsionaalne hoiak religiooni suhtes, mis võib olla nii positiivne kui ka negatiivne. Sellesse gruppi kuuluvad ühtaegu konservatiivsed kristlased ja veendunud ateistid. Huvitaval kombel võib kõik küsitletud ateistid liigitada just müstikute sekka. Hoolimata ateistide tugevast esindatusest selles grupis kipuvad müstikud olema kõigis vaadeldud usualastes kategooriates realistidest mõnevõrra usklikumad või vähemalt pidama erinevate üleloomulike nähtuste olemasolu võimalikuks. Müstikute seas on silmatorkavalt esindatud ka uue vaimsuse poole kalduvad noored.

Märkimisväärne on nende noorte hulk, kellele toob „usk“ mõttesse sellised sõnad ja väljendid, nagu *vägivald*, *verine ajalugu*, *usufanaatikud*, *pime lootus*, *platseebo*, *pettus* ja *illusioon*. Mitmel juhul ilmnes marksistlik arusaam religioonist kui hinge oopiumist ja massikontrolli vahendist:

Religioon loodi, et inimesi hoida kontrolli all, mis on ka täiesti õnnestunud. Vaadata tuleb lihtsalt ajalugu: keskajal kontrollis kirik kõike ja inimesed täitsid käske nagu loomad. Praegu saab sama olukorda näha islamiterroristide puhul, kes usuvad millessegi üleloomulikku ja siis on nõus selle usu nimel end õhku laskma. Usk on illusioon, mida inimene tahab uskuda, et leida lohutust oma hingele või et tunda end täielikumana. (Mees, 24)

Müstikute grupis on hulk religiooni vastu skeptiliselt meelestatud noori, kellel ei puudu siiski „oma usk“:

Ma ei ole usklik selle sõna tavalises mõttes, küll aga ma usun mitmeisse teistesse nähtustesse, lihtsalt religioonid jäävad sellest kategooriast välja. (Naine, 19)

Kristlike vaadetega müstikud ilmutavad teatud skeptitsismi moodsa maailma kestlikkuse suhtes, ristiusu väärtustes nähakse väljapääsu nüüdisprobleemidest:

Tänapäeval sellist asja nagu õiglus eriti ei olegi. Vähemalt mitte suuremas mastaabis. Eks inimesed omavahelistes suhetes ikka üritavad olla õiglased, aga see ei õnnestu ju eriti tihti. See tähendab võrdseid võimalusi, ühesugust kohtlemist. (Naine, 22)

See on tegelikult natuke masendav, et inimesed ei tunne enam üldse Piiblit, kuigi sealt võiks igaüks isiklike probleemide korral abi saada. Tundub, et paljudel ei ole elus sihti, sest Jumalasse ei taheta uskuda. Miskipärast arvatakse, et kahekümne esimesel sajandil ei ole enam nagu normaalne Jumalasse uskuda. Aga just inimeste kaudu Jumal tegutsebki. (Mees, 19)

10.5 Saatus ja tulevik

Ulme-, fantaasia- ja õudusfilmid käsitlevad sageli saatusse ettemääratuse teemat, tulevaste sündmuste ettenägemist ning rännakuid ajas. Seetõttu on huviväärne, mil moel need müstikute arusaamu saatusesest ja ajast mõjutavad ning kas see mõju on üldse tähtsustatav.

Seda, et saatus määrab inimese elu, peab võimalikuks 15 müstikut. Müstikud leiavad, et elu viib inimese ikka oma rada või on siis sünniga ette antud mingisugused punktid, mille tulemus on enda teha. Saatus võib olla nii Jumal kui kõigi inimeste tegevuse summa.

Arvan, et teatud suured sündmused – pidepunktid elus – on määratud (nt elu pikkus). Elus on ju palju olukordi, kus inimene ütleb üht, ent elu kujuneb hoopis vastupidiseks... seega suured pidepunktid elus on määratud. Elu on suur nähtus, ning nii väike mutriku nagu inimene ei suudaks seda ise kontrollida. (Naine, 26)

Need müstikud, kes saatusse määravat rolli inimese elus ei poolda, arvavad, et elu sõltub inimese enda tegudest, juhustest, geenidest, võimalustest ja keskkonnast.

Igaüks seab endale oma sihid ja igaüks seab sellega ka enda elule mõtte. Kellel elus sihte (eesmärke) ei ole, see eksleb ringi ja püüab oma elu kuidagi ära elada, kes seab oma elus konkreetsed sihid ja on nende saavutamiseks valmis ka pingutama, see seab oma elule ka konkreetse mõtte. [...] Kui me nimetame saatusseks õnnelikke juhuseid, siis mõne elus tuleb neid tõesti rohkem ette. Iga inimene teeb päevas ja elus väga palju valikuid, mis lühiajaliselt või pikaajaliselt muudavad tema elu. Valikutega aga kaasnevad pea alati riskid, mis ebaefektiivse valiku korral või lihtsalt mingi tõenäosusega rakenduvad. (Mees, 26)

Tuleviku ettenägemist peab võimalikuks 16 müstikut. Osa müstikuist usaldab tuleviku ettenägemisel teaduslikke meetodeid: prognoosid, analüüsid, mudelid. Näitena toodi

ilma ja majandusprotsesside ennustamine. Ratsionaalselt kaalutlevate müstikute jaoks on alternatiivsed tuleviku ettenägemise võimalused välistatud:

Ma ei usu sellistesse asjadesse. Kõik ennustused, mis ei toetu konkreetsetele andmetele, on minu arvates umbmäärased ja mitmeti tõlgendatavad. (Mees, 26)

Suurel osal müstikutest on aga tuleviku ettenägemiseks pakkuda erinevaid tunnetuslikke või lausa ulmevalda kuuluvaid vahendeid: kuues meel, sensitiivsed võimed, kosmilised ussiaugud ja anorgaanilised olendid. Mitmed müstikud ütlevad, et inimese aju on võimeline palju enamaks, kui praegu aimatagi oskame:

Inimene kasutab ainult väikest osa oma ajast – võimalik, et magades, kui „tavalised“ meeled puhkavad, siis kuues meel muutub aktiivsemaks. (Naine, 27)

Religioossed inimesed pidasid keskajal selliseid inimesi [kes ennustada oskasid] nõidadeks ja nad põletati tuleriidal. Tegelikult inimese aju on hetkel meile kõige komplekssem ja avastamata asi ning meile pole veel üldse selge, kuidas see funktsioneerib. Aju on kõigeks võimeline, ka illusioonide loomiseks, mis võivad tulevikus täide minna. (Mees, 24)

Unes, nagu teadus väidab, on aktiivsemad neuronite olekud, mis muudab nad vastuvõtlikumaks infole, mis kvantfüüsika tasemel meieni jõuavad. Siinkohal on see on puhtalt spekulatsioon minu poolt, sest keegi pole veel selgitanud välja, milline on kvantfüüsika vahekord klassikalise füüsikaga ning bioloogiaga. (Mees, 23)

Mõni müstik ei välista ka ajarände:

Sündmused ja asjaolud on suuremas ja väiksemas plaanis ette määratud ja juba n.ö. ajalisel teljel fikseeritud. Üleloomulike võimetega inimestel on võimalik sellel ajateljel nii edasi (tulevikku) kui tagasi (minevikku) käia ja neid sündmusi ning asjaolusid näha. Sel viisil on teoreetiliselt kindlasti ka füüsiline ajas rändamine kunagi võimalik, kui vastav seadeldis aretatakse. (Naine, 29)

Miskipärast on mul küll selline tunne, et ussiaugud ja hüperkosmos võivad kuidagi laiendada inimese teadmisi universumist. Kui tehnoloogia areneb, siis võib kunagi ka näiteks erinevates dimensioonides ja võib-olla isegi ajas ringi rännata. (Mees, 15)

Ka müstikute grupis ei tõusnud astroloogia ennustamisviisina esile, mistõttu võiks arvata, et tuleviku ettenägemise mooduseks seda laialdaselt ei peeta. Samuti ei avaldunud müstikute puhul usk unenägudesse kui tuleviku ettenägemise moodusesse.

Unenägude ratsionaalsel seletamisel pakuvad müstikud meelsasti välja neuroloogilisi ja psühholoogilisi seletusi.

10.6 Hing ja teispoolsus

Võimalust, et inimese hing eksisteerib pärast surma edasi, pooldab 18 müstikut. Ka müstikute seas on noori, kes seostavad hinge energiaga ning leiavad, et just seetõttu jääb hing pärast surma edasi kestma. Küllalt palju on neidki, kes peavad võimalikuks hinge uuestisündi:

Mina ei suuda küll kuidagi uskuda, et pärast surma enam midagi ei tule, et inimene lihtsalt sureb ära ja ongi kõik. Aine ja energia jäävuse seadus ütleb, et materia ei saa tekkida või kaduda, see liigub lihtsalt ühest olekust teise. Hingega on ka ilmselt nii. (Mees, 15)

Mingi aeg on ta [surnud inimene] lihtsalt hingena (nt valge hekendav kera) kusagil n.ö. hoiul ning ootab oma korda uues kehas uut ringi alustada. (Naine, 26)

Inimese hing on mõnes mõttes nagu WiFi või energiavoog ning keha on masin, mille see energia tööle paneb. Kui masin on katki, siis ei olegi energiavool ju muud teha kui oodata, millal saaks jälle masinasse. (Naine, 27)

Arvan, et inimesel on hingeline substants, mida ei saa teaduslikult käsitleda, aga mis annab materiaale elu ja juhivad seda. Ei ole välistatud, et vabanenud hing leiab pärast surma endale uue koha näiteks koera või hiire sees, või mõne putuka või puu sees. Hing jätkab sellisel juhul toimimist uues materiaalses vormis. (Mees, 17)

Mitmed müstikud arvasid, et hing jätkab olemist mingil mentaalsel tasandil, näiteks kollektiivse alateadvuse osana, kuigi hingede tulevik võib sõltuda inimesest, näiteks vägivaldset surma surevad inimesed võivad maa peale jääda.

Võib olla nii, et inimese ego ja astraalkeha jäävad ikkagi alles. Ma mõtlen, et teadvus säilib ka pärast surma, aga ta kaotab sideme füüsilise maailmaga ja jääb nagu iseenda sisse hõljuma. See tähendab, et inimene peaks oma maise elu jooksul võimalikult palju õppima ja kogema, siis saab ta endale korraliku dimensiooni või sellise mentaalse tasandi, milles edasi kesta. (Mees, 18)

Ma ei oska öelda, kas hing või vaim saab surra. Mingi osa hingest võib – aga ei pea – kokku sulada näiteks mingi üldise inimkonna ühisteadvusega. Kui hing on aga peenmateeria, siis võib ta edasi eksisteerida väga erineval kujul. (Mees, 20)

Inimese hing eksisteerib edasi nendes, kes teda armastavad ning mäletama jäävad. Usun, et hing peab ikkagi kuskile edasi minema ning kuidas see juhtub, on inimestega erinev. [...] Ei tea, kui hästi see film mu eelnevalt kirjutatud mõttega kokku läheb, kuid antud filmi mõte meeldib samuti – „The Lovely Bones“.¹⁹¹ (Naine, 22)

Hinge surematust kehavälise või surmalähedaste kogemustega pigem ei seostata, kuigi oli vastajaid, kes rääkisid oma isiklikest kummalistest juhtumustest, mis pidid nende sõnutsi kinnitama, et hing eksisteerib ka pärast surma edasi. Müstikud pidasid hinge ajutist irdumist kehast pigem võimalikuks, ehkki oli ka kahtlejaid. Müstikute tüüpvastus oli, et hing ja keha pole lõplikult seotud, miks ei võiks siis hing kehast lahkuda ja hiljem sinna tagasi pöörduda. Selle tõestuseks esitati ka mitmeid teaduslikke teooriaid. Samuti tõdeti, et füüsiline keha on vaid üks meie vormidest.

Ma arvan, et siin on kõigepealt oluline aru saada, mida „hing“ kellegi jaoks tähendab. Mina isiklikult „hinge“ kui sellist ei usu, küll aga arvan, et inimesest jääb maailmaruumi järgi energia, mis võib olla ka koondunud olekus. Aga seda ma ei nimeta „hingeks“, sest „hing“ viitab sellele, et tegemist on põhimõtteliselt sama isikuga, kes oli siis, kui inimene veel elus oli. (Naine, 29)

Inimese hing ja keha on kaks erinevat asja, mis pole teineteise küljes kinni, vaid mis koos moodustavad terviku. Seega, jah, hing saab kehast väljuda, ent üldiselt toimub see pärast lõplikku surma. (Naine, 26)

Füüsiline keha ja vaim-hing ongi ju erinevad „elemendid“ ja võivad vahel üksteisest eralduda ja omi asju toimetada. (Naine, 29)

Niisiis, hoolimata sellest, et realistid peavad hinge surmajärgset edasikestmist tõenäolisemaks kui müstikud, on ulme-, fantaasia- ja õudusfännidel siiski selgem ettekujutus hingest kui sellisest.

Müstikutele on siiski omane ratsionaalsust taotlev seletus, mis kaldub usulisse veendumusse:

¹⁹¹ *The Lovely Bones* (2009, rež Peter Jackson) – paranormaalne draama mõrvatud tüdrukust, kelle hing jääb maa ja taeva vahele lõksu.

Vaimufilosoofia ja neuroteadlased kirjutavad selle [kehaväliste kogemuste] kohta väga erinevalt. Samas mina pakun, et meil puudub esiteks kontseptsioon vaimust ja selle olemusest. Seega me ei saa anda adekvaatset vastust sellele küsimusele, aga me saame anda võimaliku teoreetilise aspekti. Seega pakun, et inimeste peegelneuronid loovad inimesest peegelsituatsiooni olukordades, kus inimesed on surmalähedases olukorras. Siinkohal peegelneuronite tööd ma ei oska seletada, see võib tungida müstika valdkonda osaliselt. (Mees, 23)

Küllalt esines ka skeptilist hoiakut:

Minu jaoks ei ole ühtegi loogilist seletust selleks, miks see peaks nii olema. Ma arvan, et inimesel on raske leppida sellega, et ka tema aeg saab otsa, et ta pole „eriline“. (Naine, 24)

Piibel väidab, et inimene laguneb ära. Kuigi ida religioonid ütlevad vastupidist. Seega inimese elu selles kontekstis on tähtis vaid siinpool olles, teist poolt me ei tea, järelikult me ei saa selleks valmis olla. (Mees, 23)

Kuigi vastajate seas oli neid, kes kõnelesid isiklikust kaitseinglist, ei peeta üldiselt kaitseinglite olemasolu ratsionaalselt põhjendatuks. „Las inimesed usuvad, mida tahavad,“ on siin kõige tüüpilisemaks suhtumiseks. Mõned müstikud pakkusid välja küll omapoolseid nägemusi, kuidas kaitseinglid „sünnivad“: näiteks võib tegu olla külalistega kõrvaldimensioonist või lahkunud pereliikme vaimuga.

Taimede suhtlusvõimet seostatakse mitmetel juhtudel energia ülekandmisega või energeetilise jõu liikumisega mingis muus vormis. Nenditakse, et taimed on elusolendid ja neil võivad olla inimesele tundmatud kommunikatsioonivahendid. Müstikud arvavad, et taimed tajuvad helivõnkeid ning seda ära kasutades suudaks ka inimene loodusega tõhusamalt kontakti saavutada. Müstikute üldise mõttelaadiga on hästi kooskõlas järgmine mõte, kus saavad kokku materialistlik ja mentaalne sfäär:

Taimed on bioloogiline nähtus ja iga bioloogiline ühik sisaldab mingil määral hingestatud alget, millega mõni siis lihtsalt suhestub. Usku on selleks ka muidugi vaja (mitte Jumalasse). (Naine, 29)

Kätega ravimise võimalikkust seletatakse positiivsete energiatega ja hea auraga ning see seisukoht esineb hoopis laialdasemalt ja mitmekesisemas vormis kui realistidel:

Neil „ravitsejatel“ on lihtsalt tugevam energia. Sama põhimõtet on näha igapäevases suhtluses – mõni inimene lausa kiirgab positiivset energiat, temaga on hea ja lihtne olla ning tunned ka end paremini. Teine on aga nn. energiavampiir, kes väsitab sind meeletult ning kellega lihtsalt ei suuda kaua

koos olla. „Ravitsejad“ lihtsalt suunavad oma positiivse energia käte kaudu teisse. (Naine, 26)

Meie keha haldab energiat – energia jäävuse seadus kehtib ka inimorganismi puhul. Tegemist on energia liigutamise ühelt inimeselt teisele. (Naine, 29)

Energiate liikumises ja ülekandumises inimeselt inimesele on võrdlemisi veendunud ka need, kes väljendavad enamasti religioonivastaseid seisukohti. Ateistid jäävad selles küsimuses siiski kõhklevale positsioonile, pidades alternatiivsete ravitsemismeetodite häid tulemusi pigem platseeboks või psühholoogilise sisendusjõu tulemiks.

10.7 Maaväline elu

Maavälise elu võimalikkuses on veendunud 29 müstikut ehk peaaegu kõik vastanud. Müstikud on oma ettekujutustes küllaltki julged, mida võib pidada ka ootuspäraseks, sest suur hulk neist on ühtlasi ulmefännid. Mitmed müstikud olid veendunud, et kusagil võib eksisteerida täpselt samasugune elu, nagu Maalgi.

Põhimõtteliselt [võib maaväline elu olla] sama, nagu maapealne. Kui rääkida välise vormi osas, siis arvan, et valik on päris lai. Juba maal on palju erinevaid vorme (inimene, sipelgas, kaelkirjak jne, jne). Suhtlusvorm, kuju ja suurus võib väga erinev olla. (Naine, 26)

Mujal pool võib elu välja näha umbes nagu sellistel planeetidel: Cybertron, Pandora, Tatooine, Mustafar, Hoth või Kamino.¹⁹² [...] Ma arvan küll, et võimalusi on erinevaid tegelikult. (Mees, 15)

Samas mõõndi, et maavälised eluvormid on pigem kohanenud oma planeedi tingimustega ja seetõttu raskestki ettekujutatavad:

See oleks ainult millegi väljamõtlemine, mille kohta sa realselt midagi ei tea. Samamoodi nagu kamp isehakanuid kirjutasid paar tuhat aastat tagasi Piibli. Maaväline elu eksisteerib, aga kosmoses on vahemaad nii suured, et sinna või siia jõudmine võtaks mitmeid sadu, tuhandeid aastaid aega (praeguse tehnoloogia juures on see inimestel võimatu). (Mees, 24)

¹⁹² Erinevatest ulmefilmidest („Avengers“, „Avatar“, „Star Wars“) pärinevad taevakehad, kus on ülekaalus teatud loodusolud: Cybertron – metall, Pandora – roheline, Tatooine – kõrb, Mustafar – vulkaanid, Hoth – jää ja lumi, Kamino – ookean.

Kuna kosmos on üüratu, siis oleks kuidagi egoistlik mõelda, et meie päikesesüsteem on ainus ja kuskil mujal pole midagi. Ma arvan, et maaväline elu võib päris lahe välja näha. (Naine, 27)

Kuskil meie suures universumis peab ikka olema koht, kus keegi veel elutseb. Eks sealne elu on kohanenud selle järgi, mis neil kättesaadav ning mis on nende eluks vajalik, samamoodi nagu seda on erinevate liikide puhul Maal. (Naine, 22)

Müstikute seas leidub hulk inimesi, kes on veendunud maaväliste intelligentsete eluvormide või lausa supertsivilisatsioonide olemasolus. Korduvalt oletati, et ehk on teistel planeetidel hoopis puhtam ja õilsam ühiskond. Kui realistid andsid UFO-de kohta väga ebalevaid seletusi ja püüdsid seda teemat seletada nii ratsionaalselt kui võimalik, siis paljud müstikud ei välistanud sedagi, et võõrtsivilisatsioonid meid külastavad. Avaldati lootust, et võib-olla saame lähiajal UFO-dest palju rohkem teada. Mitmed müstikud jutustasid lugusid sellest, kuidas nad on ise tundmatuid lendavaid objekte näinud.

Kas tõesti leidub veel inimesi, kes arvavad, et me oleme siin Universumis ükski? Puhas matemaatika galaktikate ja tähtede ja planeetide arvu kohta ütleb, et Maa ei saa mitte mingil juhul olla ainus intelligentset elu kandev planeet. (Mees, 24)

Väga egoistlik oleks arvata, et terves universumis on vaid üks planeet, Maa, kus elu toimib. Kui me oleks ainsad, tähendaks see pigem, et oleksime mingi anomaalia, viga, apsakas universumi süsteemis. Paraku vigased asjad ei eksisteeri kaua. Seega, kindlasti on olemas teisi tsivilisatsioone, mõni neist nii arenenud, et saab ka Maani lennata. (Naine, 26)

Uskuda või mitte uskuda, ei saa väita, et see on vale, ega ei saa ka väita, et see on tõde, sest me ei tea veel UFO-laadsetele küsimustele vastust. [...] See on liiga väike võimalus, et me oleme siin universumis ainukesed, kes on saanud mõtleivateks olenditeks. (Mees, 20)

Tulnukröövide võimalikkusesse väga ei usuta – kui keegi ütleks, et temaga on kosmoselaeval katseid tehtud, siis näevad nii realistid kui müstikud selle taga kas unenägu, šokki, hallutsinatsioone või tähelepanuvajadust. Samas oli müstikute seas paar inimest, kes ei välistanud, et tulnukad võivad tõepoolest inimesi magamise ajal ära röövida ja meie keha juures midagi uurida.

Küsiks siinkohal pigem, et kuidas seletada seda, miks üldiselt kiputakse maavälist elu välistama. Egotsentrismist? Tõendite ebapiisavuse tõttu? Muidugi

alati on variant, et sellise väite („ma käisin kosmoselaeval ja minuga tehti katseid“) esitajal on luulud või tähelepanuvajadus. (Naine, 29)

Filmide autoriteeti oma veendumuste või mõtiskluste kinnituseks kasutatakse erinevatel juhtudel:

Praeguseks on tehtud nii palju filme tulnukatest, et see... Lihtsalt raske on uskuda, et kõik, kogu see värk on ainult väljamõeldis. [...] Mulle on väga meeldinud „Signs“¹⁹³, kus Mel Gibson mängib farmerit, kelle põllule ilmuvad viljaringid. See film põhineb tõestisündinud juhtumitel, ja ta on ka väga tõetruult edasi antud. (Mees, 18)

Omapoolsed tõlgendused universumi olemuse kohta on tihtipeale segatud kahtlustega:

[...] kui kasutada „Matrixi“ loomingut, [on] olemas programmid, mis haaravad teisi programme ehk üks füüsikareegel haarab teist füüsikareeglit, mis on natukene imelik interpretatsioon minu poolt. (Mees, 23)

Need müstikute hulka liigitatud noored, kes usuvad, et maavälist elu ei eksisteeri, põhjendavad oma seisukohta sellega, et Jumal on loonud elu ainult maa peale. Tegemist on noortega, kellel on kristlik perekondlik taust ja kasvatus.

Ulme, fantaasia ja õuduse austajatele on omane huvi müstika ja üleloomuliku vastu, kuid samas huvitatakse ka teadusest. Müstikud tähtsustavad enesearengut ja õppimist. Müstilisi žanreid peetakse seejuures harivaks ja mõtlemist avardavaks. Realistidega võrreldes on müstikute ettekujutused hingedesse puutuvast ning maavälisest elust mõnevõrra selgemad ja läbimõeldumad, esineb ka üsna lennukaid fantaasiaid.

¹⁹³ *Signs* (2002, rež M. Night Shyamalan) – ulmefilm viljaringidest, inimesesarnastest tulnukatest ja saatuse ettemääratusest.

11. JÄRELDUSED JA ARUTLUS

11.1 Teaduse ja religiooni ühitamise probleem

Realistid ja müstikud jagavad mitmeid nüüdisajale omaseid religioosseid trende: lisaks ratsionaalsele mõtteviisile peetakse oluliseks isiklikku kogemust uskumuste tõendamisel ja vastandutakse traditsioonilisele, organiseeritud kristlusele. Religioosse ja teadusliku maailmavaate kooskõlla viimine võib olla seetõttu keerukas. Noored püüavad religioosseid tõekspidamisi lõimida teaduslik-materialistlikku maailmapilti, kuid realistid ja müstikud teevad seda erineval moel.

Müstikud otsivad uskumuslikele väidetele põhjendusi peamiselt teadusest. Väga sageli kõlas nende jutus väljend: „Kõike on võimalik seletada.“ Kuna valdav osa müstikutest usaldab teaduse autoriteeti, on ka arusaadav, miks paljud neist on kiindunud teaduslikku fantastikasse. Siit koorub välja müstikute kahetine loomus: ühest küljest usaldatakse ratsionaalseid, loogikal ja empiirilistel katsetel põhinevaid meetodeid ja teooriaid ning teisest küljest arvatakse, et ehkki miski pole seletamatu, ei suuda me veel kõike mõista ning asjad ei pruugi olla nii, nagu nad esmapilgul näivad. Need väited pole kuidagi vastuolus, kuna teaduslik maailmavaade eeldabki pidevat uurimist, arenemist, täpsustamist ja uute teooriate püstitamist, mitte kindlate dogmade külge klammerdumist.

Kui müstiku teaduslembusega kaasneb tauniv hoiak religiooni suhtes, siis seda tüüpi inimest võiks nimetada ka sekulaarseks fundamentalistiks, sest negatiivne suhtumine religiooni osalusse ühiskonnas on sekulaarse fundamentalismi olulisim tunnus.¹⁹⁴ Teisalt võib neid nimetada ka skeptikuteks, kes argumenteerivad teaduslike arusaamadega kokkusobimatute uskumuste vastu ning soovivad kummutada ebateaduslikke väiteid.¹⁹⁵ Seda tüüpi müstikud peavad religiooni nähtuseks, mis takistab teaduslike ja ratsionaalsete vahenditega tõeni jõudmist. Neil on kalduvus

¹⁹⁴ **Kilp**, Alar. Sekulaarne fundamentalism. – Et sinu usk otsa ei lõpeks: pühendusteos Peeter Roosimaale. Toim. Andres Saumets, Ain Riistan. Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, Tartu Ülikooli usuteaduskond, 2009, lk 115–143.

¹⁹⁵ **Uibu**, Marko. Võitlus teaduse nimel: skeptilise aktivismi kujunemine, retoorilised võtted ning eesmärgid. – Ajalooline Ajakiri, nr 3/4 (141/142), 2012, lk 337.

eitada paranormaalset nähtusi või pakkuda mõistatuslikele nähtustele loogikapõhiseid vastuseid.

Kuidas aga seletada vastakat asjaolu, et müstikute seas on nii ateistid, kristlased kui ka uue vaimsuse ja esoteerika huvilised? Neid ühendava joonena kerkib taas esile teadus. Skeptikud ja esoteerikud jagavad usku, et läbi teadmise või tunnetuse on võimalik maailma mõista, teadmiseni jõudmist nähakse tõenduspõhisena ehk mõlemad toetuvad omal moel teaduse autoriteetsusele.¹⁹⁶

Paranormaalsete väidete seletamiseks ja mõtestamiseks võetakse appi teadmised kvant- ja astrofüüsikast, neuroloogiast, bioloogiast ja küberneetikast. „Energia“ on üks läbivamaid mõisteid, mida müstikud kasutavad üsna paindlikult mitmete üleloomulike nähtuste käsitlemisel. Teaduse kõrval avaldub müstikute huvi erinevate vaimsete õpetuste vastu, mida ei soovita enamasti religioonidega seostada.¹⁹⁷

Teiseks, ja vahest isegi olulisemaks müstikuid ühendavaks omaduseks on kiindumus fantaasiamaailma ning oma mõtiskluste toetamine ulmes või fantastikas esinevate kujundite, tegelaskujude, teemakäsitluste ja narratiividega. See, mida realistid peavad „ebarealseks“, on müstikute jaoks paeluv. Näib, et ka kristlastest müstikud leiavad fantaasialugudest elemente, mis täidavad nende jaoks lünki ristiusu õpetuses.

Müstikute jaoks on oluline, et vaadatav teos kätkeks salapära, maagiat ja üllatusi. Fantaasiamaailm ei pruugi aga viidata üksnes eskapismile. Paljud müstikud käsitlevad ulmet ja fantastikat allegooriana, mis käsitleb üleloomulike kujundite toel tänapäevase inimese probleeme, väljakutseid ja tuleviku väljavaateid. Müstikud rõhutavad nii oleluslikes küsimustes kui ka filmi õpetlike aspektide puhul enesearengut, mis on tähtis koostisosa ka uue vaimsuse juures, ehkki ei pea olema selle vältimatu eeldus.

Hulk müstikuid leiab, et filmid kinnitavad muuhulgas maailma illusoorust. Seega võib arvata, et ekraaniloome üks intellektuaalsetest eesmärkidest on nende jaoks paljastada pettekujutelmad, mis paradoksaalsel kombel just fantaasia kaudu ilmsiks tulevad. Selle ilmingu alla kuulub ka religioonivastaste mõte religioonist kui illusioonist. Kristlasest müstikud otsivad samuti ekraanilt teistsugust maailma, mis vastaks nende püstitatud ideaalidele. Nad on suutnud viia ulme ja fantaasia kooskõlla

¹⁹⁶ Uibu, M. Võitlus teaduse nimel, lk 352.

¹⁹⁷ Sain vastajatelt soovitusi lugeda näiteks Ernst Muldaševi ja Carlos Castaneda teoseid ning vaadata mõningaid esoteerilisi veebilehti. Kuna neis sisalduvad õpetused on esitatud teaduslikus vormis ja omaerialal tunnustatud teadlase poolt, ei nähta seal enamasti religioosset alget.

ristiusuga. Kindlasti aitab sellele kaasa eelpool mainitud kristlik sümbolika filmiloomingus, mille kristlased mõistavad asetada tagasi selle esialgsesse konteksti.

Realistid näivad paljudes usualastes aspektides kõhklevamad. Nende hinge ja maavälise elu kujutelmad on ähmased. Ehkki mõistatuslikele juhtumitele üritatakse leida ratsionaalset seletust, jäävad need pinnapealseks. Usu tähtsust ei eitata. Vahest on realistid just sellest johtuvalt ka usu ja usklike suhtes enamasti positiivsemalt meelestatud, neid iseloomustab usuline liberaalsus. Kuigi ka realistid usaldavad teadust, ei ole neil kalduvust seda religiooniga vastandada.

Mitmed realistid rõhutavad „oma usku“ ja usku mingisse ebamäärasesse kõrgemasse jõudu. Nende jaoks on olulised abstraktsed ideaalid ja head argisuhted. Saatuse ettemääratuse puhul ei ole realistide ja müstikute mõttekäikudes olulist kvalitatiivset erinevust, kuid realistid toonitavad saatusest kõneldes ka eneseusu tähtsust.

Realistid ei otsi ekraanilt „teist maailma“, vaid tegelikkuse peegeldust. Realistide meelest õpetavad filmid ja telesarjad, kuidas keerulistes olukordades toime tulla ning see mõjub nende arvates inspireerivalt. Pragmaatiline ellusuhtumine väljendub ka realistidele omases mõtteviisis, mille järgi võib inimene uskuda millesse tahes, kui see talle vaid abi või rahuldust pakub. Realistide jaoks on usk vajalik ennekõike selles ilmas toimetulekuks. Nende uskumused ei ole suunatud nii selgelt nähtamatusse sfääri, nagu müstikutel.

11.2 Popkultuuri keel

Müstikud on harjunud mõtisklema teispoolsuse ja maavälise elu üle, sest ulme-, õudus- ja fantaasiafilmid käsitlevad neid teemasid väga mitmekülgelt. Samas võib arvata, et huvi okultistlike teemade vastu peegeldub ka vaatamiseelistustes. Paljud realistid tunnistasid, et pole küsitud usuteemade peale mõelnud. Seetõttu ei osanud neist mitmed ka oma seisukohta väljendada. Siit järeldub, et kommertslikud, ajaviitelise sisuga ekraaniteosed annavad noortele ainese, mille kaudu leida vastuseid elu ja universumit puudutavatele küsimustele. Üleloomulikku ainekku esitletakse ahvatleval, visuaalselt veetleval moel, mis teeb ka okultistlikud teemad kergemini vastuvõetavaks. Manfred L. Pirneri arvates võivad viited popkultuurile vallandada noorte seas religioonialase mõttevahetuse. Religiooniõpetajad saavad seda oma

tundides ära kasutada: meediakogemused ei ole ainult eeltingimuseks religiooniõppele, need julgustavad õpilasi tunnis käsitletavatel teemadel ka arutlema.¹⁹⁸

Sageli aitab popkultuuri keel noortel väljendada mõtteid, mille vormimisel muidu hätta jäädaks. Kui vastaja nimetab oma väite kinnituseks mõne filmi või sarja, näitab see minu hinnangul, et ta on kontaktis selle popkultuurilise allikaga, mis üldist ajastu vaimsust peegeldab. Mõni film võib olla „tekst“, mis toetab olemasolevat veendumust, isegi kui ta pole sellega täielikult kooskõlas. Kristlane ei pea oma uskumusi põhjendama näidetega filmidest – tal on selleks Piibel. (Kuigi leidub küllalt kristlikku temaatikat esindavaid filme.) Ilmnes, et ka enamik realiste ei oska või ei pea vajalikuks oma usulisi väiteid mängufilmidega põhjendada. Nende veendumused saavad kinnitust teistest „tekstidest“, neil on teised autoriteedid ja allikad.

Müstikud leiavad paljudest neile tuntud filmidest ja sarjadest tsitaate, kujundeid ja olukordi, mis nende mõttekäike toetavad. Hulk müstikuid tunnistas ka ise, et nad hangivad ulmest või fantaasiast uusi ideid. Filme ja telesarju võib kasutada nii väidete kinnitamiseks kui ka ümberlökkamiseks. Saatuse ettemääratusest kõneldes kerkisid esile filmid „Fringe“, „Matrix“, „Doctor Who“, „Butterfly Effect“ jt; tuleviku ettenägemise võimalikkust peegeldavad vastanute arvates näiteks „Twilight“, „Stargate“, „Fringe“, „Medium“, „Cloud Atlas“ jt. Seda, et hing ei eksisteeri pärast surma edasi, kinnitavad mõningate vastanute meelest „Prometheus“, „Fringe“ ja „Matrix“. Hinge surematusele osutavad aga „Ghost Whisperer“, „American Horror Story“, „The Lovely Bones“, „The Lord of the Rings“, „Paranormal Activity“, „Avatar“ jt. Näiteid maavälise elu olemasolust pakuvad vastanute jaoks „Stargate“, „Star Wars“, „Avatar“, „E.T.“, „Independence Day“, „Signs“, „War of the Worlds“, „Alien“ jt.

Kuna mängufilmi või telesarja võib käsitleda helilispildilise tekstina, on mitmete ulmehuviliste jaoks nende lemmikud kujunenud tekstikogumiks, mille pinnalt mõtestatakse lahti elu olemust. Filmide sisu ei tõlgendata aga kaadrilise täpsusega, nagu ka enamikke pühakirju ei võeta sõna-sõnalt. Filmis nähtud tulnukad ei pea tegelikkuses samasugused välja nägema – tegemist on ju filmiloojate fantaasiaga, ent need fantaasiad viitavad sellele, et intelligentsed eluvormid on kusagil olemas.

¹⁹⁸ Pinner, M. The Media Culture Approach to Religious Education, p. 150

Ulmes mängitakse läbi kohtumine võõrsivilisatsioonidega, need mõjuvad nagu ennustused, mis ei pruugi tõeks osutuda, kuid millega tasub arvestada. Õeldu kehtib ka hingesfääri kohta. Vaimud, kummitused ja vampiirid, kes ekraanil tegutsevad, ei pea kujutama tegelikkust, kuid nad toimivad sümbolitena, mis viitavad sellele, et surm ei tähenda täielikku lõppu.¹⁹⁹ Kuidas vaataja nende väidetega edasi mängib, on juba tema enda teha.

Ka religioonivastased müstikud leiavad oma vaadetele sagedasti kinnitust just lemmikfilmidest või –sarjadest. Ükskõik, kas nimetada seda tüüpi noori ateistideks, skeptikuteks või sekulaarfundamentalistideks – nende jaoks on ulme-, fantaasia- ja õudusfilmid tõestuseks sellest, et religioon on halvaloomuline ning seda isegi juhul, kui konkreetsed filmid ei ole usuvastase sõnumiga.

Realistide ja müstikute uskumused erinevad mitmetes aspektides, kuid kas see tuleneb erinevatest vaatamiseelistustest? Religioon ja popkultuur eksisteerivad koos ja neid ei saa vaadata üksnes põhjuse ja mõju suhtena, ehkki religioon võib luua ja reguleerida popkultuuri ning popkultuur võib kujundada religiooni sisu.²⁰⁰ Ka kogutud empiiriliste andmete põhjal ei saa kindlalt öelda, kas uskumused on mõjutatud filmidest või vaadatakse konkreetseid filme, sest need on kooskõlas vaataja juba väljakujundatud uskumustega. Mõlemad lähenemised on võimalikud.

Empiirilised andmed ei kinnita ka seda, kas ateistliku mõttelaadiga noored saavad oma janu üleloomulikkuse järele rahuldatud müstilise kallakuga ekraaniteoseid vaadates, ning see polegi antud uurimuse eesmärk. Samuti nõuaks eeldus, mille kohaselt on inimese huvi müstika järele loomumane ja alateadlik, pikemat tõestuskäiku. Õeldust mööda minnes võiks aga arvata, et üleloomuliku sisuga teosed võivad siiski anda võimaluse mõtiskleda vaimsete asjade üle. Y-põlvkonna noorte jaoks on taoline tegumood mugav, sest selleks ei lähe vaja teadmisi organiseeritud religioonidest ega ühegi konkreetse usu tunnistamist. Tegemist võib olla ühtlasi viiendas peatükis käsitletud vaimsete otsingutega, mis toimuvad massimeedia ja massikultuuri vahendite kaudu. Ekraaniteosed võivad olla pelgalt meelelahutusliku kallakuga, ent need pakuvad paljudele noortele ka intellektuaalseid mõttemänge.

¹⁹⁹ Clark, L. S. From Angels to Aliens.

²⁰⁰ Possamai, A. Religion and Popular Culture, p. 20.

KOKKUVÕTE

Popkultuuri erinevatest kihtidest ainest ammutav massimeedia on kujunenud üheks olulisemaks jõuks, mis noorte teadmisi, maitset, käitumislaidi ja maailmavaadet mõjutab. Eesti noorte religioossed tõekspidamised on väga mitmekesised, kohati ka ebaselged ja täis vastuolusid, sest enamikel noortel ei ole kristlusega sügavat sidet ning enamasti puudub ka oskus ja huvi usuteemadel rääkida. Suur osa usualasest teabest hangitakse iseseisvalt erinevatest meediakanalitest.

Käesolevas töös võtsin vaatluse alla filmide ja telesarjade mõju Eesti noortele. Lugude jutustamine, näilise tegelikkuse loomine ja emotsioonide esilekutsumine on vahendid, mille abil ekraaniteose vaataja kaasatakse „teise maailma“, millele tal tavaelus ligipääs puudub. Filmide ja telesarjade vaatamine sarnaneb mõningatel hinnangutel koguni usulise rituaaliga. Ehkki ekraaniloomingus kasutatakse religioonidest, sealhulgas kristlusest laenatud ideid ja sümboleid, esitatakse neid teises kontekstis.

Okultistlikud teemad on meedias viimastel aastakümnetel nähtavalt esile kerkinud. Muutunud arusaamad ja hoiakud surma, teispoorsuse ning maavälise elu suhtes peegelduvad ka vaatajaskonna maitstes, mistõttu on põhjust eeldada, et filmieelistused kajastavad vähemalt osaliselt ka vaatajate usulist maailmapilti ning samas ka mõjutavad seda.

Eesti noored veedavad märkimisväärse osa vabast ajast peamiselt üleilmse levikuga angloameerika ekraanitoodangut jälgides. Lisaks meelelahutuse ja ajaviitemooduse otsimisele on filmide ning sarjade vaatamisel ka psühholoogilise ja sotsiaalse sisuga põhjendused, näiteks soov põgeneda igapäevaelust.

Ulme-, fantaasia- ja õudusfännide ettekujutus hingedest, teispoorsusest ja maavälisest elust on tunduvalt selgem ning värvikam kui draama, romantika ja põnevike austajatel. Ühtlasi kalduvad nad tähtsustama saatuse ettemääratust. Ulme- ja fantaasiafännide suhtumine usku on tugevalt emotsionaalne: kõik küsitletud ateistid ja konservatiivsete vaadetega kristlased osutusid ulme- või fantaasiafännideks.

Realistlike žanrite vaatajaid iseloomustab pigem usuline liberaalsus ja mõnetine ükskõiksus. Nende ellusuhtumine näib olevat pragmaatiline, mistõttu pole ka

realistide uskumused kuigivõrd meeltega tajutavast maailmast väljapoole suunatud. Usku peetakse vajalikuks, et siinses elus toime tulla.

Ehkki ulme-, fantaasia- ja õudusfännide hulgas polnud kuigi palju neid, kes oleksid end usklikuks pidanud, kippusid nad olema ikkagi mitmetes usulistest punktides jaatavad ja kindlameelsed. Nende kahetine loomus seisneb selles, et ühest küljest püütakse kõigile üleloomulikele juhtumitele pakkuda teaduslikku seletust, kuid teisest küljest mõõndakse korduvalt, et me ei oska veel kõike seletada ning asjad ei pruugi olla nii, nagu nad esmapilgul näivad. Ulme- ja fantaasiafännid peavad olelusküsimustes tähtsaks enesearengut, nende seas on mitmeid uue vaimsuse poole kaldujaid.

Ulme ja fantastika vaatajad leiavad paljudest neile tuntud filmidest ja sarjadest tsitaate, kujundeid ja olukordi, mis nende mõttekäike toetavad. See asjaolu tõendab, et massimeedia on nende uskumuste toetamisel ja kinnistamisel kaaluka tähtsusega. Lisaks isiklikule kogemusele on nende jaoks oluline, kas meedia pakub uskumusele kinnitust. Teisalt pole massimeedia mõju uskumustele nii sirgjooneline ja selgelt väljenduv.

Oleks liig väita, et massimeedia täidab religiooni ülesandeid, kuid meedial on siiski olemas inimeste usulist maailmapilti kujundav ja ülal hoidev roll. Teatud tingimustel saab filme ja telesarju käsitleda helilispildiliste tekstidena, mis võivad vaatajaid inspireerida muuhulgas uskumuslike ideede loomisel, aga toimida ka uskumusi toetavate vahenditena. Popkultuur ja massimeedia annavad sellisel juhul inimese käsutusse sõnavara, väljendid ja kujundid, mille abil väljendada oma religioosseid ideid ja maailmanägemust.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Käsikirjalised allikad

- 15 intervjuud teemal „Populaarsete filmide ja telesarjade mõju Eesti noorte vaimsusele“. 16.11.2012–7.2.2013 (salvestused ja ümberkirjutused autori valduses)
- 42 kirjalikku ankeeti teemal „Populaarsete filmide ja telesarjade mõju Eesti noorte vaimsusele“. 10.12.2012–5.2.2013 (koopiad autori valduses)

Internetiallikad

- Census 2001 Summary theme figures and rankings – 390,000 Jedi There Are. Office for National Statistics, 2003. http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171780_225970.pdf. 18.12.12.
- European Cultural Values. – Special Eurobarometer 278. European Commission, 2007. http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc958_en.pdf. 28.11.12.
- FILM. Rene Reinumägi peab filmi ilmalikuks religiooniks. 18.09.2012. – ETV koduleht. <http://etv.err.ee/index.php?05641797&video=4748>. 17.11.2012.
- Game Of Thrones Season 2: Religions Of Westeros. – Youtube.
http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=DIe0Q3PgcOw. 25.11.2012.
- Keskmine ajakasutus päevas põhitegevuse, soo ja vanuserühma järgi. – Statistikaamet
<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=AK022&ti=KESKMINE+AJAKASUTUS+P%C4EVAS+P%D5HITEGEVUSE%2C+SOO+JA+VANUSER%DCHMA+J%C4RGI&path=../Database/Sotsiaalelu/01Ajakasutus/&lang=2>. 13.08.2012.
- Social Values, Science and Technology. – Special Eurobarometer 225. European Commission, 2005.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf. 28.11.12.
Vampires give Danish Teenagers taste for Spirituality. – Copenhagen University.
http://news.ku.dk/all_news/2012/2012.5/vampires_give_danish_teenagers_a_taste_for_spirituality/. 18.11.2012.

Vähemalt 15-aastased usu, soo ja elukoha järgi, 31. detsember 2011. – Statistikaamet.
<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RL0451&lang=2>.
03.05.2013.

Vähemalt 15-aastased usu, soo, vanuserühma ja elukoha järgi, 31. detsember 2011. – Statistikaamet.
<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RL0452&lang=2>.
03.05.2013.

Kirjandus

- Altnurme, Lea. Eesti koolinoorte jumalapilt. – Akadeemia, nr 6, 1999, lk 1199–1226.
- Altnurme, Lea. Eesti koolinoorte püha mõistest. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1, 2001, lk 103–124.
- Altnurme, Lea. Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2005.
- Bahovski, Erkki. Ajaloo kaks palet: kas minevikust annab parema pildi meelelahutus või tõsiteadus? – Postimees AK, nr 216, 31. märts 2012, lk 6–7.
- Bakewell, Joan; Garnham, Nicholas. New priesthood: British Television Today. London: Allen Lane, 1970.
- Berger, Arthur Asa. Media and Society. A Critical Perspective. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2007.
- Berger, Arthur Asa. Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 1997.
- Brooks, Karen. Nothing Sells like Teen Spirit: The Commodification of Youth Culture. – Youth Cultures. Text, Images, and Identities. Eds. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 1–16.
- Casebier, Allan. Film and Phenomenology. Toward a Realist Theory of Cinematic

- Representation. Cambridge University Press, 1991.
- Clark, Lynn Schofield. *From Angels to Aliens: Teenager, the Media, and the Supernatural*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Clark, Lynn Schofield. *Religion, Twice Removed: Exploring the Role of Media in Religious Understandings among "Secular" Young People. – Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. Ed. Nancy T. Ammerman. Oxford: Oxford University Press, 2007, pp. 69–81.
- Collins-Mayo, Sylvia; Mayo, Bob; Nash, Sally; Cocksworth, Christopher. *The Faith of Generation Y*. London: Church House Publishing, 2010.
- Collins-Mayo, Sylvia; Beaudoin, Tom. *Religion, Pop Culture and 'Virtual Faith'. – Religion and Youth*. Eds. Sylvia Collins-Mayo, Pink Dandelion. Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2010, pp. 17–25.
- Eliade, Mircea. *Cosmos and History. The Myth of the Eternal Return*. New York & Evanston: Harper and Row, Publishers, 1959.
- Feise-Mahnkopp, Patricia. *Die Ästhetik des Heiligen. Kunst, Kult und Geschlecht in der Matrix-Filmtrilogie*. Köln: Böhlau Verlag, 2011.
- Fleishman, Avrom. *Narrated Films. Storytelling Situations in Cinema History*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Geertz, Clifford. *Religioon kui kultuurisüsteem*. Akadeemia, nr 11, 1990, lk 2301–2328.
- Geraci, Robert M. *Robots and The Sacred in Science and Science Fiction: Theological Implications of Artificial Intelligence. – Zygon*, vol. 42, no. 4, 2007.
- Ginneken, Jaap van. *Screening Difference. How Hollywood's Blockbuster Films Imagine Race, Ethnicity, and Culture*. Rowman and Littlefield Publishers, Inc. 2007.
- Gorton, Kristyn. *Media Audiences. Television, Meaning and Emotion*. Edinburgh University Press, 2009.
- Grethlein, Christian. *Meediaühiskond kui väljakutse praktilisele teoloogiale. – Usuteaduslik Ajakiri*, nr 1, 2004, lk 73–94.
- Grimes, Ronald L. *Rite out of Place: Ritual, Media, and the Arts*. Oxford University Press, 2006.
- Hansen, Hans. *Luterlased, õigeusklikud ja teised*. Tallinn, 2002.

- Helve, Helena. Values, world views and gender differences among young people. – Youth and life management. Helsinki University Press, 1996, pp 171–187.
- Hong, Seung Min. The Ring Goes to Different Cultures: A Call for Cross Cultural Studies of Religious Horror Films. – Journal of Religion & Film. Vol. 16, iss. 2, 2012.
<http://digitalcommons.unomaha.edu/jrf/vol16/iss2/2>. 16.11.12.
- Johnsson-Smaragdi, Ulla. Models of Change and Stability in Adolescents' Media Use. – Media Effects And Beyond: Culture, Socialization And Lifestyles. Ed. Karl E. Rosengren. London: Routledge, 1994, pp. 89–116.
- Kangur, Kristjan Jaak. Religioossed sümbolid „Matrixis“. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2006.
- Kearney, Mary Celeste. Girls Make Movies. – Youth Cultures. Text, Images, and Identities. Eds. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 17–34.
- Kilemit Liina; Nõmmik, Urmas. Eesti elanike suhtumisest religiooni. – Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi. Toim. Lea Altnurme. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk. 10–36.
- Kilp, Alar. Sekulaarne fundamentalism. – Et sinu usk otsa ei lõpeks: pühendusteos Peeter Roosimaale. Toim. Andres Saumets, Ain Riistan. Tartu: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, Tartu Ülikooli usuteaduskond, 2009, lk 115–143.
- Kraavi, Janek. Postmodernismi teooria ja postmodernistlik kultuur. Ülevaade 20. sajandi teise poole kultuuri ja mõtlemise arengust. Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia, 2005.
- Kuurme, Tiiu. Meedia ja kasvatus väljavaated. – Kasvatuse võim ja võimetus. Valitud esseed kasvatusest. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2003, lk 81–87.
- Kõivupuu, Marju. Surmakultuuri suundumustest tänapäeval. – Usuteaduslik Ajakiri, nr 1 (60), 2010, lk 105–129.
- Laats, Annika. Eestimaalase moraal ning selle seosed tema religioossete hoiakutega. – Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist. Toim. Erik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 166–192.
- Lauristin, Marju. Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdeühiskonnast võrguühiskonda. – Nullindate kultuur I: teise laine tulemine. Koost. Aili Aarelaid-Tart, toim. Anu Kannike. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 13–43.

- Lehtna, Barbara. „Videviku“ saaga 16–18 aastaste noorte religioonipildi mõjutajana. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.
- Liiman, Raigo. Usklikkus muutuvast Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.
- Lotman, Juri. Filmisemiootika. Tallinn: Varrak, 2004.
- Lõhmus, Maarja; Lauristin, Marju; Salupere, Rauno. Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused. Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimusest. Maailm. Meedia tulemustest. *Studia societatis et communicationis* 1. Toim. Veronika Kalmus, Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 97–127.
- Lövheim, Mia. Virtually Boundless?: Youth Negotiating Tradition in Cyberspace. – *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. Ed. Nancy T. Ammerman. Oxford: Oxford University Press, 2007, pp. 83–100.
- Lyden, John. *Film as Religion: Myths, Morals, and Rituals*. NYU Press, 2003.
- Lynch, Gordon. 'Generation X' Religion: A Critical Evaluation. – *Religion and Youth*. Eds. Sylvia Collins-Mayo, Pink Dandelion. Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2010, pp. 33–38.
- Mallan, Kerry. Hitting Below the Belt: Action Femininity and Representations of Female Subjectivity. – *Youth Cultures. Text, Images, and Identities*. Eds. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 139–153.
- McClellan, Shilo T. *Digital Storytelling. The Narrative Power of Visual Effects in Film*. London: The MIT Press, 2007.
- McQuail, Denis. *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003.
- Noorte õigusliku sotsialiseerimise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse: materjale kordusuuringust. Koost. Lembit Auväart, Hans Dsiss, Silvia Kaugia, Paul Kenkmann, Eduard Raska. Tartu: Tartu Ülikool, 1999.
- Novak, Michael. *Television as a social force: new approaches to TV criticism*. New York: Praeger, 1975.
- Nugin, Raili. Noorus kui hilismodernse individualismi kandja. – *Noortest ja noorusest täna*. Tallinn, 2007, lk. 9–17.

- Otto, Rudolf. Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen. München: C. H. Beck, 2004.
- Partridge, Christopher. Alien demonology: the Christian roots of the malevolent extraterrestrial in UFO religions and abduction spiritualities. – *Religion*, 34, 2004, pp. 163–189.
- <http://www.ignaciodarnaude.com/ufologia/Demonology%20Alien,C.Partridge.pdf>. 19.11.12
- Partridge, Christopher. *The Re-Enchantment of the West. Volume I.* London and New York: T and T Clark International, 2004.
- Parts, Velli; Pärnamets, Riin. Noored ja religioon. – *Noortemonitor* 2009. Toim. Velli Parts. Tallinn: Eesti Noorsoo Instituut, 2009, lk 186–193.
- Pearce, Sharyn. 'As Wholesome As...': *American Pie* As a New Millennium Sex Manual. – *Youth Cultures. Text, Images, and Identities.* Eds. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 69–80.
- Pirner, Manfred L. Religious Socialization by the Media? An Empirical Study and Conclusions for Practical Theology – *International Journal of Practical Theology.* Vol. 13, 2009, issue 2, pp. 275–292.
- Pirner, Manfred L. *The Media Culture Approach to Religious Education. An Outline of a Focus on Interreligious Learning.* – *Religious Education in a World of Religious Diversity.* Eds. Wilna A. J. Meijer, Siebren Miedema, Alma Lanser-van der Velde. Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2009, pp. 149–164.
- Petersen, Line Nybro. Renegotiating religious imaginations through transformations of 'banal religion' in *Supernatural*. 2010.
- <http://journal.transformativeworks.org/index.php/twc/article/view/142/145>. 18.11.12.
- Possamai, Adam. *Religion and Popular Culture. A Hyper-Real Testament.* Brussels: Peter Lang, 2007.
- Postman, Neil. *The Disappearance of Childhood.* New York: Delacorte Press, 1982.
- Põldmäe, Eva Maria. Erinevad põlvkonnad teleauditooriumina 2011. aastal. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.

- Pärn, Malle. Meedia kultuuri (või kultuurituse) kujundajana. – De Civitate. 13. september 2011. http://decivitate.ee/?news_id=643. 02.09.2012.
- Pöntinen, Päivi. 'Moral panics' revisited. – Youth and life management. Helsinki University Press, 1996, pp. 212–225.
- Raave, Raivo J. Meediast on saanud uus kirik. – Delfi. 16. märts 2011. <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/raivo-j-raave-meediast-on-saanud-uus-kirik.d?id=42136379>. 02.09.2012.
- Ringvee, Ringo. Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 23. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011.
- Rosengren, Karl Erik. Culture in Society. Agency And Structure, Continuity And Change. – Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Ed. Marju Lauristin and Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu University Press, 1997, pp. 9–24.
- Rosenthal, Michele. 'Turn it off!': TV criticism in the *Christian Century* magazine, 1946–1960. – Practicing Religion in the Age of the Media: Explorations in Media, Religion, and Culture. Eds. Stewart M Hoover, Lynn Schofield Clark. Columbia University Press, 2002, pp. 138–162.
- Savage, Sara; Collins-Mayo, Sylvia; Mayo, Bob. Making Sense of Generation Y: The world view of 15–25-year-olds. London: Church House Publishing, 2006.
- Schihalejev, Olga. Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 17. Tartu: Tartu University Press, 2009.
- Schihalejev, Olga. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes. – Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist. Toim. Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 230–248.
- Shaw, Susan M. Storytelling in Religious Education. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1999.
- Soom, Kaido. Eestimaalase kuvand ristiust, kirikust ja kristlastest. – Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist. Toim. Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012, lk 249–270.

- Stephens, John. 'I'll Never Be the Same After That Summer': From Abjection to Subjective Agency in Teen Films. – Youth Cultures. Text, Images, and Identities. Eds. Kerry Mallan, Sharyn Pearce. London: Praeger, 2003, pp. 123–139.
- Strasburger, Victor C. Children, Adolescents, and the Media, 2004, <http://www.nelsonwaldorf.org/documents/Strasburger2004.pdf>. 21.08.2012
- Uibu, Marko. Võitlus teaduse nimel: skeptilise aktivismi kujunemine, retoorilised võtted ning eesmärgid. – Ajalooline Ajakiri, nr 3/4 (141/142), 2012, lk 337–357
- Viilma, Urmas. Gümnaasiuminoorte usuline maailmapilt. – Postimees. 15. november, 1998. <http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/98/11/15/kirik.htm#teine>. 15.08.2012.
- Visak, Ivo. Religiooni modelleerimine arvutimängudes. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.
- Wober, J. M. The Use and Abuse of Television. A Social Psychological Analysis of the Changing Screen. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.

SUMMARY

Screen Religion: The Impact of Popular Films and TV Series upon the Beliefs of Estonian Young People

This study is about relationships between modern religious views, media and popular culture. My main task is to find out, which are the religious beliefs of Estonian young people in the context of fiction films and TV series they like to watch. In chapter 1, I discuss why mass media is an important socialization factor in modern world. In chapter 2, I give a short review of the religious understandings and attitudes of Estonian youth and ask what the most possible sources of religious beliefs are. Chapter 3 introduces qualities of a film, which are narrative, illusion of the real world, and emotions. Chapter 4 explains why one interprets films and television as a religion. In chapter 5, I give some examples how occult and science fiction themes appear in popular films and TV series.

Empirical part of this study is based on 42 responses of scriptural questionnaire and 15 interviews with Estonian adolescents and young adults in age 15–29. I asked about watching preferences and reasons why people watch films and TV series, and why informants watch these specific genres they usually do. Secondly, I tried to find out what young people think about the purpose of life and how they express different religious beliefs. I focused on three main topics: destiny and future forecast, souls and afterlife, and extra terrestrial life. I chose qualitative study form to analyze the context of religious beliefs.

Empirical study confirmed that Estonian young people like mostly American and British fiction films and TV series. Considering the watching preferences of the young people I formed two basic types of respondents: 'mystics' or those who watch mostly horror, science fiction and fantasy films, and 'realists' or those who prefer realistic genres like drama, action, crime fiction and comedies.

I find out that most of the 'mystics' have very strong emotions against religion. Conservative Christians and convinced atheists are both part of that category. Some 'mystics' are clearly fond of new spirituality. 'Mystics' have quite clear imaginations about afterlife, souls and life outside the Earth. They are interested in science and they

try to explain everything using science-like vocabulary. Many 'mystics' illustrate or confirm their beliefs with citations from different films and TV series.

'Realists' have mixed feelings about religion. Many people in this category are non-believers and they are not very interested in religion. 'Realists' tend to believe in some kind of 'higher force' or 'energy' and many of them believe that dreams may refer to future events. On the other hand, their imaginations of afterlife and extra-terrestrial life are quite unclear.

I conclude that science fiction, horror and fantasy films have some kind of impact upon the beliefs of young people, but it is not overwhelmingly remarkable. I do not think that it is adequate to talk about film or media as religion, but considering the results of empirical study, I argue that films and TV series could be 'texts' which form religious views of young people or motivate them to think about the essence of life and mysterious phenomena.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marek Kahro

(sünnikuupäev: 30.04.1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Ekraanireligioon: populaarsete filmide ja telesarjade mõju Eesti noorte uskumustele“, mille juhendaja on Lea Altnurme,

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 09.05.2013